ANALELE A. R.—TOM. XXVI.—MEM. SECŢ. ISTORICE. No. 9.

ACADEMIA ROMÂNĂ

BISERICA ŞI PODUL DIN BORZESCI

PRECUM ŞI

O OCHIRE RELATIVA

LA

BISERICILE ZIDITE DE ŞTEFAN-CEL-MARE

DE

Dr. C. I. ISTRATI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

(CU 21 FIGURI ÎN TEXT ŞI 28 STAMPE.)

EXTRAS DIN
ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
Seria II. — Tom. XXVI.
MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE.

BUCURESCI
INSTIT. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL" S-sor ION ST. RASIDESCU
16. STRADA DOAMNEI. 16
1904. 11447

Preţul 2 Lei.

Analele Societăţiĭ Academice Române. — Seria I: L. B.

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878: şedinţe, comunicărĭ, notiţe şi memoriĭ.

Analele Academieĭ Române. — Seria II:

Tom. I. — Sesiunea extraordinară din anul 1879 3,50
» *II.* — *Secţ. I.* — Desbaterile Academieĭ în 1879—80 . . . . . . 5.—
» *II.* — *Secţ. II.* — *Discursurĭ, memoriĭ şi notiţe* . . . . . *(Sfârşit)*
» *III.* — *Secţ. I.* — Desbaterile Academieĭ în 1880—81 . . . . 5.—
» *III.* — *Secţ. II.* — *Memoriĭ şi notiţe.* . . . . *(Sfârşit.)*
» *IV.* — *Secţ. I.* — Desbaterile Academieĭ în 1881—82 . . . . 3.—
» *IV.* — *Secţ. II.* — *Memoriĭ şi notiţe* . . . . *(Sfârşit)*
» *V.* — *Secţ. I.* — Desbaterile Academieĭ în 1882—83 . . . . 3.—
» *V.* — *Secţ. II.* — *Memoriĭ şi notiţe.* . . . . *(Sfârşit.)*
» *VI.* — *Secţ. I.* — Desbaterile Academieĭ în 1883—84 . . . . 2.—
» *VI.* — *Secţ. II.* — *Memoriĭ şi notiţe* . . . . *(Sfârşit.)*
Viéţa şi scrierile luĭ Grigorie Ţamblac, de *Episc. Melchisedec.* . 1,20
Despre Alexandru Mavrocordat Exaporitul şi despre activitatea sa politică şi literară, de *A. Papadopol-Calimach* . . . . . —,20
» *VII.* — *Secţ. I.* — Desbaterile Academieĭ în 1884—85 . . . . . 3.—
» *VII.* — *Secţ. II.* — *Memoriĭ şi notiţe.* . . . . *(Sfârşit.)*
» *VIII.* — *Secţ. I.* — Desbaterile Academieĭ în 1885—86 . . . . 3.—
» *VIII.* — *Secţ. II.* — *Memoriĭ şi notiţe* . . . . *(Sfârşit)*
Amintirĭ despre Grigorie Alexandrescu. Scrisóre către V. Alecsandri, de *Ion Ghica* . . . . —,30
Apulum, Alba-Iulia, Belgrad în Transilvania. Studiŭ de *G. Bariţiŭ.* —,30
Schiţe din viéţa Mitropolituluĭ Ungro-Vlachieĭ Filaret II, 1792, şi a altor persóne bisericescĭ cu carĭ el a fost în relaţiunĭ de aprópe, de *Episcopul Melchisedec* . . . . 1.—
Notiţă istorică despre oraşul Botoşanĭ, de *A. Papadopol-Calimach.*
Rapórte asupra câtor-và mânăstirĭ, schiturĭ şi bisericĭ din ţéră, presentate Ministeruluĭ Cultelor şi Instrucţiuniĭ publice, de *Gr. G. Tocilescu* . . . . 1.—
Dare de sémă despre colecţiunea de documente istorice române aflate la Wiesbaden.—Cuvîntare pentru aniversarea ḑileĭ de 10 Maiŭ, ţinută de *Dimitrie A. Sturdza.* (Cu 4 stampe.) . . . . . 1.—
I. Scrisóre autografă de la Michaiŭ-Vitézul. II. Stégul luĭ Şerban-Vodă Cantacuzino. III. Nouĕ descoperirĭ numismatice românescĭ. — Cuvîntare pentru aniversarea ḑileĭ de 10 Maiŭ, ţinută de *D. A. Sturdza.* (Cu 1 stampă.)
» *IX.* — Desbaterile Academieĭ în 1886—87 . . . . 5.—
» *IX.* — *Memoriile Secţiuniĭ Istorice.* . . . . *(Sfârşit.)*
Ḑece Maiŭ. Memoriŭ presentat Academieĭ, de *D. A. Sturdza* . . —,30
Biserica din Părhăuţĭ în Bucovina, de *S. Fl. Marian* . . . . . —,20
Séma Visterieĭ Moldoveĭ din 1818, de *V. A. Urechiă* . . . . . . —,20
O statistică a Ţériĭ-Românescĭ din 1820. Comunicare de *V. A. Urechiă* . . . . —,20
Inscripţiunĭ după manuscrise. Comunicărĭ şi note de *V. A. Urechiă.* —,30
Generalul Pavel Kisseleff în Moldova şi Ţéra-Românéscă, 1829—1834, după documente rusescĭ, de *A. Papadopol-Calimach.*
Notiţe despre slobozi, de *V. A. Urechiă* . . . . —,40
» *X.* — Desbaterile Academieĭ în 1887—88 . . . . 4.—
» *X.* — *Memoriile Secţiuniĭ Istorice* . . . . *(Sfârşit)*
Didachiile saŭ predicele Mitropolituluĭ Antim Ivireanul, tomul II—Studiŭ de *Episcopul Melchisedec.* . . . . —,40
Studiĭ asupra legiĭ celor XII table de *Ion Kalinderu* . . . . . . —,60
De la Tobolsk până în China. Note de călătorie de Spătarul Nicolae Milescu, 1675. Traduse după un text grecesc de *G. Sion.* 1.—
Archimandritul Vartolomeiŭ Măzăreanul (1720—1780). Notiţă bio-grafică şi bibliografică, de *V. A. Urechiă* . . . . —,60
Sigiliul târguluĭ Petreĭ (jud. Némţu). Notiţă istorică de *V. A. Urechiă.* —,30
Pe file de ceaslov. Note istorice de *V. A. Urechiă* . . . . —,20
Document referitor la limba românéscă. Comunicare de *V. A. Urechiă.* (Cu stampă heliografică.)
Documente dintre 1769—1800. Comunicărĭ de *V. A. Urechiă.* . . —,40
Documente relative la aniĭ 1800—1831. (I-a Serie.) Comunicaţiune de *V. A. Urechiă* . . . . —,40

BISERICA ȘI PODUL DIN BORZESCI

PRECUM ȘI

O OCHIRE RELATIVĂ

LA

BISERICILE ZIDITE DE ȘTEFAN-CEL-MARE

DE

Dr. C. I. ISTRATI,
Membru al Academiei Române.

Ședința de la 19 Martie 1904.

Domnilor Colegi,

La 2 Iulie a anuluĭ curgător se împlinesc 400 anĭ de la mórtea unuia din ceĭ maĭ marĭ eroĭ și domnitorĭ aĭ némuluĭ nostru, Ștefan-cel-Mare.

Scóteţĭ din mersul istorieĭ Moldoveĭ domnia luĭ Ștefan-cel-Mare, în acele timpurĭ când Islamismul lovià cu atâta furie în aceste părţĭ ale Europeĭ și când Moldova sub predecesorul acestuĭ domn începuse să îngenuncheze, și veţĭ vedé dacă némul nostru maĭ puteà fără acéstă fericită domnie să ajungă ceea ce este în present. Se va vedé de asemenea că dorinţa luĭ Mahomed II de a cucerì Roma ar fi avut multe probabilităţĭ a se realisà.

In perióda cea maĭ înălţătóre a cuceritorilor se ivì deodată cea maĭ puternică întrupare a apĕrătorilor creștinătăţiĭ în fiinţa luĭ Ștefan-cel-Mare!

De óre-ce mormîntul mareluĭ Voevod se află în o regiune care nu maĭ face parte din frumósa Moldovă, vom fi pușĭ în imposibilitate de a sĕrbătorì la mormîntul sĕŭ, cum s'ar cuvenì, a patra sutime de anĭ de la mórtea sa.

Din fericire însă avem în ţara nóstră un loc scump inimilor românescĭ, și anume acela unde s'a născut eroul nostru naţional: Satul Borzesciĭ din judeţul Bacăŭ.

Acolo se află şi o biserică zidită de Ştefan-cel-Mare la anul 1494, în amintirea strămoşilor sĕĭ. (Stampa I.)

Am puté deci ca în acea biserică şi în cadrul admirabileĭ localităţĭ, unde nemuritorul voevod a vĕḑut pentru prima dată lumina ḑileĭ şi ţara sa, să ne întrunim pentru a sĕrbătorì în mod maĭ prielnic memoria luĭ.

Personal voiŭ căutà ca cel puţin cetăţeniĭ judeţuluĭ Bacăŭ să facă ast-fel, ca la Borzescĭ rugele nóstre să se înalţe spre a aduce prinos memorieĭ şi faptelor aceluia care timp de 47 anĭ a luptat necurmat, cu cerbicie şi cinste, pentru a ne păstrà némul şi credinţa.

Biserica din Borzescĭ se află, Domnilor, ca multe din monumentele nóstre, scumpe prin trecutul lor, în stare înaintată de ruină. (Stampa II.)

Ea e situată pe o ridicătură în centrul uneĭ admirabile regiunĭ, lipsită în present de locuinţele ce pe vremurĭ eraŭ lângă ea, aflându-se însă în apropiere de Târgul-Ocna, Bacăŭ şi de locul unde se află odinióră Târgul-Trotuşuluĭ.

Actualmente satul Borzesciĭ e alipit là comuna Rîpile din plasa Tazlăul-de-jos. El e compus din 2 secţiĭ: *Borzesciĭ clăcaşĭ* şi *Borzesciĭ răzeşĭ* saŭ Crucea de piétră, în care se află biserica ridicată de Ştefan-cel-Mare.

Moşia Borzescĭ a aparţinut până la mórte mareluĭ poet Vasile Alecsandri; există încă vechile case boerescĭ.

Biserica domină calea ferată şi şoséua Târgul-Ocna. Ea a fost visitată de episcopul Melchisedec, la 1859 şi la 1879, care îĭ şi consacră paginele 124—126 din lucrarea sa. (1)

Cu acéstă ocasiune s'a făcut cunoscut şi conţinutul inscripţiuniĭ ce se află la intrarea bisericiĭ.

Am visitat acest sfînt locaş în vara anuluĭ 1899.

In biserică nu se maĭ slujesce, ea stă închisă, nu are împrejmuire şi totul e în ruină.

Vĕḑênd la acea dată că budgetul Statuluĭ multă vreme nu va maĭ puté face cheltuelile necesare pentru conservarea monumentelor nóstre istorice şi dându-mĭ sémă şi de ḑilnica derepănare a acestuĭ monument însemnat, am luat disposiţiunea de a se fotografià cu deamănuntul, atât biserica, cât şi principalele obiecte aflătóre în ea.

In acest chip şi în mod minunat ca execuţiune se va puté păstrà urmaşilor ceea ce se păreà că nu le vom lăsà alt-fel.

(1) *Notiţe istorice şi archeologice* adunate de pe la 48 mânăstirĭ şi bisericĭ antice din Moldova. Bucurescĭ, Tipografia cărţilor bisericescĭ, 1885.

Aflu însă cu bucurie că în curând Ministerul Cultelor va începe restaurarea acesteï bisericï. Va face o faptă bună şi românéscă.

La 1899 s'aŭ lucrat 6 albumurï, din care unul pentru Academia Română, la care de la început m'am gândit.

Dacă vě aduc abià anul acesta albumul de faţă, causa e că am avut dorinţa, pe cât timpul şi puterile îmï permit, să-l însoţesc de óre-carï micï lămurirï.

De alt-fel întârdierea acésta involuntară îmï procură alésa plăcere de a vorbì, orï-cât de puţin, de Ştefan-cel-Mare şi ast-fel şi fericirea de a constatà că serbările aniversăriï acestuï eroŭ, ce vor avé loc în cursul anuluï acestuia, încep prin cetirea de faţă, în plenul Academieï, cum de alt-fel se şi impuneà acestuï templu al culturiï panromâne.

Regretatul nostru coleg, episcopul Melchisedec, a tradus din slavonesce inscripţiunea bisericiï. (Stampa III.) Ea este conţinută în lucrarea sa.

Daŭ cu acéstă ocasiune şi o traducere, după fotografiï, făcută de un modest institutor, d-l Al. Ştefulescu de la Târgu-Jiuluï, cunoscětor a numeróse limbï vechï şi moderne, istoric şi maï pre sus de tóte conscinţios şi desinteresat lucrător:

«Io Ştefan Voevod, cu mila luï Dumnedeŭ, Domn al ţěriï Moldoveï şi cu prea iubitul sěŭ fiŭ, Alexandru, aŭ zidit acest hram (biserică) care este în Borzescï pe Trotuş, Adormiriï prea Sfinteï Născětóreï de Dumnedeŭ, întru rugă şie-şï şi întru pomenirea sfînt-rěposaţilor moşï şi părinţï aï lor, şi care a început a se zidì în anul 7001 (1493) luna Iulie în 9 şi s'a săvârşit în anul 7002 (1494), iar al domnieï sale anul curgětor al 38-lea, luna Octomvrie 12.»

Din conţinutul acesteï înscripţiï P. S. Sa conchideà:

1) Că ea confirmă tradiţiunea după care Ştefan Vodă e născut în acéstă localitate, în care aveà el pe moşiï sěï şi strămoşiï sěï.

2) Că începutul domnieï luï Ştefan trebue pus în 1456 şi nu la 1457.

3) Că Ştefan-cel-Mare începeà anul la 1 Ianuarie şi nu la 1 Septemvrie.

Se vede că zidirea cu tóte că e mică, din cause ce ne putem uşor explicà, a dăinuit 15 lunï.

In lucrarea sa părintele Melchisedec ne maï spune:

«In anul 1879 am observat împrejurul eï maï multe pietre mormîntale, cu epitafurï antice slavone, dar timpul nu mï-a permis să mě ocup de ele.»

Fig. .1 Piétră mormintală a Irineĭ Rusetina, 7224.

Ast-fel de pietre nu se maĭ vĕd; ele póte aŭ fost luate saŭ acoperite cu pămînt.

Multe pietre cu inscripţiunĭ au fost întrebuinţate maĭ de mult la facerea zidurilor de susţinere, pe la începutul secoluluĭ al XIX-lea, după cum se vede din aceste fotografiĭ; data însă a construiriĭ acestor proptele nu am putut-o aflà în mod precis. De atuncĭ totuşĭ nu s'a maĭ făcut nicĭ o reparaţiune!!

Pietrele scrise ce am maĭ găsit le-am fotografiat. Unele inscripţiunĭ sunt atât de stricate, în cât nu se pot descifrà bine, iar altele nu se maĭ cunosc de loc. (Stampa IV.)

Iacă transcripţiunea lor:

«Anul 7 (miĭ, piétra fiind ruptă nu se póte cetì restul).

† Să s(e) ştie de când au murit

popa Ioan.

Anul 7258 (1750)»

†

«1716 Fevruarie 7

† Aice se odihneşte şarba (róba) luĭ Dumnedeŭ, Irina Rusetina, giupănésa dumi-sale luĭ Manolache Rusăt, mare vornic, fiica luĭ Neculae Buhuş, mare logofăt, în anul 7224 (1716) Fe(vruarie) 7». (Fig. 1.)

Acéstă piétră se află în lăuntrul bisericiĭ, lângă uşă, la stânga intrăriĭ.

Din cele 2 inscripţiunĭ nedescifrabile una e slavonă şi spune că *«acéstă piétră* (o aŭ făcut saŭ înfrumuseţat) *Constantin»*; iar a doua e românéscă şi arată că *«acéstă piétră o aŭ făcut.... Popescu (?) şi fie-sĕŭ Va(si)lie părinteluĭ lor Du(mitru)»*, după d-l Gr. Creţu.

Piétra înfrumuseţată cu o sculptură curiósă, ornamentală, dar nu sepulcrală, de sigur că a fost la clopotniţă saŭ la casele împrejmuitóre. (Stampele V—VI.)

Rusătescii, familie domnitóre în secolul al XVII şi fórte avută în secolul al XVIII, aveaŭ acéstă moşie. De la Rusătescĭ, carĭ au stăpânit-o până la 1840, a trecut la familia Alecsandri, prin cumpĕrătóre.

Iată şi fotografia altor pietre făcute cu óre-care măestrie, dar atât de stricate în cât nu s'aŭ putut transcrie; ele sunt zidite în piciórele de susţinere.

Parochul satuluĭ vecin, care e însărcinat cu paza acestuĭ sfînt locaş, mĭ-a dat un chrisov de la Petru Rareş, singurul document vechiŭ găsit încă în acéstă localitate.

Din traducerea sa se constată că se vorbesce de Onescĭ şi sate din vecinătate; numele satuluĭ Borzescĭ nu se află în el.

Din conţinutul sĕŭ se constată că:

Petru Vodă Rareş, în ultimul an al domnieĭ sale, 1546 Martie 30, confirmă din Bârlad luĭ Băloş Ciortan şi frateluĭ sĕŭ Silion Ciortan, stăpânire asupra cumpĕrăturilor din Onescĭ pe Trotuş, Băliceanĭ şi Scorţescĭ.

Iată actul:

Bârlad, Martie 30, 7054 (1546).

Cu mila luĭ Dumnedeŭ, Noĭ, Petru Voevod şi Domn al ţĕriĭ Moldavieĭ, facem cunoscut şi cu acéstă carte a nóstră tuturor carĭ o vor vedé saŭ o vor audi cetindu-se, că a venit înaintea nóstră şi înaintea boerilor noştri moldovenĭ sluga nóstră, Ioan Ciortan fiul luĭ Tóder, de a luĭ bună voie, de nimenĭ nevoit nicĭ silit, şi a vîndut a sa dréptă moşie şi moştenire şi cu document de întărire, ce a avut de la părintele domnieĭ mele Ştefan Voevod, a patra parte a satuluĭ din Onescĭ şi a patra parte a satuluĭ din Bălicénĭ, şi le-a vîndut slugilor nóstre Băloş Ciortan şi frateluĭ sĕŭ Silion Ciortan cu 100 galbenĭ tătărescĭ şi învoindu-se slugile nóstre Băloş Ciortan, şi frate-sĕŭ Silion Ciortan, aŭ plătit toţĭ deplin aceştĭ maĭ sus scrişĭ banĭ, 100 galbenĭ tătărescĭ, la mâna slugiĭ nóstre Ioan Ciortan, fiul luĭ Tóder, înaintea nóstră şi înaintea boerilor noştri moldovenĭ. Intre acestea, aşijderea aŭ venit înaintea nóstră şi înaintea boerilor noştri moldovenescĭ Cerna, fata Micăĭ, şi nepóta eĭ Anuşca, fata Maruşcăĭ, de a lor bună voie şi de nimenĭ nevoite nicĭ silite şi aŭ vîndut a lor dréptă moşie şi moştenire şi cu documente ce aŭ avut mamele lor Mica şi Maruşca de la părintele

*

domnieĭ mele Ştefan Voevod, jumătate satul din Onescĭ pe Trotuş, şi jumătate satul (şters, a trebuit să fie Bălicénĭ) şi aŭ vîndut, slugilor nóstre Băloş Ciortan şi fratelui sĕŭ Silion Ciortan cu 200 galbenĭ tătărĕscĭ şi învoindu-se slugile nóstre Băloş Ciortan şi frate-sĕŭ Silion Ciortan — aŭ plătit toţĭ şi deplin aceştĭ maĭ sus scrişĭ banĭ, 200 galbenĭ tătărĕscĭ, la mâna Cerneĭ, fata Micăĭ şi a nepóteĭ eĭ Anuşca, fata Maruşcăĭ, înaintea nóstră şi înaintea boerilor noştri moldovenescĭ. Intre acestea aşijderea aŭ venit înaintea nóstră şi înaintea boerilor noştri moldovenescĭ slugile nóstre Oniţă şi frate-sĕŭ Dumitru şi surorile lor Vitca şi Parasca, şi Salomia, fiiĭ aĭ luĭ Iurşa, de a lor bună voie, de niminĭ nevoiţĭ şi nesiliţĭ şi aŭ vîndut a lor dréptă moşie şi moştenire şi cu document, de schimb ce a avut tatăl lor Iurşa de la fratele domnieĭ mele Bogdan Voevod, a patra parte a satuluĭ Scorţescĭ şi aŭ vîndut slugilor nóstre Băloş Ciortan şi fratelui sĕŭ Silion Ciortan cu 130 galbenĭ tătărĕscĭ şi învoindu-se slugile nóstre Băloş Ciortan şi frate-sĕŭ Silion Ciortan, — aŭ plătit deplin aceştĭ maĭ sus scrişĭ toţĭ banĭ, 130 galbenĭ tătărescĭ, la mâna slugilor nóstre Oniţă şi frate-sĕŭ Dumitru şi surorilor lor Vitca şi Parasceĭ şi Salomieĭ, fiiĭ luĭ Iurşa, şi am vĕḑut a lor tocmélă de bună voie şi plata deplină, iar noĭ aşijderea, de la noĭ, am dat şi am întărit slugilor nóstre, luĭ Băloş Ciortan şi fratelui sĕŭ Silion Ciortan, aceste maĭ sus ḑise jumătăţĭ de sate din Onescĭ pe Trotuş şi din Bălicénĭ şi acésta maĭ sus ḑisă a patra parte din sat din Scorţescĭ, ca să le fie lor de la noĭ uric, ca tóte veniturile, lor, fiilor lor, şi nepoţilor lor şi restrănepoţilor lor, la tot némul, care se va alege maĭ de aprópe nestricată, niciĭ odată în véc. Iar hotarul acestor maĭ sus ḑise jumătăţĭ din Onescĭ, de pe Trotuş şi din Bălicénĭ, să fie de la jumătatea acestuĭ hotar saŭ de la alte părţĭ pe vechiul hotar; iar hotarul acesteĭ maĭ sus ḑise a patra parte de sat din Scorţescĭ, care (şters) să fie de la a patra parte a acestuĭ hotar, saŭ de la alte părţĭ pe vechiul hotar, pe unde din véc aŭ stăpânit.

Iar dacă s'ar găsì nescarĭ-và documente de la acest Ştefan Voevod, ḑis Lăcustă, acele documente să nu aibă niciĭ o lege înaintea documentelor nóstre. Iar la acésta este credinţa domnieĭ nóstre maĭ sus scrisul, Noi Petru Voevod (rupt şi şters), credinţa panuluĭ Miron, pârcălabul de la Némţ, (rupt), credinţa panuluĭ Mohilă vistiernic, credinţa panuluĭ Hrâbor postelnic (rupt şi şters) şi credinţa tuturor boerilor noştri moldovenescĭ, marĭ şi micĭ. Iar după viaţa nóstră, care va fi domn al ţĕriĭ nóstre moldovenescĭ dintre copiiĭ noştri saŭ din némul nostru, saŭ iarăşĭ pe cine va alege Dumneḑeŭ, să fie domn al ţĕriĭ nóstre moldovenescĭ, acela să nu strice dania, şi întărirea nóstră, ci s'o împuternicéscă şi s'o întărescă, pentru că eĭ aŭ cumpĕrat cu aĭ lor dreptĭ banĭ. Şi pentru maĭ mare putere şi întărire a tot aceea ce s'a scris maĭ sus, am poruncit credinciosuluĭ nostru pan Mat. . . . . (rupt şi şters), ca s'o scrie şi să spânzure pecetea nóstră de cartea nóstră acésta. A scris Michail Boldur în anul 7054 luna Martie 30.

Dacă în localitate nu am găsit niciĭ un document relativ la Bor-

zescĭ, iată altul de la Ştefan Vodă, din două ce daŭ în traducere de la acest Domn, găsite în familia mea. In unul din ele se vorbesce de un Triful Borzescul. Ambele acte sunt date în Vasluiŭ, la 15 Martie 1497.

In primul Ştefan-cel-Mare confirmă lui Borcea, fiul luĭ Triful Borzescul, moşiile şi cumpĕrăturile în Beţescĭ şi Bărboşanĭ:

Vasluiŭ, 15 Martie 7005 (1497).

Cu mila lui Dumneḑeŭ, Noĭ Ştefan Voevod, Domn al ţĕriĭ Moldoveĭ, facem cunoscut şi cu acéstă carte a nóstră tuturor carĭ o vor vedé saŭ o vor auḑì cetindu-se, când va fi de trebuinţă cuĭ-và, cum că acest adevĕrat sluga nóstră Borcea, fiul luĭ Triful Borzescul, ne-a slujit nouĕ cu slujbă drépta şi credinciósă, l-am dăruit cu osebită mila nóstră, ĭ-am dat şi ĭ-am întărit în ţéra nóstră a Moldoveĭ, dreptele luĭ moşiı şi cumpĕrăturĭ, un sat anume Beţesciĭ, în câmpul luĭ Dragoş, unde este casa luĭ, la móra ce a cumpĕrat tatăl sĕŭ Triful Borzescul de la Tóder Beţea cu 100 galbenĭ tătărescı, ca să-ĭ fie de la noĭ uric, acest sat Beţesciĭ şi cu tóte veniturile, luĭ, surorei luĭ Dragoli, lor şi copiilor lor, de asemenea şi nepoţilor lor şĭ strănepoţilor lor şi restrănepoţilor lor, şi la tot némul lor şi care li se va alege maĭ de aprópe, neclătit nicĭ odată în vecĭ. Şi de asemenea am dat şi am întărit slugiĭ nóstre Borcea şi suroriĭ sale Dragoli dreptele lor moşiĭ, satul anume Bărbăşaniĭ, iarăşĭ în câmpul luĭ Dragoş, pe Bistriţa, şi jumătate satul din Red. Aceste sate, ce scriem maĭ sus, să le fie lor, de la noĭ uric, şi copiilor lor, de asemenea şi nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi restrănepoţilor lor şi la tot némul lor, care se va alege maĭ de aprópe, neclătit în vecĭ, iar hotarul acestor sate să le fie pe vechiul hotar, pe unde din véc aŭ fost. La acésta este credinţa domnieı mele maĭ sus scris, Ştefan Voevod, şi credinţa prea iubituluĭ fiŭ al domnieĭ mele Bogdan Vlad şi credinţa boerilor noştri moldovenescı marĭ şi micĭ, credinţa panuluĭ Duma pârcălabul, credinţa panuluĭ Boldur vornicul, credinţa panuluĭ Herman Şteful (1), credinţa panuluĭ Dumi şi a panuluĭ Tóder, pârcălabul de la Hotin, credinţa panuluĭ Eremia de la Némţ, Ciortorovski, credinţa panuluĭ Şandru de la Cetatea Nouă, credinţa panuluĭ Clănău Spatarul, credinţa panuluĭ Isac Visternic, credinţa panuluĭ Dumşi postelnicul, credinţa panuluĭ Mohilă paharnicul, credinţa panuluĭ Frunteş stolnicul, credinţa panuluĭ Petrică comisul, credinţa tutulor boerilor noştri moldovenescĭ marĭ şi micĭ; iar pe cine va alege Dumneḑeŭ domn al ţĕrii nóstre moldovenescĭ, din copiiĭ noştri saŭ din fraţiĭ noştri saŭ din némul nostru, saŭ iarăşĭ orĭ pe cine va alege Dumneḑeŭ să fie domn ţĕriĭ nóstre, să nu strice dania şi întăritura nóstră, ci să o împuternicéscă. Şi pentru maĭ mare tarie şi împuternicire, am poruncit credinciosuluĭ nostru pan Tăutul logofăt să scrie şi

(1) Nu o fi fiul Panuluĭ Luţian Herman, sub care la 1438 s'a săvârşit marea pórtă a Cetăţiĭ» la Cetatea Albă? Veḑĭ N. Iorga, lucrarea citată, p. 99.

să anine pecetea nóstră la acéstă carte a nóstră. S'a scris în Vasluiŭ în anul 7005, Martie 15. A scris Şandru Cârje.

Ce legătură póte fi între localitatea Borzescĭ şi familia Borzescul? Póte că acesta să fie de origine de acolo, după cum vom vedé în urmă.

In actul al doilea, Ştefan-cel-Mare confirmă luĭ Borcea stăpânire asupra cumpĕrăturiĭ de la Ioan, fiul luĭ Danciul, tot în Borzescĭ.

Vasluiŭ, 15 Martie 7005 (1497).

† Cu mila luĭ Dumnedeŭ, Noĭ Ştefan Voevod, Domn al ţĕriĭ Moldoveĭ, facem cunoscut şi cu acéstă carte a nóstră tuturor carĭ o vor vedé saŭ o vor audì cetindu-se, cum că a venit înaintea nóstră şi înaintea boerilor noştri moldovenescĭ, marĭ şi micĭ, sluga nóstră Ivan, fiul luĭ Danciul, nepot luĭ Tóder Beţea, de a luĭ bună voie, de nimenı nevoit şi nesilit, şi a vîndut a luĭ dréptă moşie din al luĭ drept şi propriŭ uric, din uricul moşilor sĕĭ Tóder Beţea şi Miclea, un sat în câmpul luĭ Dragoş, anume Beţescii, unde a fost móra Beţiĭ, şi a vîndut slugiĭ nóstre Borcea şi suroreĭ sale Dragoli, cu 100 galbenĭ tătărescĭ, şi sculându-se sluga nóstră Borcea şi sora sa Drăgoli şi aŭ plătit toţĭ aceştĭ maĭ sus scrişĭ banĭ, 100 galbenĭ tătărescĭ, în mâna slugeĭ nóstre Ivan, fiul luĭ Danciul, nepotul luĭ Tóder Beţea, înaintea nóstră şi înaintea boerilor noştri, şi Noĭ vĕdênd între dînşiĭ a lor bună voie şi tocmélă şi plată deplină, şi Noĭ aşijderea le-am dat de la noĭ şi le-am întărit slugeĭ nóstre Borcea şi suroreĭ sale Dragoli acéstă maĭ nainte disă în câmpul luĭ Dragoş, anume Beţescii, unde a fost móra Beţiĭ, ca să le fie lor de la noı uric şi cu tóte veniturile lor şi copiilor lor şi nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi restrănepoţilor lor şi la tot némul lor, care li se va alege maı aprópe neclătită nicĭ odată în vecĭ; iar hotarul acestuĭ maĭ sus scris sat să fie din tóte părţile, pe vechiul hotar, unde din véc a fost.

La acésta este credinţa domnieĭ nóstre maĭ sus scris, Noĭ Ştefan Voevod, şi credinţa prea iubituluĭ fiŭ al domnieĭ nóstre Bogdan Vlad şi credinţa boerilor noştri, credinţa panuluĭ Dumi, credinţa panuluĭ Boldur vornicul, credinţa panuluĭ Herman, credinţa panuluĭ Şteful, credinţa panuluĭ Dumi şi a panuluĭ Tóder de la Hotin, credinţa panuluĭ Eremia de la Némţ, credinţa panuluĭ Ciortori, credinţa panuluĭ Şandru de la Cetatea Nouă, credinţa panuluĭ Clănău spătarul, credinţa panuluĭ Isac visternic, credinţa panuluĭ Dumşa postelnicul, credinţa panuluı Mohilă paharnicul, credinţa panuluĭ Frunteş stolnicul, credinţa panuluĭ Petrică comisul şi credinţa tuturor boerilor noştri moldovenescĭ.

Iar după viéţa nóstră, cine va fi domn al ţĕriĭ nóstre, din copiiĭ noştrĭ, saŭ din némul nostru, saŭ iarăşĭ orĭ pe cine va alege Dumnedeŭ, ca să fie domn al ţĕriĭ nóstre moldovenescĭ, acesta să nu strice dania şi întăritura nóstră, ci să o întăréscă şi împuternicéscă, pentru că le-am dat şi întărit, pentru

că eĭ înșișĭ aŭ cumpĕrat cu aĭ lor dreptĭ și curațĭ banĭ, și pre maĭ mare tărie și împuternicire la tot ce s'a scris maĭ sus am poruncit credinciosuluĭ nostru pan Tăutul logofĕt să scrie și să anine pecetea nóstră la acéstă carte a nóstră. A scris Dragotă Tăutulovicĭ, în Vasluiŭ în anul 7005, Martie 15.

E de notat că, deșĭ ambele acte sunt făcute în acelașĭ loc și aceeașĭ ḑi, unul e scris de Dragotă Tăutulovicĭ și altul de Șandru Cârje.

Să ne oprim puțin la numirile de Borzescĭ și Borzescul.

Cu acest nume găsim următórele localitățĭ:

Borzesciĭ, sat în județul Bacăŭ, plasa Tazlăul-de-jos, cu moșia cu acelașĭ nume, pe care se află balta *Borzénca* și délul *Borzeĭ*. A aparținut vorniculuĭ Ștefănică Roset și în urmă Vorniculuĭ Vasile Alecsandri.

Borzesciĭ, moșie în județul Bacăŭ, plasa Tazlăul-de-sus, comuna Băhnășenĭ, cu pădurea Borzescĭ și părăiașul Borzescĭ.

De asemenea:

Borzesciĭ, comună rurală în județul Dorohoiŭ, plasa Bașăul, cu satul Borzescĭ de pe moșia care a fost a mânăstiriĭ Dragomirna din Bucovina până la 1785. (1)

Borzesciĭ, sat în județul Cahul, plasa Tigheciŭ.

Borzesciĭ, părăŭ în județul Cahul, lângă satul cu asemenea numire; primesce în sine părăul Șamalie și apoĭ se varsă în Ialpugel.

Borzesciĭ, vale ce servià la 1781 de hotar Moldoveĭ despre Bugeac. (2) Aceste treĭ numirĭ sunt legate de aceeașĭ localitate.

De asemenea maĭ avem variantele indicate maĭ sus:

Borzénca, baltă în județul Bacăŭ, plasa Tazlăul-de-jos, comuna Rîpele, pe teritoriul cătunuluĭ Borzescĭ.

Borzeĭ (délul) în aceeașĭ comună.

Precum și:

Borzóia, pod peste părăul Ioaneĭ, comuna Curteșcĭ, județul Botoșanĭ.

Rădăcina cuvîntuluĭ pare a fi expresiunea ungară:

Borzas, identică cu sbârlit, saŭ după Gr. Crețu: *Borz*, bursuc, viezure și ariciŭ.

Inclin pentru ipotesa a doua, ca maĭ probabilă din punctul de vedere filologic spre a da nascere cuvîntuluĭ *Borzescĭ*. (3)

(1) *Marele Dicționar geografic al Românieĭ.*

(2) Veḑĭ *Dicționarul topografic și statistic al Românieĭ* de Dimitrie Frunzescu. Bucurescĭ 1872.

(3) In ultimul moment d-l profesor Gr. Crețu îmĭ împărtășesce notița următóre: Românescul *borz, Borzea* ar fi putut proveni și din adiectivul rusesc și malorusesc борзый, repede, ager, sprinten, vechiŭ slavic бързъ, pe care Miklosich în *Dicționarul* sĕŭ l-a citat după un monument din sec. XV saŭ XVI și care sub forma (ъъ)

Din nenorocire, învĕţatul nostru coleg d-l B. P. Hasdeŭ nu a ajuns la cuvîntul *Borză*, dar găsim următórele în glosariul de Laurian şi Massimu. (1)

«*Borzoiu*, sau Bûrzoiu şi *Borzosiu-a*, adj., hirsutus; pĕrosu, flocosu; sbărlitu; din ungur. borzas?, noi însă credemu a fi auḑit şi simplulu *borzu* saŭ *bûrdiu*, din care bûrzoiu, borzoşiu, ar fi augumentative.»

Cu acéstă semnificaţiune îl găsim la noĭ.

Ast-fel în Satira *Baba supĕrată* din importanta colecţiune, datorită d-luĭ S. Fl. Marian, găsim:

. . . .
Şi maĭ dă-mĭ încă ce-và
Dintre vacĭ pe ciudeşa,
Dintre oĭ pe ócheşa,
Dintre găscĭ pe Bórzăşa. (2)
. . . .

Decĭ gâscă bórzăşă e identic cu gâscă sbârlită, frisată, créţă.

Ceea ce este maĭ curios e că numaĭ la noĭ se găsesc maĭ comune aceste gâsce, cu penele dorsale lungĭ şi frisate, carĭ adesea atârnă ca nisce zulufí până la pămînt şi fac penele lor mult maĭ căutate şi preţióse, ca cele drepte şi linse, cum se ḑice de regulă.

Ele sunt cunoscute de specialiştĭ sub numele de *oie frisée*, orĭ *oie du Danube*.

De alt-fel nu avem multe varietăţĭ între animalele nóstre, carĭ să fie cunoscute ca atare în străinătate.

Profit de ocasiune, spre a spune că afară de *gâsca nóstră créţă*, *bórzăşă*, *oie du Danube*, nu maĭ avem decât găinile cu gâtul gol din

борзѣ se vede în titlul uneĭ rânduelĭ dintr'un *Molitvenic* din sec. XVI saŭ XVII (ms. Academieĭ Române. No. 167, f. 83), o formă cu vocala modificată a vechiŭ slav.-bulg. şi sîrb. бръзъ. De aicĭ trebue să derive numele de familie *Bârzu* din Bacăŭ şi de la Târgul Némţuluĭ (acesta al unuĭ Ţuţuian venit din Ardél), *Bârză* din Seliştea de lângă Sibiiŭ şi numele satelor de dincóce şi de dincolo de Milcov: *Bârza* (acesta şi dél, pădure), *Bârzăvóie*, *Bârzuica*, *Bârzeiŭ* (şi dél), *Bârzenĭ*, *Bârzotenĭ*, *Bârzescĭ*, *Bârzulescĭ*, *Bârzoescĭ*, *Bârzoiŭ* (acesta în ţinutul Benderuluĭ din Basarabia) şi o vale în Vâlcea, *Bârzeĭ* (dél şi vale, adecă *délul* şi *valea Bârzeĭ*), *Bârzescul* (loc isolat), *Bârzésca* (vale), *Bârzila* (dél), *Bârzota* şi *Bârzoţelul* (pîrae), cum şi *Bârzul*, 3 locurĭ de isvóre şi un părăiaş, tóte patru în judeţul Bacăŭ, ca şi satul şi părăul *Berzunţ*, care iea nascere din unul din acele isvóre, pe teritoriul aceleiaşĭ comune. Compară numele *Borzoghian* saŭ *Borzochĭan*, culme de munte, podiş şi părăŭ de la miaḑă-nópte-apus şi de la apus de Piatra-Némţ.

(1) *Glossariŭ* de A. T. Laurianu şi I. C. Massimu, pag. 86. Bucurescĭ 1876.

(2) *Satire populare române*, adunate de S. Fl. Marian. Bucurescĭ 1893, pag. 118.

Transilvania (poule de Transylvanie), recunoscute de specialiştĭ ca fórte ouătóre.

Trebue să maĭ adaug că numele de Borzescu se maĭ găsesce adesea ca: Borzea, familie din Vistea-de-jos (1), din care unul Pavel Borzea se aflà la 1902 în Muncie (Indiana) din America, de unde scrià Tribuneĭ din Sibiŭ la 1902. (2)

Borzea ar fi identic în acest cas cu bursucul, burtosul, grasul.

Din acestea putem vedé originea numeluĭ satuluĭ Borzescii.

Borzea născù pe Borzescul şi pe Borzesciĭ ca nume de sat.

Voiŭ da ca dovadă conţinutul unuĭ act din 1574, cu singura deosebire că în loc de bursucos = burtos saŭ pĕros, stufos, sburlit, avem calificativul bărbos.

Ioan (Ivonia) V. V., cu mila luĭ Dumneḑeŭ, Domn al ţĕriĭ Moldoveĭ (a domnit 1572—1574).

«Că iată aŭ venit înaintea nóstră şi înaintea boerilor noştri aĭ Moldoveĭ, preotul Drăghicĭ şi cu nepoţiĭ sĕĭ şi s'aŭ judecat dinaintea nóstră cu slugile nóstre Laioş Comişel, feciorul Anghelineĭ şi cu Tóder, feciorul Crăstăneĭ, nepot *luĭ Micul Bărbosul*, şi căḑênd cu plângere asupra lor dinaintea nóstră, ḑicênd eĭ cum că n'aŭ acea ocină, dimpreună cu dînşiĭ în sat în *Barboşĭ*, ce este a lor moşie, precum ḑic aceia».

«Scris în Iaşiĭ la anul 1574 Decemvrie 31.» (3)

Tot aşà, cu o altă variantă:

«Eŭ Boat Lator *Blidar*, păhărnicel ot *Blidărescĭ*, ot olas Totruş.... 1621 Martie 7.» (4)

De alt-fel rădăcina acestuĭ cuvînt e maĭ pătrunsă decât se crede în limba nóstră.

Ast-fel găsim un peştişor urît şi sbârlit ca ariciul: *Sborş* (ghigorţ în alte părţĭ ale Munteniei), pesce ce se sbârlesce ca ariciul, are ţepĭ la aripióre şi cómă.

Tot în sensul de urît, pentru a sperià copiiĭ cărora de fapt nu le prea plac pĕroşiĭ şi nepieptănaţiĭ, *smulţiĭ*, cum de regulă se ḑice, s'a creat substantivul *Borză*.

Literatura populară ne presintă maĭ multe exemple. Ast-fel avem graţie d-luĭ Marian (5):

---

(1) *Monumente pentru istoria ţĕriĭ Făgăraşuluĭ*, culese şi adunate de Niculae Densuşianu. Bucurescĭ 1885, pag. 154.

(2) Veḑĭ numĕrul de la 19 Fevruarie 1902.

(3) *Uricarul*, t. XIV, pag. 152.

(4) *Uricarul*, t. XIV, pag. 321.

(5) *Nascerea la Românĭ*, studiŭ etnografic de S. Fl. Marian. Bucurescĭ 1902.

Descântecul de Samcă (Samca = Avestiţa) din Bucovina, în care numele *Samcă* e înlocuit cu *Borză*.

Borză înborzată,
Borză blestemată,
Cu dinţiĭ rânjiţĭ,
Cu ochiĭ beliţĭ,
Cu urechĭ dabalată,
Cu gura căscată,
Cu mânĭ crăpăcióse,
Cu mânĭ flotocóse,
In cătro aĭ purces,
Cu dinţiĭ rânjiţĭ,
Cu ochiĭ beliţĭ? ... Pag. 35.

De asemenea când se jócă mama cu fetiţa:

Merge borza pe perete
Şi mănâncă un car de fete.... Pag. 340.

Nu maĭ rĕmâne îndoiélă că cuvîntul e de origine ungară.

E chiar curios a observà că localităţile cu acest nume par a indicà de de mult reşedinţa uneĭ populaţiunĭ ungare.

Ast-fel în regiunea *Borzescilor* din judeţul Bacăŭ se află mulţĭ Ciangăĭ saŭ Ungurĭ aduşĭ, toleraţĭ saŭ pripăşiţĭ în acel judeţ.

Din localităţile ce am citat maĭ sus, se vede că sunt douĕ apropiate în judeţul Bacăuluĭ; una în sudul Basarabieĭ, în judeţul Cahululuĭ, între care: *valea Borzesciĭ* servià la 1781 de hotar Moldoveĭ despre Bugeac.

Se scie de asemenea că sudul Basarabieĭ, aparţinênd, în secolele prime ale formaţiuniĭ Statelor române, Munténieĭ şi prin acésta indirect Ungarieĭ, a căreĭ suzeranitate o recunoscuse, a fost multă vreme ocupat, până la Ştefan-cel-Mare, de Ungurĭ, carĭ se stabilise în mod sistematic în Chilia, după cum fórte bine o dovedesce d-l Iorga. (1)

Maĭ rĕmâne încă Borzesciul, sat din judeţul Dorohoiŭ. Cine scie ce *Borz* ungur se pripăşise şi pe acolo.

A putut fi o mică colonie de *posluşnicĭ* ungurĭ, cum aveaŭ obiceiul să aducă episcopiile şi mânăstirile nóstre, fapt cu atât maĭ probabil, cu cât acéstă moşie a aparţinut mânăstiriĭ Dragomirna până la 1785.

Un lucru e cert, şi anume că pentru micile lor urme pe la noĭ aŭ

(1) *Studiĭ istorice asupra Chilieĭ şi Cetăţiĭ Albe.* Bucurescĭ 1900.

rĕmas prea multe semne de *Borz, Borzas,* decĭ cel puţin: bursuc (viezure), ariciŭ, păroşĭ, nepeptĕnaţĭ, sburliţĭ, etc.

Să ne întórcem la satul Borzesciĭ din judeţul Bacăŭ.

E o legendă curentă, care arată causa pentru care Ştefan-cel-mare a zidit acea biserică, afară de sentimentul sĕŭ de iubire pentru strămoşiĭ sĕĭ.

Două variante cunosc relativ la originea bisericiĭ din Borzescĭ.

Prima e datorită alesuluĭ nuvelist N. Gane şi e intitulată *Stejarul din Borzescĭ.* Ea se află reprodusă în maĭ tóte cărţile de cetire admise pentru şcólele primare. După d-sa, Ştefan, copil, se răsboià în fruntea uneĭ cete de băeţĭ din sat cu copilul de sătean Gheorghe, care aveà céta sa şi representà pe Tătarĭ. Aceştia învinşĭ, Gheorghe, Hatmanul Tătarilor, fu judecat şi spânzurat de subţiorĭ de o cracă a unuĭ stejar. In acelaşĭ timp sosesc de fapt Tătariĭ. Copiiĭ fug şi se pitesc cum pot, numaĭ Gheorghe străpuns de suliţele lor fu ucis. Ştefan, deşì ajuns domn, nu uită pe vechiul sĕŭ prieten de copilărie.

In prima înfrângere ce pătimiră Tătariĭ de la el, fiul Hanuluĭ căḑù prins de ostaşiĭ Moldovenĭ. Acesta adus la Borzescĭ fu atârnat de aceeaşĭ cracă şi judecat. Soliĭ Hanuluĭ veniţĭ a-l rĕscumpărà fură înapoiaţĭ cu darurile trimise şi fiul sĕŭ ucis ca şi Gheorghe.

Stejarul fu ars şi în locul sĕŭ Ştefan zidì biserica.

După o altă versiune, culésă de d-na Ortensia Racoviţă (1), se spune că pe când adversarul luĭ Ştefan erà spânzurat de craca unuĭ nuc, un epure tulì la vale de sub un tufiş vecin. Copiiĭ alergară după el şi uitară pe camaradul lor, care murì în ştréng. In amintirea acestuĭ episod, Ştefan ar fi zidit în urmă biserica.

In localitate mi s'a spus chiar, că sfînta masă din altar e pusă pe trunchiul vechiuluĭ stejar tăiat. Se va puté constatà acésta cu ocasiunea reconstruiriĭ.

Biserica din Borzescĭ fiind aprópe singura zidită de Ştefan nu în un oraş mare saŭ pe un câmp de luptă; pomenindu-se în inscripţiunea eĭ ascendenţiĭ mareluĭ domn şi tradiţiunea indicând acest sat ca loc al sĕŭ de nascere, tóte daŭ siguranţă că la Borzescĭ s'a născut Ştefan-cel-mare cam pe la 1436.

Biserica deşì fórte simplu zidită, se presintă cu aceeaşĭ măreţie ca şi surorile sale zidite în aceeaşĭ epocă. (Stampa VII.)

---

(1) *Dicţionar Geografic al judeţuluĭ Bacăŭ.* Bucurescĭ 1895.

Este lucrată în bolovanĭ şi cu fórte puţină cărămidă. Pietrele sunt din localitate, de acele ce se macină uşor, ceea ce se observă maĭ ales la stâlpiĭ de la uşĭ. Materialul de construcţiune fiind grosolan lucrat şi mare, zidirea nu presintă multă soliditate. După modul de zidire şi după facilitatea cu care se găsesce piétra în vecinătate s'ar crede chiar că nu s'a pus maĭ mult de treĭ lunĭ spre a fi terminată, ceea ce ar resultà şi din inscripţiune, dacă anul noŭ s'ar numĕrà de la 1 Septemvrie.

Probabil că acéstă biserică, ca şi cea din Pétra-Némţu, nu a avut turle pe ea, dar la intrare ca clopotniţă. (1)

Zidul împrejmuitor nu maĭ există. Se spune că de mult biserica a fost arsă şi crăpată de numerósele cutremure ce aŭ mişcat pămîntul de la ridicarea eĭ. La partea superióră se vĕd numeróse ocniţe (gherle, firide, niche) marĭ şi micĭ, carĭ de sigur eraŭ vopsite la început, conţinênd diferite icóne bisericescĭ. Cele micĭ sunt de-asupra şi câte douĕ pentru una mare. In urmă, în cursul timpurilor, ele aŭ fost tencuite şi în parte astupate.

Că aceste ocniţe aflătóre maĭ la tóte bisericile luĭ Ştefan-cel-mare, conţineaŭ icóne, se póte dovedì prin cele ce se constată chiar în present la numeróse bisericĭ şi în special la Schitul Logrescĭ din Gorjiŭ, la biserica din Câinenĭ, judeţul Argeş, (St. VIII) şi la Paraclisul Episcopieĭ Râmniculuĭ. (2)

Avem o dovadă însă de la 1650, din descrierea archimandrituluĭ Paul de Aleppo, în călătoria sa prin Moldova.

In Vasluiŭ palaturile, băile, locurile de plăcere sunt tóte ale luĭ Ştefan Vodă, precum şi magnifica şi superba biserică cu o elegantă cupolă, peste măsură de înaltă. Totul în ea, *jur împrejur, e boltă şi arcurĭ pe carĭ sunt picturĭ şi icóne ale tuturor sfinţilor.* La intrare, pe păretele cel maĭ de jos, este o pictură a judecăţiĭ cea de pe urmă, în aur şi ajur...

Maĭ atrag atenţiunea că ocniţele micĭ de la Borzescĭ se opresc la partea anterióră şi nu fac chenar de jur împrejur ca la cele-lalte bisericĭ din aceeaşĭ epocă.

Se maĭ constată încă jos un brâŭ de piétră cioplită şi douĕ brâe, unul sub ferestre şi altul de-asupra lor şi sub ocniţele marĭ, de cărămidă aparentă, smălţuită.

---

(1) Acésta se póte deduce şi din forma bolţiĭ bisericescĭ de la Naos. Biserica de la Volovĕţ, din Bucovina, terminată de Ştefan-cel-mare, la 4 Septemvrie 1502, e tot fără turlă.

(2) In Bucurescĭ avem cu deosebire: Biserica cu sfinţĭ, Stavropoleos şi chiar Mitropolia, la faţa sa anterióră.

De asemenea trebue notat faptul că absida altaruluĭ e zidită cu pilastri înnalţĭ, făcuţĭ tot din acelaşĭ fel de cărămidă la exterior.

Acéstă cărămidă smălţuită de sigur nu erà făcută în localitate, ci adusă din susul ţĕriĭ, cu multă probabilitate de la Hârlăŭ, unde Ştefan zidise biserica sa Sft. Gheorghe cu puţin maĭ înainte, în vara anuluĭ 1492.

De asemenea e de observat că abià se vĕd ólele cu discurile rotunde de teracotă smălţuită, puse câte treĭ de-asupra piciórelor de la ocniţele marĭ şi câte una la cele micĭ. (Fig. 2.) Ele nu aŭ nicĭ o figură şi sémĕnă în totul cu cele ce s'aŭ întrebuinţat, maĭ în urmă, spre a ornamentà biserica Sft. Ion din Piatra, zidită la 1497.

Aşà că şi la Borzescĭ piciórele sunt făcute cu cărămidă smălţuită, dar nu am putut să daŭ tencuiala jos spre a observà acésta, totuşĭ

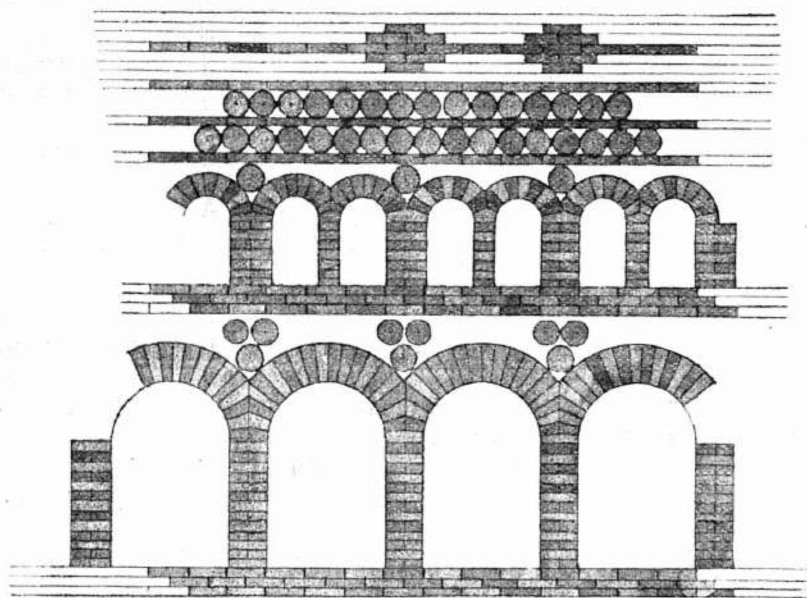

Fig. 2. Detaliĭ de construcţiune, de la biserica Sf. Ioan din Piatra.

se vĕd micĭ semne carĭ indică cu siguranţă acest lucru.

Din acest punct de vedere, biserica din Piatra e făcută cu mult maĭ estetic şi maĭ ales e superióră atât ca ornamentaţie, cât şi prin valórea materialuluĭ de construcţiune.

Şi la Borzescĭ, ca şi la Sf. Ion din Piatra, aceste óle-discurĭ şi cărămiḑĭ smălţuite sunt puse la fel, ceea ce se póte vedé din alăturatul desemn, făcut pe scara de 1 c.m. pe metru.

Datoresc acéstă schiţă d-luĭ Inginer G. Nicolescu-Dacu, care m'a însoţit la visitarea monumentuluĭ.

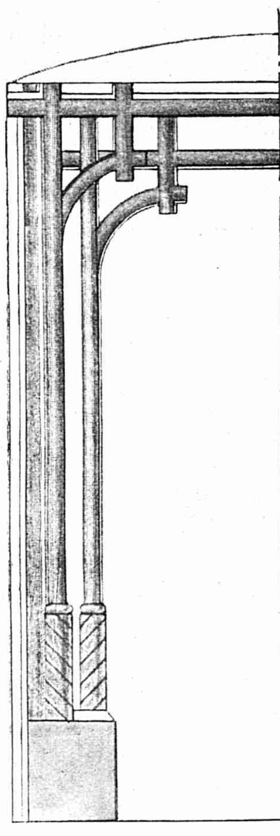

Fig. 3. Uşa de la biserica Sf. Ioan de la Piatra.

O asemĕnare mare există între aceste doue bisericĭ prin lipsa turleĭ şi prin modul de sculptură a uşilor, cu deosebire numaĭ că aceea de la Piatra e ce-và maĭ complicată, după cum se póte vedé din figura alăturată, dar ele aŭ aceleaşĭ liniĭ şi forme generale, precum şi aceeaşĭ micşorime a uşiĭ care separă tinda (pridvorul) de naos şi care e cu totul în desacord cu mărimea ferestrelor celor marĭ. (Fig. 3.)

De alt-fel e de observat, că ferestrele micĭ aflătóre de ambele părţĭ ale catapetesmeĭ sunt lucrate la fel cù uşa de care am vorbit.

Nu tot ast-fel sunt ferestrele cele marĭ.

Ele sunt influenţate mult de stilul gotic, care începuse, sub Ştefan cu deosebire, să se introducă în ţeară; dovadă evidentă între altele turla de la Botoşanĭ a mânăstiriĭ Popăuţiĭ terminată la 1496 (7004), Septemvrie 30, şi care aveà şi scurgerea pentru apele de ploĭ, din care se maĭ vede una, în purul stil gotic (gargouilles), cu capetele clasice.

Se observă adese-orĭ că aceste bisericĭ aŭ doue felurĭ de ferestre. La unele, ca la Borzescĭ, cele marĭ în stil gotic aŭ fost adăugate mi se pare maĭ în urmă, orĭ cel puţin când construcţiunea erà aprópe terminată ca zidărie. Alt-fel ar trebuì să admitem că constructoriĭ eraŭ cu totul lipsiţĭ de cunoscinţe maĭ temeinice, că eraŭ numaĭ nisce empiricĭ.

Nu aveţĭ decât a vĕ uità la acéstă fotografie, ce vĕ arată clar, că ferestrele sunt puse fără simetrie sub ocniţele superióre, şi chiar în contra regulelor ce se obicinuesc, că partea superióră ascuţită a fe-

restreĭ atinge direct brâul, şi nu e nicĭ sub pilastru, nicĭ sub boltă, ceea ce nu se puteà întâmplà, dacă eraŭ făcute de la început cu pricepere. (St. IX.)

Piciórele grosolane (contraforţiĭ), de consolidare, făcute la începutul secoluluĭ al XIX sunt datorite de sigur unuĭ meşter local, nepriceput, ceea ce explică de ce ele sunt atât de masive şi fără gust.

Totul în jurul bisericiĭ arată starea de ruină şi părăsire. Probabil, când locul se va cercetà, se va găsì şi temelia zidululuĭ ce o incunjurà ca pe o cetate şi baza turnuluĭ ce erà la intrare şi servià de clopotniţă, precum şi urmele unor case, póte a strămoşilor luĭ Ştefan, orĭ chiar ale acestuia.

Pardoséla e acum de scândurĭ ordinare; sunt convins că sub ea se-vor găsì morminte, saŭ óse de ale familieĭ luĭ Ştefan.

Am pus să se fotografieze catapetésma şi tóte icónele aflătóre încă în ea. (St. X.)

Unele sunt de la 1776, altele cu certitudine maĭ vechĭ, în colorĭ cu apă. Abià câte-và din acestea de pe urmă aŭ fost respectate şi nespoite cu var; altele sunt lăsate sub icóne maĭ nouĕ, atârnate în faţă.

Este una mică în uleŭ la stânga altaruluĭ de o valóre artistică însemnată, representând Buna-vestire, cu indicaţia scrisă românesce. (Fig. 14)

Toţĭ sfinţiĭ sunt cu ochiĭ scoşĭ, dovadă că Tătariĭ, Turciĭ şi chiar veciniĭ Ungurĭ şi Polonĭ aŭ trecut pe acolo. (St. XI.)

Ultimiĭ, deşì creştinĭ, nu aŭ respectat templurile nóstre creştinescĭ. Nu numaĭ că le dedeaŭ foc, dar le şi ultragiaŭ.

Dovadă la Hârlău, unde cu pumnalul stă scris pe o icónă de pe perete: Pan Paniatowski 1691», după cât îmĭ aduc aminte data. (1)

(1) Acéstă profanare s'a făcut pe o scară mare. Multe din icóne pórtă iscaliturile celor ce cu Regele Sobieschi aŭ trecut prin Hârlăŭ la 1691

Iată lista lor complectă, graţie d-luĭ Vladimir Mironescu, care a avut bunăvoinţa a mĭ-o trimite din Iaşi.

Anno 1691 Rex Poloniae exercitu fuit; George Repert 1691; Kazimierz Wasiltensky; 1691 28 7bris; Juz L. Boguszewski; Pan Boguszewski; Wawizyinec Kasciatkowsky; Rynkszelowski; Ian Zalewsky 1691; Kosziuszko 1691; Stanislaw Klausmont 28 7 bris; Ian Netler Chorgcki; Ian Ielinski 1691; Hieronim Datnicki; Gerszy Mituszewski: Boguslaw Kulewia; Michael Dominik Brikowski; George Friedrich von Hammer anno 1691; Władisław Rynkszelewski 1691; Andreas Michael Iuraha; Stephanus Magnus de Fogaras Anno 7668; Мирҳаѫ Поniatowski; Paulus Aisczyplizki; Prudenus A. 1691, Baron von . . . . (greŭ de descifrat); Iozef Kaminsky; Ian Nownicki 1691; Ian Zalewski 1691; Krzystof Strimek 1691; 1630 Octobrisz Georgus Kara;

Ian Hryskiewicz; A. D. 1630 (Anno Domini) Ioannes Blorowsky; Ian Starzawsky; Ian Lipski 1691 29 nbris; Ian Chodrovicĭ; Matias Lesniewski; etc. etc. etc. . . . .

Inainte de a trece la consideraţiunĭ de ordine maĭ generală, relativ la bisericile luĭ Ştefan-cel-Mare şi în genere relativ la modul nostru de a construi în vechime, trebue să mă opresc încă la cele aflătóre în apropiere de Borzescĭ şi interesând aceeaşĭ epocă istorică.

Este vorba de podul, saŭ maĭ bine ḑis podeţul, ce se află lângă Borzescĭ, făcut pe timpul luĭ Ştefan-cel-Mare, actualmente pe şoseaua naţională Târgu-Ocna—Agiud, înainte pe şleaul cu aceeaşĭ direcţie.

Am aicia fotografia luĭ, luată din maĭ multe părţĭ. Se vede încă îngrijirea şi arta cu care a fost lucrat. (St. XII)

Pe timpul luĭ Michail Sturdza s'a ridicat un mic monument spre pomenirea clădiriĭ poduluĭ, dar el a fost distrus cu ocasiunea construcţiuniĭ linieĭ căiĭ ferate.

Bine că cel puţin a scăpat podul! (1)

---

(1) Daŭ aicĭ, graţie distinsuluĭ inginer G. Sion, şeful Circumscripţieĭ locale, următórele amănunte:

In anul 1873 s'a început construirea şoseleĭ Agiud-Onescĭ-Frontiera ca şoseà judeţénă cu ḑile de prestaţiĭ şi după terminare s'a întreţinut de Stat ca şoseà naţională.

Acéstă şoseà a urmat aprópe drumurile primitive urcând şi scoborînd délurile şi văile pe pantele lor naturale cu fórte puţine modificărĭ, pe de o parte spre a se face în mod economic, pe de alta spre a întrebuinţà podurile ce eraŭ construite şi carĭ adesea eraŭ în fundul văilor.

Intre podurile existente pe atuncĭ s'a găsit la km. 24+810 (măsura începe de la Agiud) un pod boltit cu piétră construit de Ştefan cel-Mare, şi părăuluĭ i se zice părăul luĭ Ştefan-cel-Mare.

Podul este construit în piétră brută cu mortar de var gras, bolta asemenea construită cu bolovanĭ rotunḑĭ, iar capetele bolţiĭ carĭ se văd sunt lucrate din gros tot din bolovanĭ rotunḑĭ.

Deschiderea bolţiĭ este de 5.80 făcută din jumătate de circumferenţă (plin centru) construită pe un soclu de 1.m10.

Şoseaua a fost aşezată în dreptul primeĭ cornişe la 5.30 de-asupra radieruluĭ, avênd ca parapet înălţimea dintre cele două cornişe de 1.20, dar cu timpul şoseaua sa înălţat şi a ajuns la cornişa a 2-a la 6m.50 de-asupra radieruluĭ, ast-fel că podul nu maĭ aveà parapet.

In anul 1902—1903, fiind-ca malul pe care este şoseaua se dărâma din causa Trotuşuluĭ, s'a făcut un dig de apĕrare şi s'aŭ făcut lucrărĭ de reparare şi de apĕrare a poduluĭ.

Lucrările de apĕrare consistă în 2 digurĭ laterale unite cu un radier în scărĭ format din bolovanĭ marĭ de câte 800 kgr. unul.

Digul poduluĭ cu digul al doilea care susţine malul formézā un singur dig de sprijinire

Poduluĭ s'aŭ făcut următórele reparaţiunĭ: fiind-că mulţĭ bolovanĭ din boltă căḑuse fiind rotunḑĭ, s'aŭ pus la loc şi bolta în interior s'a tencuit cu mortar de ciment.

In exterior şi în soclu s'aŭ înlocuit pietrele carı lipsiaŭ şi carĭ se mişcaŭ; de-asu-

Óre acesta este singurul pod rĕmas de la Ştefan? Se cunósce încă *podul înalt*, ce pare a avé o înălţime cam de 6 metri, la nordul Vasluiuluĭ. Se pare că el a fost doborît maĭ în urmă, căcĭ inscripţia actuală pórtă că e zidit de Hatmanul Gavril, fratele luĭ Vasile Lupu. Cred maĭ curând că a fost reconstruit.

Am maĭ aflat un pod de pe timpul luĭ Ştefan, lângă Cotnarĭ. Acesta este un pod mic, aprópe ca şi cel de la Borzescĭ.

Terminând cu tot ce putem sci despre locul nasceriĭ luĭ Ştefan-cel-Mare, să facem o mică incursiune în domeniul vast şi important al construcţiunilor bisericescĭ din acea epocă.

E regretabil, domnilor colegĭ, că nu avem o lucrare asupra monumentelor nóstre bisericescĭ. Cred că Academia ar puté pune premiĭ pentru lucrărĭ de acéstă natură.

Programul concursuluĭ ar puté clasificà bisericile, fie dupe epocele în carĭ aŭ fost construite, fie după natura lucrărilor, fie maĭ ales în raport cu domnia sub care ele aŭ fost ridicate.

Se ḑice, de Ureche, că în ceĭ 47 anĭ, cât a domnit marele voevod, el ar fi zidit 44 bisericĭ în amintirea cu deosebire a celor 36 răsbóie ce a avut, după cum resultă din actele culese la Veneţia de C. Exarcu. Adevĕrul este că din partea de sus a Bucovineĭ, maĭ exact încă de la Lemberg (?) şi până la Râmnicul-Sărat, de la Borzescĭ până la Chilia, întâlnim aceste monumente. E trist a o spune, dar ele încă nu aŭ fost nicĭ chiar catalogate—după sciinţa mea—şi nicĭ indicate cu exactitate după leatul lor.

In Moldova, aceĭ ce s'aŭ interesat de cestiunea acésta, sper că vor fi de părerea mea, că observatorul cu uşurinţă póte cunósce bisericile maĭ vechĭ şi cele de la Ştefan-cel-Mare, şi dintre urmaşiĭ sĕĭ ale luĭ Petru Rareş maĭ ales.

Tóte sunt impunătóre, deşi linia dréptă domnesce şi cu tóte că ornamentele exterióre sunt reduse adesea la cea maĭ simplă expresie. Tóte aŭ o maiestate care-ţĭ impune. Simţĭ că epoca şi ómeniĭ de la carĭ ne-aŭ rĕmas ele, aŭ fost marĭ. Eĭ nu eraŭ făţarnicĭ, eraŭ adevĕraţĭ

---

pra cornişeĭ a 2-a saŭ peste parapetul primitiv s'a făcut un parapet de 1m.00 înălţime lucrat cu piétră aparentă tot în stilul primitiv, numaĭ că s'a rostuit cu ciment împreună cu tótă zidăria, ast-fel că acum se presintă ca o singură lucrare.

De asemenea carturile de con carĭ sunt fórte drepte s'aŭ periat păstrându-se înclinarea primitivă.

Tóte aceste lucrărĭ de reparare şi consolidare executate pentru podul Ştefan-cel-Mare în 1903, aŭ costat 8.130 leĭ.

credincioşĭ şi hotărâţĭ. Din bisericile lor transpiră şi credinţa şi puterea. Unele aŭ şi fost locurĭ de apĕrare în acelaşĭ timp.

Cu zidul înalt, fără ornamentaţiunĭ exterióre, cu o turlă saŭ două, cu ferestre multe şi înguste, ca ale meterezelor de la cetăţile vechĭ; cu zidul gros, cu bolta admirabilă, se înalţă cele maĭ vechĭ bisericĭ. Ele pot fi comparate cu aceĭ bătrânĭ frumoşĭ, voinicĭ, de şi cu pĕrul alb, demnĭ şi serioşĭ carĭ îţĭ impun respect şi bună cuviinţă.

Inalte, cu turle poligonale admirabile, afară de cea de la Dorohoiŭ care are turla rotundă, aşezate pe o bază făcută din două stele octogonale suprapuse, cu o mulţime de ocniţe formând brâie (frise) ce

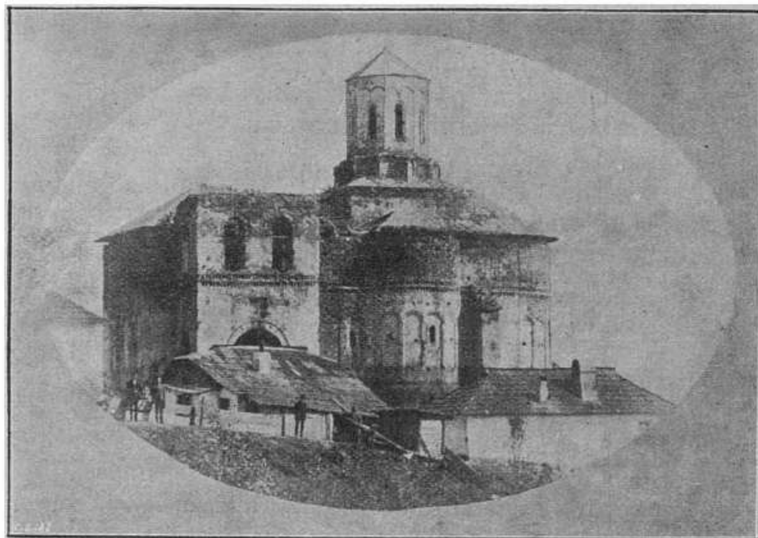

Fig. 4. Biserica Mirăuţiĭ din Sucéva înainte de restaurare.

par a arătà prin continuitatea lor succesiunea faptelor marĭ de pe vreme; cu ferestre la început simple, drepte, unele şi înguste, orĭ în urmă din piétră sculptată, ast-fel în cât prin înlănţuirea arcurilor reamintesc îndată influenţa stiluluĭ gotic; cu bolţĭ bizantine bine proporţionate şi artistic făcute, pentru a susţiné turla centrală; cu zidărie făcută în modul cel maĭ ales, ele arată putere, pricepere, multă eleganţă şi artă, în armonie cu caracterul impunĕtor şi riguros simplu ce se păstréză încă în monumentele zidite de Ştefan.

Numaĭ sub Vasile Lupu, treĭ Erarhiĭ, acest giuvaer din Iaşĭ, arată

ḑile ce-và maï liniştite şi un împrumut de la Maurï şi Persienï, fórte pronunţat şi pe care îl găsim cu deosebire la Curtea-de-Argeş. (Fig. 18 şi 19.)

Acestea sunt admirabile, dar pare că n'aŭ impunerea monumentelor de sub Ştefan.

Acum când tencuelile adause de mânï nepricepute pe vechile bisericï aŭ căḑut în multe locurï, de când cu deosebire Romstorfer a reconstruit Mirăuţiï, biserica catedrală în care se află Sf. Ion cel noŭ la Suceva şi mănăstirea Putna; iar la noï d-l Băicoianu, bisericile din Hârlăŭ, Botoşanï şi Dorohoiŭ, în mod aşà de fericit, se póte uşor vedé că aceste monumente, păstrându-şï impunătórea lor vigóre ce o aveaŭ sub albéţa păreţilor văruiţï, apar aḑï strălucind la lumina sóreluï, cu lu-

Fig. 5. Biserica catedrală din Suceava.

minile curcubeuluï ceresc, cu tóte ocniţele, ca nisce micï templurï, închinate vieţilor sfinţilor şi credinţiï creştine. (Fig. 20 şi 21.)

Duceţi-vĕ cu gândul în secolul al XV când elementul român de abià se înjghebase în Moldova, pe un pămînt mănos şi admirabil ca peisagiŭ, pe malurile rîurilor ce şerpuesc de sus în jos acéstă ţeară şi observaţï pe frumósele coline aceste zidirï carï tóte aŭ rĕsărit la lumina ḑileï în cursul vieţiï unuï om şi auḑind armoniósele vibraţiunï ale sunetuluï clopotelor lor, veţï înţelege de ce credinţa cucerià pe toţï, de ce iubirea de ţeară pătrundeà în inimile ultimilor ciobanï şi plugarï, de ce cu toţiï şï-aŭ vĕrsat sângele, ca nicï un alt popor, ca să-şï apere cu tărie şi succes, deşì tot-deauna covârşiţï prin numĕr, credinţa şi némul.

Iată de ce:

Ştefan, Ştefan, Domn cel mare
Seamăn pe lume nu are!

Dacă nu avem măcar catagrafia chronologică a bisericilor zidite de Ştefan-cel-Mare, înţelegeţĭ uşor, Domnilor Colegĭ, cam ce cunoscinţe avem noĭ în ce privesce restul cestiuniĭ. A scì, an cu an, când ele aŭ fost făcute; a cunósce distanţele ce le separaŭ, detaliile ce presintă în architectura lor, s'ar puté vedé cam câte sunt datorite aceluiaşĭ maestru saŭ aceluiaşĭ taraf de lucrătorĭ, cum se cam întâmplă pe atuncĭ.

Cea maĭ veche dată, relativă la acéstă cestiune, este aceea de la 1461, când zidì biserica Sf. Dimitrie de la Pângăraţĭ, distrusă prin un foc înainte de 1560, şi în urmă 1466, când se zidesce mânăstirea de la Putna în care fu înmormîntat; iar cea din urmă e relativă la zidirea bisericiĭ de la Reusenĭ cu hramul Sf. Ion, pe locul unde a fost decapitat tatăl mareluĭ domn, Bogdan. Biserica fu începută la 8 Septemvrie 7011 (1503 anul de la Christos) şi terminată de fiul sĕŭ Bogdan la 8 Septemvrie 7012.

Iată o încercare de înscriere a bisericilor făcute de Ştefan-cel-Mare. Am fost ajutat cu deosebire şi de o notă trimisă de d-l V. Calota de la Târgul-Ocna, căruia îĭ mulţumesc cu acéstă împrejurare.

Între acestea sunt maĭ multe zidite de alte persóne tot în timpul domnieĭ mareluĭ Voevod şi lucrate tot la fel.

După indicaţiunile ce am căpĕtat, se pare că la acestea ar trebuì să maĭ adaug biserica (astă-ḑĭ în stare de ruină) din satul Fauriĭ, lângă Roznov, judeţul Neamţu, ce se ḑice că e făcută tot de Ştefan-cel-Mare.

Bisericile şi mânăstirile zidite de Ştefan-cel-Mare saŭ în timpul domnieĭ sale.

LÉTUL		DATA MODERNĂ	HRAMUL
DATA ÎNCEPERIĬ	DATA TERMINĂRIĬ		
—		1461	Sf. Dimitrie
—	—	1466 13 Sept. 1470	Adormirea Maiceĭ Domnuluĭ.
—	—	1467	Sfintul Gheorghe.
—	—	1472	Nascerea Sfîntuluĭ Ioan Botezătorul.
—	—	1474	Cuviósa Paraschiva.
	—	1475	Sf. Dimitrie.
6986	—	1478	Sf. Nicolae.
6988	—	1480	Sf. Ilie.
—	—	1481	Sf. Mucenic Procopie, se serbéză la 8 Iulie.

LOCALITATEA	CU CE OCASIUNE	OBSERVAŢIUNĬ
Mânăstirea Păngăraţiĭ		După maĭ mulţi anĭ arḑênd a rezidit-o Alexandru Vodă Lăpuşneanu, la 1560.
Putna	In memoria reluăriĭ cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă.— După alţiĭ în urma respingeriĭ unor horde tătăresci. Vedĭ: Ştefan-cel-Mare, architect, de Michail Kogălniceanu, *Fóia sciinţifică şi literală*, în 1844, pag. 262.	La 13 Sept. 1470 a sfinţit-o Mitropolitul Teoctist, cu toţĭ episcopiĭ archimandriţiĭ şi diaconiĭ în numĕr de 64. Ştefan Vodă a luat însuşĭ parte în altar la aşezarea pietreĭ de pe sfînta masă. Mormîntul sĕŭ a fost făcut încă din viéţa sa.
Baia	In memoria înfrângeriĭ luĭ Mateiŭ Corvin.	—
Biserica-albă Iaşĭ	In amintirea înfrângeriĭ luĭ Radu Vodă la Socĭ.	După 200 anĭ la 1672 crăpându-se de un cutremur, a rezidit-o Domniţa Anastasia, născută Buhuş, soţia luĭ Duca Vodă.
Biserica Piétra saŭ Domnéscă, Râmnicul-Sărat	Izbânda în contra luĭ Radu-cel-Frumos.	
Sucéva	Răsboiul contra luĭ Albrecht regele Poloniei.	Situată în faţa fostuluĭ sĕŭ palat din care o mică urmă se maĭ vede sub o casă evreească. In ea s'a cununat Stefan-cel-Mare cu fiica luĭ Radu Vodă. Inscripţia e însă nesigură.
Chilia		După d-l Mironescu, architect pictor de la Iaşĭ, hramul sf. Ioan, reînoită de Vasile Lupu.
Mânăstirea Floresci, Tutova	—	Diptícul Episcopieĭ Huşĭ.
Rădăuţĭ, sat lângă Ştefănescĭ	In memoria învingeriĭ luĭ Vlad Ţepeş la Râmnicul-Sărat.	Zidită în piétră.

LÉTUL		DATA MODERNĂ	HRAMUL
DATA ÎNCEPERIĬ	DATA ȚERMINĂRIĬ		
	—	1481—1482	—
6991	—	1483	Sf. Ilie.
—	—	1486	Sf. Nicolae.
„sau (6995)	—	1487	—
6995	—	1487 Iulie 8	Sf. Procopie.
6996	-	1488	Marele mucenic și purtător de biruințe Gheorghe.
6998 Aprilie 27	Septemvrie 26	1490	Sfîntul și Măritul prooroc și înainte mergĕtor și botezător Ioan.

LOCALITATEA	CU CE OCASIUNE	OBSERVAŢIUNÎ
Cetatea Albă		Zidită sub Pârcălabiî Duma şi Hrâmen (Herman).
Comuna sf. Ilie lângă Sucéva		Turlă rotundă. — (D-l Mironescu).
Satul Şcheia	In amintirea luptei cu Ungurii, în care s'a distins Aprodul Purice.	A fost surpată de apa Siretuluĭ şi a fost mutată pe dél. Se cunosc pe şesul Siretuluĭ fortificaţiĭ de pe timp.
Pătrăuţi, Sucéva	—	Incepută la 13 Iunie 1487. Deşteptarea No. 74, din 23 Sept. 1901. Mânăstire de călugăriţe, destinată a îngrijì răniţiĭ şi infirmiĭ din răsbóie.
Bădeuţĭ (lângă Mileşeuţi, Bucovina)		Romstorfer, die Forschungsarbeiten am alten Wojewodenschlosse in Suczawa, Czernowitz, 1897, pag. 15. Turla rotundă, acoperită cu şindrilă ca solziĭ de pesce. Frescurile de pe faţa bisericiĭ se maĭ véd. Are sus la turlă 2 rândurĭ de olane.
Mânăstirea Voronețul		Al 32-lea anal domnieĭ. A fost adausă la 1546 de Mitropolitul Gregoriu — şi a zugrăvit'o în fresco înlăuntru şi afară. Turla rotundă. Are 2 clopote dăruite de Ştefan-cel-Mare.
Biserica sf. Ioan Botezătorul din Vasluiŭ. Biserica catredală.	In amintirea bătălieĭ de la Rahova.	Lângă acéstă biserică se aflà palatul luĭ Ştefan-cel-Mare, urmele se maĭ văd încă; el erà zidit maĭ dinainte, de la 1432. Cădută la 1802. La 1818 a fost dărâmată cu totul şi a fost rezidită de la ferestre în sus de logofetésa Maria Cantacuzino. La 1821 Turciĭ aŭ pus caĭ în ea şi aŭ distrus multe ornamente.

LÉTUL		DATA MODERNĂ	HRAMUL
DATA ÎNCEPERIĬ	DATA TERMINĂRIĬ		
—	6999 Ianuarie 1	1491	Adormirea prea curateĭ născătóre de Dumnedeŭ şi pururea Feciórei Maria.
7000 Maĭ 1	7000 Octomvrie 28	1492	Sf. Gheorghe.
7000 Iunie 8	7005 August	1492—1497	Sfintul Ierarch şi făcĕtor de minunĭ Neculai.
7001 Iulie 9	7002 Octomvrie 12	1493—1494	Adormirea Maiceĭ Domnuluĭ.
—	7003 Octomvrie 15	1495	Sf. Neculaĭ.
	7003 Noemvrie 30	1495	Sfinţiĭ Apostolĭ Petru şi Pavel.
	7003	1495	
—	7004 Septemvrie 30	1496	Sf. Ierarch Neculaĭ.
	7004 Noemvrie 8	1496	Archistratigul Michail.

LOCALITATEA	CU CE OCASIUNE	OBSERVAŢIUNÎ
Biserica Precista din Bacăŭ, fóstă mânăstire.		Zidită de fiul sĕŭ Alexandru.
Hârlăŭ.	-	La 1486 zidise casele domnescî, după victoria asupra luî Hroiot la Schiaî.
Iaşî.	Răsboiul cu Cazaciî la Grumăzescî.	—
Borzescî.	—	Fără turlă.
Dorohoiŭ.	-	Al 30-lea an al domnieî. In ea se află portretul luî Ştefan, al DómneîMaria şi a treî fiî aî sĕî, de pe timp Aŭ fost şi case domnescî. S'a găsit o masă de marmură pe arăturî şi s'a predat la Museul din Iaşî.
Huşî.	-	Al 38-lea al domnieî. Există curte domnéscă.
Mânăstirea Probota, judeţul Sucéva. Numită la început Sf. Neculaî din Poiana Sireţuluî (?).		A doua biserică în piétră din localitate.
Mânăstirea Popăuţiî din Botoşanî.		Are clopotniţă în stil gotic. La 16 paşî de la turn către biserică e o pivniţă de la Ştefa. cel-Mare, care a fost umplu a cu moloz şi murdăriî! Acolo se aflaŭ curţile domnescî (Mironescu).
Răsboenî (Valea Albă).	In locul unde fu învins de Sultanul Mahomet şi Basarab Vvod, la 26 Iulie 1476.	Biserica fără turlă. Şi în amintirea luî Radaman, care fu ucis scăpându-i viéţa în acea luptă.

LÉTUL		DATA MODERNĂ	HRAMUL
DATA ÎNCEPERIĬ	DATA TERMINĂRIĬ		
7004 Iulie 4	7005 Noemvrie 8	1496	Nascerea Maiciĭ Domnuluĭ.
—	—	1496	Sf. Paraschiva.
—	7005 Noemvrie 14	1497	Inălţarea Domnuluĭ.
7005 Iulie 15	7006 Noemvrie 11	1497—1498	Sf. Ioan.
7006	—	1498	Sf. Ioan cel noŭ de la Sucéva.
7006	—	1498—1512	Buna-Vestire.
—	7007 Decemvrie 6	1499	—
—	—	1501	Sf. Gheorghe.
7010	—	1502	—

LOCALITATEA	CU CE OCASIUNE	OBSERVAȚIUNĬ
Tazlăŭ, jud. Bacăŭ, fóstă mânăstire.	—	Al 41-lea an al domnieĭ. Ușa de lemn și 2 pietre mormîntale sunt de pe timpul luĭ Ștefan-cel-Mare.
Cotnarĭ.	—	—
Mânăstirea Némțuluĭ	Biruința asupra luĭ Albrecht, craiul Polonieĭ.	Se află un panaghier de la Ștefan-cel-Mare din 1502 Dec. 18, móștele (craniul) Sf. Simion, date de Ștefan-cel-Mare în 1463. Clopotnița e de la 7007 Octomvrie 24.
Biserica Catedrală din Piatra-Némțu.	—	Fără turlă.
—	Paraclis alipit de clopotnița de la mânăstirea Bistrița.	Are inscripție. Există o piatră mormîntală făcută de Ștefan-cel-Mare Dómneĭ Ana, soția luĭ Alexandru-cel-Bun; o inscripție de pe clopotniță; clopotul mare de la Ștefan (7002 Iulie 25); portretul luĭ Ștefan și al luĭ Petru Rareș; portretul și mormîntul luĭ Alexandru, fiul luĭ Ștefan-cel-Mare. Există și portretul Dómneĭ Maria.
Mânăstirea Bisericanĭ, jud. Némțu.	-	Incepută de starețul Iosif Ieromonahul.
Satul Bălinescĭ, jud. Dorohoiŭ.	—	Zidită de Logofĕtul Tăutu. Sunt morminte de la 1494.
Botoșanĭ, suburbia Strachina.	—	Zidită de Dómna Maria, soția luĭ Ștefan-cel-Mare. Reparată de Dómna Elena, soția luĭ Petru Rareș, sᴀ̆ᴀ.
Mânăstirea Zografos; aicĭ se află stégul luĭ Ștefan și o icónă Sf. Gheorghe, străbătută de glónțe.	—	O reînoesce, după ce la 1495 Iunie 6 făcuse o trapeză cu atenanțe și la 1475 un turn pentru corăbiĭ saŭ Pirg. — La mânăstirea Sf. Pavel e un baptisteriŭ de la Ștefan-cel-Mare.

LÉTUL		DATA MODERNĂ	HRAMUL
DATA ÎNCEPERIĬ	DATA TERMINĂRIĬ		
7010	—	1502 Septemvrie 4	Inălţarea cinstiteĭ Crucĭ.
—	7010 August 29	1502	—
7011	7012 Aprilie 27	1504	Pogorîrea sf. Duh.
7011 Sept. 8	7012 Sept. 8	1503—1504	Tăierea capuluĭ sf. Ioan.
—	—	—	—
—	—	—	Sf Nicolae.
—	—	—	—
—	—	—	Sf. Paraschiva.
—	—	—	Sf. Nicolae.
—	—	—	Sf. Gheorghe.
—	—	—	—
—	—	—	Sf. Ştefan

LOCALITATEA	CU CE OCASIUNE	OBSERVAŢIUNĬ
Volovăţul, Bucovina.	—	Făcută în locul celeĭ de lemn de la Dragoş Vodă, pe care Ştefan-cel-Mare a mutat-o la Putna (6976 — 1468), cu hramul Sf. Maria.
Biserica de la Arburca, Bucovina.	—	Zidită de Luca Arbore, fost pârcălab la Sucéva.
Mânăstirea Dobrovĕţul, judeţul Vasluiŭ.	—	Terminată cu 2 lunĭ înaintea morţiĭ sale. Există un aer de la Ştefan.
Satul Reusenĭ, Bucovina, la nord de Sucéva.	—	Unde fu decapitat tatăl luĭ Ştefan-cel-Mare. — In memoria tatăluĭ sĕŭ.
Căpriana, Basarabia.	—	Făcută de un Chiprian, pe timpul luĭ Ştefan (?).
Târgu Frumos.	—	—
Comuna Stroescĭ lângă Ruginósa, Sucéva.	—	—
Stefănescĭ, judeţul Botoşanĭ, pe malul Prutuluĭ.	—	Sunt 2 sfeşnice marĭ de piétră, ce se ḑic a fi de la Ştefan-cel-Mare.
Cetatea Némţuluĭ.	—	După d-l Mironescu, cu hramul archidiaconuluĭ Ştefan; paraclis pentru curtenĭ, în partea nordică a cetăţiĭ. Biserica sf. Nicolae ar fi de la Petru Rareş.
Stânca Stefănescilor.	—	—
Biserica Scânteia lângă Iaşĭ, are o icónă de la Ştefan-cel-Mare.	—	—
Délul Catelinii.	—	—

Din datele ce am adunat se pare că în ultimul deceniŭ al secoluluĭ al XV să se fi zidit cele maĭ numerόse bisericĭ. Din cele 44 bisericĭ ce am putut adunà în tabela de maĭ sus, 17 sunt zidite în ultimul deceniŭ (1).

E sigur că acéstă epocă coincide cu partea culminantă a domnieĭ mareluĭ eroŭ, când relativ aveà maĭ multă siguranţă şi linişte, când ţéra erà într'o stare cu mult maĭ prosperă.

Trebue notat de asemenea că nu cu mult înainte, în 1479, se terminase la Lemberg Catedrala catolică lucrată în stil gotic şi pe care Polonesiĭ o începuse încă de la 1350.

Decĭ lucrătoriĭ pricepuţĭ puteaŭ să fi venit şi de acolo. Dar cu cine le-a zidit el, maĭ ales că tόte aŭ un caracter a parte, sunt cu mult maĭ frumόse şi în ele, cu tot stilul bizantin al monumentelor, influenţa gotică se vede maĭ clar la ferestre şi uşĭ.

Totuşĭ cine a vĕḑut mânăstirea de la Putna şi biserica din Hârlăŭ, spre exemplu, uşor va puté constatà câtă deosebire e între ele.

In o domnie de 47 anĭ, în care s'aŭ clădit atâtea cetăţĭ (2), palate şi maĭ ales bisericĭ, nu unul saŭ doĭ aŭ fost aceĭ însărcinaţĭ cu clădirea, de όre-ce acestea se zidiaŭ pe o suprafaţă relativ mare şi cu mijlόce grele de comunicaţiune.

Există însă multe asemĕnărĭ între ele şi s'ar păré că a presidat la tόte o voinţă unică.

---

(1)

Aniĭ	Numĕrul bisericilor
1460—1469	3
1470—1479	4
1480—1489	8
1490—1499	17
1500—1504	6
Fără dată	6
	44

(2) A restaurat şi a mărit multe din cetăţile existente pe timpul sĕŭ ca: Cetatea Albă şi Chilia, Cetatea Némţuluĭ şi Semendria (Smertodava=Smirodava) lângă Roman la 1483 (6991). După Ureche, ultima a fost zidită de Ştefan şi distrusă de Lăpuşneanu saŭ Petru Rareş. Veḑĭ *Monumente naţionale, mănăstirĭ şi bisericĭ ortodoxe*, publicaţiune a Ministeruluĭ Instrucţiuniĭ publice şi Cultelor. Bucurescĭ 1882. Partea I, pag. 137.

De asemenea a restaurat saŭ reparat cetatea Suceveĭ, Hotinuluĭ, Orcheiuluĭ, Bialograduluĭ (Belgrad) şi maĭ în urmă: Halicz în Galiţia, Cameniţa în Podolia şi Sniatyn pe frontieră, Iaşul şi Romanul. De asemeni Ismailul şi Benderul, precum şi Cetatea de Baltă şi Ciceul în Transilvania. Veḑĭ C. A. Romstorfer, *Schloss Neamţu und einige Klosteranlagen*. Czernowitz 1899, pag. 6—7.

...Tóte lucrările întreprinse de Ştefan-cel-Mare ca: cetăţî, case domnescĭ, mânăstiri, bisericĭ, podurĭ, etc., formézâ o serie întrégă de edificiurî ale arteĭ române şi carĭ le putem definì sub denumirea de stilul luĭ Ştefan-cel-Mare, din causa unităţiĭ în desvoltarea lor architectonică» (1).

Am urmărit mult pe un Aleviso, de origine din Milan, care-mĭ fu indicat de învĕţatul nostru coleg d-l Hasdeŭ.

El a construit un palat şi maĭ multe bisericĭ în Rusia, după cum se vede în Karamzin (2).

D-l Hasdeŭ crede a fi cetit unde-và, că acest Aleviso a lucrat şi sub Ştefan în Moldova, şi d-l Hasdeŭ are memoria sigură.

Se scie de asemenea că la 1502, Ţarul Moscoveĭ Ioan III trimise pe soliĭ sĕĭ Dimitrie Larev şi Mitrofan Carcearov în Italia, spre a-ĭ aduce meşterĭ.

Aceştia trecênd prin Moldova furâ reţinuţĭ cu forţa şi puşĭ a lucrà de Ştefan Vodă, care aruncă pe solí la închisóre. Papadopol-Calimach explică acest fapt prin aceea că nora Ţaruluĭ, rĕmasă văduvă, şi care erà fata luĭ Ştefan, nu erà tratată bine, şi că se căutà chiar a înlăturà de la moştenire pe fiul eĭ şi nepotul Ţaruluĭ.

Cu tóte că Ţarul se adresă Hanuluĭ Crimeeĭ, Sultanuluĭ de Caffa Mahomed Sihzada, şi chiar tatăluĭ acestuia, luĭ Baiazet II, Sultanul Turcieĭ, Ştefan păstră în aceeaşĭ stare pe toţĭ captiviĭ până la mórtea sa în 1504, când fură eliberaţĭ de fiul sĕŭ Bogdan.

O parte din corespondenţa ce a avut loc cu acéstă ocasiune e publicată în Uricar (3). Din scrisórea Ţaruluĭ către Sultanul de Caffa se vede că: «Dar cu el (solul) vin din părţile Italieĭ *tot felul de meşterĭ*, pe numele nostru.»

Se maĭ menţionéză de un architect Teodoru, grec, care a zidit Cetatea Albă.

Nu sciŭ cât adevĕr este în următórea părere a d-luĭ Architect G. Mandrea:

Se scie din documente că acest castel a fost restaurat şi întărit de Ştefan-cel-Mare, Domnul Moldoveĭ; se scie de asemenea că numitul Domn aveà pe architectul Teodor, care a fost întrebuinţat şi la întărirea Cetăţiĭ Albe. Cred că nu mergem greş, dacă am atribuì şi Cetatea SuceveĭI tot acestuĭ architect, care a fost însărcinat şi cu clă-

(1) *Cetăţile Némţu şi Sucéva*. Conferinţă ţinută la Societatea architecţilor românĭ de G. Mandrea, architect, Bucurescĭ 1901, pag. 23.

(2) T. VI, pag. 49, nota 104 şi T. VII, pag. 114, notele 380 şi 383.

(3) *Uricarul* de Teodor Codrescu, partea III, pag 93. Iaşĭ 1853.

direa diferitelor bisericĭ, construite de Ştefan-cel-Mare în memoria biruinţelor repurtate asupra diferiţilor inimicĭ» (1).

Mĕ întreb dacă între ceĭ ce aŭ trecut pe la noĭ nu cum-và erà şi Lombardul Fioraventi, architect şi inginer, care a lucrat la Bolonia şi la Cremlin, unde a zidit biserica Adormiriĭ Maiceĭ Domnuluĭ şi pe care biografiĭ îl pun în secolul al XV şi spun că a lucrat şi în Ungaria un pod pe Dunăre. Nu a trecut el prin Moldova, când s'a dus din Ungaria la Moscova?

Decĭ nu cunóscem pe aceĭ ce aŭ lucrat bisericile luĭ Ştefan, înainte de finele seculuĭ al XV.

Un fapt însă e constant, şi anume că ele şi cu deosebire cele din ultimul deceniŭ al seculuĭ al XV se resimt mult de influenţa gotică.

Influenţa apusuluĭ în ce privesce stilul gotic s'a întins la Braşov şi maĭ ales în Moldova. Lucrătoriĭ veniaŭ din Germania cum şi din Veneţia şi Italia ; se găsesc aceleaşĭ semne lapidare, ca la Colonia, etc., şi după modul cum piétra de la ferestre e lucrată la Hârlăŭ, spre exemplu, d-l Architect Băicoianu recunósce uneltele ce se usitaŭ la acea dată în Veneţia şi Italia.

Influenţa gotică a venit cu siguranţă în Moldova prin Polonia.

La mânăstirea Dragomirna, se póte vedé maĭ bine cea maĭ de pe urmă decădere a arteĭ gotice (D-l Lecomte de Noüy, comunicaţiune verbală).

Influenţa apusuluĭ (stil gotic) a fost maĭ puternică în Moldova ; influenţa orientală maĭ puternică în Muntenia. Moldova a influenţat asupra Munteniеĭ, dovadă că la Târgovişte s'a căutat a se imità biserica Treĭ Erarhĭ din Iaşĭ ; Muntenia a influenţat prin arta orientală asupra Moldoveĭ.

Stilul gotic e german. Normanḑiĭ aŭ fost chemaţĭ când s'a făcut catedrala la Milano. Italieniĭ nu-l cunosc pur. Palatul Ducal e o probă (L. Noüy). Semne lapidare există la noĭ, de la ruinele Cetăţiĭ Némţuluĭ (germană), până la ultimele bisericĭ zidite sub Ştefan, apoi la Curtea de Argeş, la cele de sub Vasile Lupu, etc. (2).

Am visitat maĭ multe bisericĭ făcute de Ştefan-cel-Mare.

Statul a restaurat pe cele din Hârlăŭ, din Botoşanĭ şi din Dorohoiŭ. Să sperăm că se va restaurà cu ocasiunea mareĭ aniversărĭ din anul acesta şi cea din Borzescĭ.

Studiind traseul uneĭ căĭ ferate economice, ce va trebuì să unéscă

(1) Lucrarea citată, pag. 21 şi 22.

(2) Veḑĭ notă manuscris de d-l Lecomte de Noüy, de la Academia Română.

Botoşanii, prin Hârlăŭ, cu podul Ilóeĭ, am avut ocasiune a vedé de aprópe frumósa biserică de la Hârlăŭ, fosta capitală a Moldoveĭ, în care se maĭ află după uniĭ localnicĭ şi o biserică datorită luĭ Petru Rareş.

In jurul bisericiĭ luĭ Ştefan-cel-Mare cu hramul Sf. Gheorghe, patronul Moldoveĭ, începută la 1 Maiŭ 1492 şi terminată la 28 Octomvrie acelaşĭ an, se vĕd urmele a numeróse ruinĭ. Aicia se păstréză suvenirea palatuluĭ domnesc, zidit la 1486, care, judecând după o colosală piétră sculptată, un fel de capitel, aflat alăturea cu biserica la trecerea mea pe acolo, a trebuit să fie fórte mare. Tot aicĭ se scie unde a fost baia dómneĭ şi pivniţa domnéscă. (St. XVII, XVIII, XIX şi XX).

Acestea aŭ fost studiate şi fotografiate de tînĕrul şi meritosul architect d-l Vladimir Mironescu din Iaşĭ.

Nu mĕ pot oprì de a spune că pivniţa luĭ Ştefan-cel-Mare, cu voia administraţiuneĭ locale, a fost umplută cu gunóie şi cu conţinutul latrinelor!!.

Treĭ oraşe adevĕrat sfinte sunt pentru noĭ:

Sucéva, acest admirabil cuib de vultur, demn de vitejiĭ ce l-aŭ clădit şi ilustrat, poetica Târgovişte şi Hârlăul cel uitat.

In primul, graţie fonduluĭ religionar din care, după ce s'aŭ făcut casarme, şcolĭ, sinagoge şi tot ce voiţi, începênd să servéscă puţin şi pentru reconstruirea monumentelor trecutuluĭ Bucovineĭ, s'a restaurat cu el Mirăuţiĭ şi Putna, în mod admirabil de Romstorfer, şi acum se lucréză şi la restaurarea Catedraleĭ din Sucéva.

D-l Romstorfer, căruia am vĕdut cu mare mulţumire, că i s'a dat de guvernul ţĕriĭ nóstre Benemerenti cl. I, are marĭ drepturĭ la recunoscinţa nóstră, ca un specialist care nu a pus mâna să drégă, decât după un lung şir de anĭ, întrebuinţaţĭ a studià monumentele române de pretutindenĭ, publicând fórte numeróse lucrărĭ cu schiţe culese din tóte ţĕrile locuite de némul nostru (1).

Iată maĭ multe fotografiĭ, carĭ represintă monumentul de la Hârlăŭ, înainte, în timpul şi după terminarea restauraţiuniĭ.

Din acestea, în 9 fotografiĭ, impunătorul monument se arată tencuit şi cu aspectul alb al bisericilor vechĭ. Se vĕd însă uşor ocniţele până şi pe partea de sus a turnuluĭ; piciórele de la altar, multe şi uşurele

(1) Carl A. Romstorfer. *Die Moldauisch-Byzantinische Baukunst.*—Wien. 1896. Şi de curând: *Das alte griechisch-orthodoxe Kloster Putna. Mit 18 Abbildungen im Texte und 3 Tafeln.* Czernowitz 1904.

sunt ca cele ce am vĕḑut şi la Borzescĭ. Aicia se observă maĭ mult ceea ce a dispĕrut saŭ nu a existat la Borzescĭ, turla cu baza sa stelată. Forma sculpturală a pietreĭ de la uşĭ şi ferestre e gotică.

In alte 9 fotografiĭ, se vĕd schelele înălţate şi óre-carĭ detaliĭ de la uşa intrăriĭ şi soclul de piétră în partea sa cea maĭ deteriorată.

In ultimile 6 biserica apare încetul cu încetul ast-fel cum ea a fost pe timpul luĭ Ştefan Vodă, restaurată în mod atât de fericit de d-l architect Băicoianu. D-sa a reîmbrăcat biserica, înlocuind pietrele, cărămiḑile şi ólele cu discurile ce o ornéză, numaĭ întru cât ele aŭ fost sfărâmate saŭ dărâmate.

Iată şi treĭ fotografiĭ relative la Popăuţĭ. (St. XXI).

A redat ast-fel soliditatea şi aspectul admirabil şi înălţător al monumentuluĭ.

Lucrarea nu s'a făcut fără greutate şi multă pătrundere, şi am credinţa că d-l Băicoianu a respectat tóte detaliile vechilor liniĭ şi forme, aşà de indispensabile uneĭ adevĕrate restauraţiunĭ.

Zidurile sunt înalte, liniile simple, dar elegante şi armoniόse, aspectul total admirabil.

Ce a trebuit să fie monumentele acestea în secolul XV? Câtă influenţă binefăcĕtóre a trebuit să rĕspândéscă în jurul lor?. Credinţa în Dumneḑeŭ, iubirea némuluĭ, înălţarea sufletéscă, iubirea frumosuluĭ şi sentimentul cultural, tóte aŭ trebuit să fie sguduite şi ridicate prin aceste admirabile temple naţionale creştinescĭ.

Ocniţele sunt dispuse tot cam una mare dedesubtul a douĕ micĭ, dar acestea fiind maĭ reduse, nu aŭ permis a pune între ele câte treĭ discurĭ în triunghiŭ ca la Borzescĭ. Discurile însă sunt mult maĭ numeróse şi forméză treĭ brâe, la partea de sus a corpuluĭ bisericiĭ şi turleĭ.

Tot treĭ rândurĭ se află şi la biserica din satul Bălinescĭ, zidită de Tăutu, în timpul domnieĭ luĭ Ştefan-cel-Mare şi terminată la 6 Decemvrie 7007, ceea ce face 1499, cu tóte că sunt morminte cu létul 1494.

Din contra, la Catedrala Sf. Ión din Piatra, zidită in anul 1497, se află numaĭ douĕ rândurĭ.

Ceea ce este cu totul caracteristic la bisericile luĭ Ştefan şi în legătură cu restul monumentuluĭ, e turla lor cea frumósă.

Alcătuirea bolţiĭ prin basa turleĭ făcută din douĕ stele octogonale suprapuse, e un adevĕrat triumf pentru cel ce le-a zidit; ea e conformă descopeririĭ bizantine a boltelor înălţate şi luminóse spre a puté pune în evidenţă maĭ bine pictura din bisericĭ.

Cu tóte că piétra la Hârlăŭ este uşor de găsit, monumentul, afară

de soclu, e zidit în mare parte cu cărămidă şi acoperit cu cărămidă smălţuită.

Se vede de la acea dată resolvată ast-fel o cestiune ce pare că a fost o enigmă pentru architecţiĭ noştri până acum.

Ce material să utilisăm noĭ? Piétra e rară în unele părţĭ ale ţěriĭ şi adesea de rea calitate, gelivă orĭ cu nodule de pirită carĭ îĭ scad resistenţa şi trăinicia, orĭ murdăresc construcţiunea prin liniĭ de scursorĭ roşiĭ-negre de oxiḍĭ de fer, resultând din oxidaţia nodulelor de la suprafaţă.

Căcĭ bătrâniĭ noştri aŭ maĭ făcut grabnic o observaţiune, de care s'aŭ folosit. Nu numaĭ în scopul decoraţiuniĭ exterióre s'aŭ servit eĭ pe timpul luĭ Ştefan-cel-Mare de cărămiḍĭ smălţuite.

Eĭ aŭ observat curând, că într'un climat extrem ca al nostru, cu ploĭ repeḍĭ şi adesea torenţiale, cu îngheţurĭ ce urméză brusc umeḍelilor şi căldurilor, erà greŭ de a apěrà construcţiunile ce trebue să dureze maĭ mult timp.

Tencuiéla şi tóte ornamentele exterióre, de care se abuzéză atât de mult în present, nu puteaŭ să ţie şi de fapt nu ţin la noĭ. Intreţinerea costă mult, stricăciunile fiind fatale după fie-care érnă. In Moldova, pe atuncĭ când varul se aduceà cu carul din Bucovina, pe şleaurĭ adesea nepracticabile, înţelegem cu cât costà maĭ mult. Iată de ce cărămida aparentă, smălţuită, este soluţia la care trebue să ne oprim.

Avênd în ţară aşà de importante straturĭ de argilă superióră, este natural că cărămida trebue să alcătuéscă basa materialelor nóstre de construcţiune. Soclul de piétră, restul de cărămidă, în afară cu cărămidă aparentă, ornamentată cu de cea smălţuită diferit colorată, iată ce trebue să impunem de acum înainte.

Frumuseţea să steà pe viitor, în ce privesce monumentele nóstre publice, nu în încărcarea cu tot soiul de ornamente greóie şi fără gust, ci în simplitatea inerentă cărămiḍiĭ aparente, în linia alésă a construcţiuniĭ şi în armonia colorilor variate.

Cărămida de la Hârlăŭ e de o calitate absolut superióră, pasta eĭ e neînchipuit de fină, omogenă şi uniformă. Ea a fost cóptă cum nu se póte maĭ bine. E în ast-fel de condiţiunĭ, în cât s'ar crede că e făcută cu maşina şi comprimată.

Sper că cu altă ocasiune voiŭ întreţiné Academia asupra cestiuniĭ materialuluĭ nostru de construcţiune de la Traian şi până în present.

Pentru acésta am adunat şi adun necontenit materialul necesar, din care o bună parte a fost expus la Exposiţiunea Asociaţiuniĭ Române pentru înaintarea şi rěspândirea sciinţelor.

Iată constantele cărămiḑilor de la Hârlăŭ: 0^{m},290 lungimea, 0^{m},12 lăţimea, 0^{m},075 grosimea, 2600 cc. volumul, 4^{k},805 greutatea, 1,86 densitatea.

Ca greutate nu o întrece decât cărămida romană, de óre-ce cărămida cea mare aflată în turnul Colţeĭ abià ajunge la 3^{k},150 şi ca densitate 1,7.

Densitatea eĭ de alt-fel nu este întrecută decât de acea a cărămiḑiĭ din biserica Sf. Dumitru din Craiova, cărămidă care este maĭ feruginósă şi cóptă până la o stare quasi-sticlósă. Pulberea eĭ este cenuşie închisă.

Cea din Hârlăŭ este însă absolut superióră în ceea ce privesce calitatea.

Iată un mic tabloŭ comparativ.

CĂRĂMIḐĬ DIN:	Lungime	Lăţime	Grosime	Volum	Greutate	Densitate	OBSERVAŢIUNĬ
Biserica Sf. Dumitru din Craiova	m. 0,255	m. 0,14	m. 0,035	c.m. c. 1250	Kgr. 2,610	2,1	Pulbere cenuşie închisă
Biserica Sf. Gheorghe din Hârlăŭ	0,290	0,12	0,075	2600	4,805	1,86	Pulbere galbenă aurie
Turnul Colţeĭ (I)	0,293	0,14	0,035	1436	2,295	1,7	
Turnul Colţeĭ (II)	0,318	0,156	0,04	1984	3,150	1,6	

Ceea ce de asemenea e de admirat e modul cum aceste cărămiḑĭ sunt smălţuite. D-l Băicoianu a avut mare greutate a le reface spre a înlocuì pe cele stricate.

D-sa în genere a obţinut resultate fórte puţin satisfăcătóre, maĭ ales în ce privesce pe cele albastre şi cu deosebire pe cele galbene.

Cele lucrate la Colomea în Bucovina aŭ fost executate în mod fórte nemulţumitor; cu cele de la Societatea de Basalt din Bucurescĭ a

avut un resultat maĭ bun ; cele procurate cu deosebire la fabrica unuĭ ales şi priceput muncitor, D-l Vasiliŭ din Botoşanĭ, care pare că se folosesce încă de modul cum se lucrà din vechime în localitate, până în present, aŭ dat cele maĭ bune resultate, fiind ele bine făcute. La Botoşanĭ există până în present suburbia «Strachina», ceea ce indică vechea industrie a ceramiceĭ.

Cele necesare pentru reconstruirea bisericiĭ Sf. Nicolae din Iaşĭ aŭ fost lucrate la Ginori în Italia, în mod mult inferior celor vechĭ.

După d-l Băicoianu smălţuitul ceramiceĭ de pe timpul luĭ Ştefan-cel-Mare e identic celuĭ Perso-Turc, din Damasc, Beirut, etc.

Cărămida saŭ ólele-discurĭ eraŭ maĭ întâĭ date (engobé) cu o vopsea specială pentru a acoperì roşul cărămiḑiĭ şi apoĭ smălţuite. Lucrarea e făcută ca la olăria etruscă saŭ italo-greacă, şi cu multă îngrijire.

Sunt numaĭ câţĭ-và anĭ, de când la noĭ cărămida smălţuită erà o curiositate; obiectele de teracotă smălţuite se introduceaŭ din străinătate; nimenĭ nu ar fi putut crede că ceea ce apăreà ca noŭ, ca ce-và modern şi de lux, erà dejà o vechitură practicată pe o scară largă în Secolul al XIV şi al XV la noĭ, de óre-ce multe monumente încă de pe timpul luĭ Mircea şi Alexandru-cel-Bun sunt construite cu cărămidă aparentă, smălţuită.

Se pare că în acele timpurĭ şi în Secolul al XVI acesta erà la noĭ modul curent de a zidì. Maĭ mult, odăile eraŭ decorate înlăuntru cu plăcĭ de teracotă smălţuită, cum nu facem nicĭ în present; dovadă aceste două fragmente găsite de mine în partea nord-estică a cetăţiĭ Sucéva, sub paraclis, unde erà palatul Domnesc. De acestea sunt numeróse în colecţiunea Museuluĭ din Sucéva, datorit d-luĭ Romstorfer, care deşĭ nu are, fie spus în trécăt, decât 600 leĭ anual, totuşĭ în patru anĭ a adunat un admirabil şi preţios material, nelucrând bine înţeles decât câte o lună pe an spre a face săpăturĭ.

Dar totul s'a făcut cu pricepere şi economie!

Sobele chiar, pe acele timpurĭ, eraŭ făcute ca cele actuale, cu órecare deosebire de formă, din micĭ cărămiḑĭ smălţuite. Sunt sate în Bucovina, în carĭ se află încă sobe-cuptóre în cărămidă smălţuită, datând de peste 100 anĭ. Ast-fel spre exemplul la Straja, cum îmĭ comunică parochul local, Păr. Dan, membru corespondent al Academieĭ Române.

D-l Architect Gabrielescu are, se pare, eşantilóne doveditóre în colecţiunea sa, din ţeară.

Intre resturile de la Sf. Neculai Iaşĭ, din cari unele sunt duse în curtea Treĭ-Ierarchilor, iar multe aruncate pe malul Bahluiuluĭ, cu gunóiele, se află numeróse obiecte în teracotă simplă şi smălţuită.

Ast-fel se găsesc vase de resonanţă, ce eraŭ înfipte în bolţĭ, de o capacitate de 6—700 cm; teracote pătrate, ca cele usitate actualmente la sobele de faianţă, cu solzĭ saŭ alte desemne frumóse dar ne smălţuite, şi altele smălţuite.

Acestea nu aŭ putut fi întrebuinţate decât la sobe saŭ la căptuşit (lambriurĭ) pereţiĭ la părţile inferióre. E regretabil de tot că nu s'a scris nimic asupra lor şi nicĭ nu s'aŭ păstrat la un museŭ, cu indicaţiunea provenienţeĭ şi întrebuinţăriĭ lor.

E de tot trist să fim nevoiţĭ a cercetà în gunóiele oraşuluĭ Iaşĭ pentru a descoperì o parte aşà de importantă din trecutul nostru, despre care ce-ĭ în drept, şi ţinuţi a face acésta, nu ne-aŭ spus nimic.

Romstorfer a lucrat cu maĭ multă inimă!

La Zamca la nordul Suceveĭ, la Dorohoiŭ, Hârlăŭ, Iaşĭ, Piatra şi Borzescĭ, am constatat personal presenţa cărămiḑilor şi ólelor-discurĭ smălţuite.

In Muntenia ele sunt întrebuinţate de pe vremea luĭ Mircea; ast-fel se vĕd şi la mânăstirea Cornetu de pe Olt, zidită se pare pe la finele secoluluĭ al XIV şi care a fost învelită cu olane smălţuite de diferite colorĭ (1).

D-nul Mandrea ne maĭ spune, relativ la biserica Znagov:

«Este iarăşĭ maĭ mult ca probabil că cărămiḑile întrebuinţate la paviment aŭ fost emailate, dovadă despre acésta avem urmele sub masa Altaruluĭ unde ele n'aŭ fost expuse usuluĭ. Colorile lor sunt galben, verde şi roşu, iar formatul lor executat după un desemn anumit, care reamintesce desemnul archivoltelor de la portalul bisericiĭ Disatié.

Tot ast-fel a fost pardosită cu cărămiḑĭ romboidale smălţuite biserica Sf. Ilie, zidită de Ştefan-cel-Mare în Sucéva.

Maĭ mult decât atât. In Oltenia s'aŭ găsit globurĭ marĭ de teracotă smălţuită şi carĭ ornaŭ intrările curţilor, orĭ formaŭ bómbe pe stâlpiĭ zidurilor împrejmuitóre.

Mirăuţiĭ din Sucéva, ce se crede zidit de Alxandru-cel-Bun, e lucrat cu cărămiḑĭ smălţuite.

A fost deci o epocă, când cărămida smălţuită erà comună la noĭ, se lucrà perfect şi se întrebuinţà în mod curent.

Maĭ mult decât atât, acest produs aşà de bine făcut pare că alcătuià şi un articol de export.

D-l Gion are meritul, că fiind la Paris a găsit în importanta publi-

(1) *Mânăstirea Znagov*, de George Mandrea, architect. Bucuresceĭ. 1900.

caţiune: *Fontes rerum austriacarum* de George Craus, din 10 Iunie 1619, că:

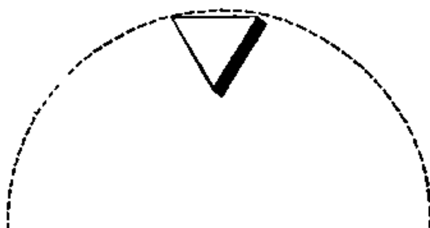
«Ţiglele colorate cu carĭ s'a ornamentat biserica protestantă din Sibiiŭ, sunt făcute în Valachia la Argeş».

La noĭ s'a lucrat mult cu acest material, cu deosebire la Curtea-de-Argeş, unde d-l Lecomte de Nouy a găsit cărămiḑĭ de zidit, de bolţĭ, pentru arcurĭ şi pentru acoperiş.

Pentru: zidit

bolţĭ

arcurĭ

coperiş

Incă din 1874, d-l Lecomte vĕḑênd importanţa cestiuniĭ, a trimis un manuscris d-luĭ Pierre Chabot, care 'l ceruse pentru importanta lucrare ce prepară: *Sur les terres cuites.*

Este o fericire deci, că reîncepem a ne cunósce trecutul. Din el găsim învĕţăminte pe carĭ noĭ, în mersul vertiginos înainte, şi ameţiţĭ adesea de o învĕţătură superficială străină, orĭ copleşiţĭ de materialul de export al Europeĭ: «bun pentru export», am ajuns a maimuţărì totul, a acoperì numaĭ cu tablă, a face sub-solurĭ, mansarde şi case în carĭ érna îngheţĭ şi vara turbezĭ de căldură.

Trecutul să ne servéscă ca alăturea cu sciinţa modernă, indispensabilă orĭ-cuĭ, şi faţă cu nevoile vieţiĭ şi cu mijlócele de carĭ dispunem în present, să ajungem ast-fel, ca să dăm un caracter durabil celor ce facem şi să le imprimăm şi pecetea geniuluĭ neamuluĭ nostru.

Cu drept cuvînt d-l architect Petre Antonescu ḑice:

«In literatură nu am putut avé opere trainice scrise câtă vreme nu am cunoscut bine produsele literaturiĭ populare şi monumentele scrise ale cronicarilor noştri. Studiul acesta ne-a dat o limba literară. In arte (cele plastice, bine înţeles) va fi acelaşĭ lucru: studiul şi aprofundarea monumentelor trecutuluĭ ne vor da un stil.» (1)

Cu fericire vedem că există un curent îmbucurător.

Reconstruirea bisericiĭ din Sinaia, în care s'a usat tot de cărămidă

(1) *Mânăstirea Cozia* de archit. P. Antonescu, pag. 37, — Bucurescĭ 1903.

aparentă smălţuită, e un progres. Maĭ mult, d-l Architect G. Mandrea a făcut ce-và lăudabil. Ocniţele ce sub Ştefan eraŭ zugrăvite şi prin urmare maĭ supuse stricăciuniĭ, d-sa le-a decorat cu desemnurĭ făcute tot pe teracotă, smălţuite la foc în urmă, decĭ durabile.

E un progres. Asta probéză legătura între ce făceaŭ bătrâniĭ şi cum lucrăm acum, faţă cu mijlócele techniceĭ moderne.

Cu ce aŭ fost învelite aceste biserici? D-l Romstorfer în resonstruirea mânăstirilor a credut, ceea ce ne aşteptam de alt-fel, că trebue să le acopere cu ţigle colorate smălţuite.

De sigur că ţiglele colorate şi smălţuite aŭ trebuit să fie întrebuinţate la noĭ pentru acoperirea clădirilor, de óre-ce multă vreme ţiglele simple şi şindrila eraŭ singurul material curent utilisat pentru acésta.

După o gravură mare, aflată la Academia din Petersburg, şi arătând intrarea luĭ Dumitraşcu Vodă Cantemir la Iaşĭ, se póte vedé că casele cetăţiĭ eraŭ acoperite cu ţigle (1). Cetatea Suceveĭ a fost acoperită tot ast-fel.

Cred că aŭ fost unele bisericĭ acoperite la fel, dar faptul că multe aŭ ars, arată că numeróse eraŭ cele învelite cu şindrilă, maĭ ales după secolul al XV.

Maĭ înainte găsim întrebuinţându-se şi plumbul şi arama. Ast-fel s'a aflat că la 1786, numaĭ Turciĭ aŭ furat la mânăstirea Cozia 4600 ocale plumb din acoperişul bisericiĭ făcută de Neagoe-Vodă (2).

Aflu de asemenea, că mânăstirea Arnota din Vâlcea, în care e îngropat Mateiŭ Basarab, e acoperită cu table fórte gróse de plumb (3).

Bisericile luĭ Ştefan nu puteaŭ fi acoperite decât cu tablă metalică, cu ţigle smălţuite saŭ cu şindrilă.

D-l Băicoianu a dat preferinţă arameĭ, dar crede că eraŭ acoperite cu şindrilă.

Nu s'ar fi putut utilisà ţiglele smălţuite, după d-sa, căcĭ ar fi trebuit să aibă aspectul actual al Mirăuţilor, care pare cu totul curios în privinţa coperişuluĭ.

Turnul care e destinat a fi partea cea maĭ înaltă, e aicia turtit de cele douĕ coperişurĭ, dinainte şi înapoĭ, carĭ aŭ trebuit mult ridicate pentru a le puté da scurgerea necesară, numaĭ din causă că s'aŭ întrebuinţat ţigle smălţuite.

(1) *Basarabia în secolul al XIX*, de Zamfir C. Arbure, Bucurescĭ. 1899.

(2) *Mânăstirea Tismana* de M. Stefulescu, ed. II, pag. 89, Bucurescĭ. 1903.

(3) Partea spitaluluĭ Brancovenesc, zidită la 1847, erà acoperită cu table gróse de aramă.

Recunosc însă că efectul lor optic e admirabil.

D-l Romstorfer s'a inspirat însă cu deosebire de la coperişul bisericiĭ din Petrăuţĭ, zidită tot de Ştefan-cel-Mare şi care presintă acéstă disposiţiune.

D-l Băicoianu a resolvat în mod maĭ simplu problema, degajând totuşĭ dublele stele suprapuse la basa turnurilor, carĭ fac un efect atât de frumos.

In maĭ tóte reconstruirile de acoperămînt, făcute pe timpĭ, acéstă frumósă parte a baseĭ a fost vârîtă în urmă sub coperiş.

Daŭ ca exemplu aicĭ mânăstirea de la Bisericanĭ, din judeţul Némţuluĭ, şi biserica din comuna Sf. Ilie (Fig. 6, şi St. XXII şi XXIII).

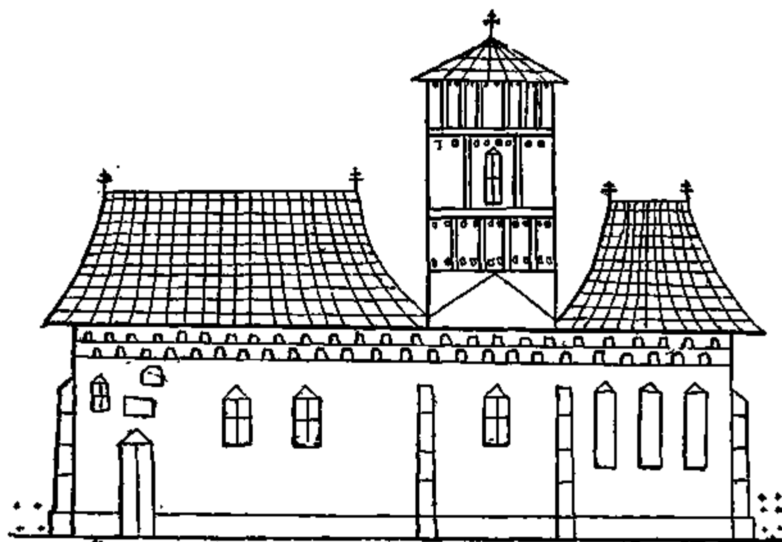

Fig. 6. Biserica luĭ Ştefan-cel-Mare de la mânăstirea Némţuluĭ, după un desemn găsit pe turla uneĭ bisericĭ locale.

Dreptatea însă este de partea d-luĭ Romstorfer care, în importantul sĕŭ studiŭ de reconstituire, a găsit aceeaşĭ disposiţiune şi la Voroneţ, Bădeuţĭ, Solca, Vatra-Moldoviţeĭ şi Sf. Gheorghe din Sucéva, precum şi în un desemn de pe turla bisericiĭ de la mânăstirea Némţuluĭ şi altul bine făcut în 1757 şi găsit la Putna, represintând starea primă a acesteĭ bisericĭ (1). (Fig. 7 şi St. XXIV).

(1) Vedĭ: *Schloss Neamţu und einige Klosteranlagen in seiner Umgebung.* Czernowitz. 1899. Pag. 26.

Typus der Kloster-Kirchen in der Bukowina, pag. 6 (Archäologisches aus der Bucowina).

Das Alte Griechisch-Orthodoxe Kloster Putna. Czernowitz 1904. Pag. 9.

Dar în acelaşĭ drum de gândire şi lucrare să ne oprim acum în aparenţă la o neînsemnată cestiune de detaliŭ, dar care am convingerea că e de o importanţă capitală.

In decursul anuluĭ 1899, am oferit Academieĭ Române o serie completă de óle-discurĭ, căcĭ nu pot a le numì maĭ bine, găsite de mine

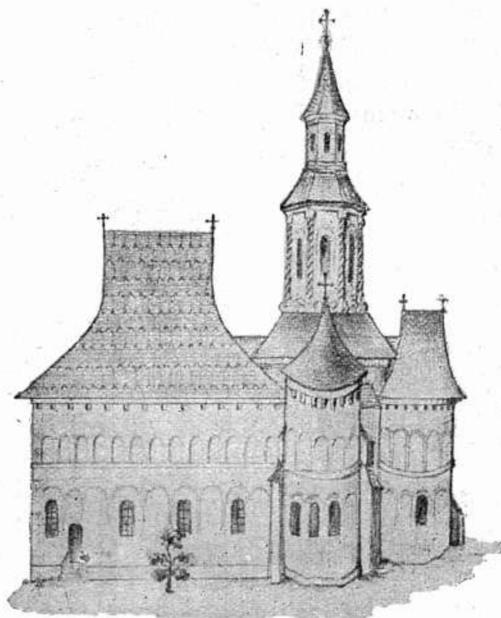

Fig. 7. Mânăstirea Putna, după un desemn de la 1757.

la Hârlăŭ, printre cele lepĕdate cu ocasiunea reconstruiriĭ bisericĭĭ, şi carĭ fusese înlocuite cu altele nouĕ. Ele pórtă nisce figurĭ speciale, în numĕr de 6 şi aceleaşĭ motive se repetaŭ necontenit până la completarea brâielor bisericĭĭ, despre care am vorbit (Fig. 32).

La Hârlăŭ, la Botoşanĭ şi la Dorohoiŭ şi, după câte am aflat şi la Bălinescĭ (1), ólele-discurĭ sunt la fel din tóte punctele de vedere. Cele

(1) «Zidul e pretutindenĭ gol, conţinênd în trupul sĕŭ, din loc în loc, olane smălţuite, simetric aşezate, pe ale căror fundurĭ, în bas-relief, se vede marca Moldoveĭ, adecă: zimbrul, stéua, doĭ delfinĭ şi o femee». — Vedĭ *Marele Dicţionar geografic al Românieĭ*, vol. I. Bucurescĭ 1898. Cele cuprinse relativ la figurĭ ar trebuì verificate.

ce aŭ fost puse la biserica Sf. Nicolae din Iaşĭ sunt însă cu mult maĭ micĭ şi alt-fel întocmite ca figurĭ.

In micul museŭ de la Sucéva unde, după cum am maĭ amintit, e adunat cu deosebire tot ce s'a găsit cu ocasiunea săpăturilor făcute la cetate, am găsit unele óle-discurĭ identice cu acelea de la Hârlăŭ, altele cu acelea de la Iaşĭ, şi altele diferite chiar ca formă. Se găsesc aceleaşĭ óle-discurĭ la biserica din Milesăuţĭ în Bucovina, simple (Păr. Dan), precum şi la biserica zidită de Ştefan-cel-Mare la mânăstirea

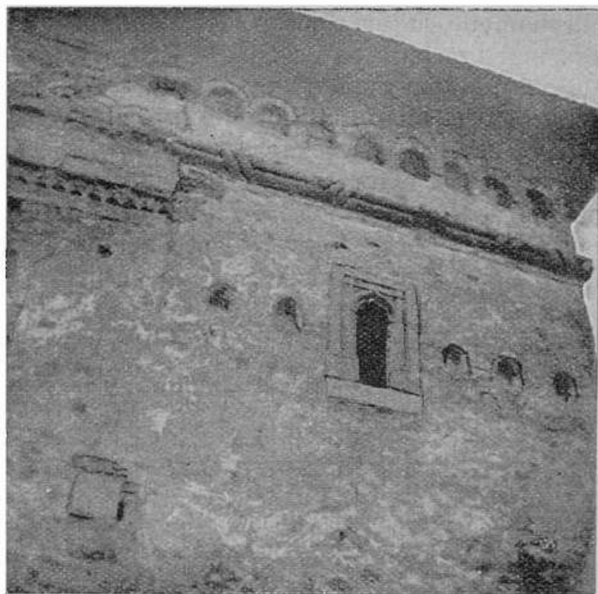

Fig. 8. Partea superióră a faţadeĭ interióre a turleĭ nordice de la împrejmuirea bisericiĭ Zamca, aflătóre la Nordul Suceveĭ.

Némţuluĭ, constatate cu ocasiunea refaceriĭ tencuelilor, fără a puté spune dacă eraŭ simple saŭ cu figurĭ (St. XXVI).

Despre aceste óle-discurĭ constat că nu a sciut nimic nicĭ Ministerul Instrucţiuniĭ publice, nicĭ Comisiunea monumentelor istorice, nicĭ Academia, şi dacă întâmplarea nu făceà să le vĕd sub turla de la Hârlăŭ, de unde le-am trimis Academieĭ, nimenĭ nu s'ar fi interesat de ele póte încă multă vreme.

Recunosc că şi la Academie aŭ fost ele bine păstrate, dar nu aŭ avut fericirea ca un specialist să le fi luat în sémă.

De aceea vedeţĭ pe un chimist făcênd recunósceri în domeniĭ străine luĭ şi cercând să-şĭ explice fapte nelămurite încă de alţiĭ, dar pe carĭ dorià a le cunósce.

Am vĕḑut dejà că ólele-discurĭ de la Borzescĭ, de la Sf. Ioan din Putna, de la Mileşeuţĭ şi de la Zamca din Sucéva sunt simple. Ele represintă nisce discurĭ rotunde, cu o mică proeminenţă centrală şi variind numaĭ ca colóre. Servesc deci numaĭ ca motive de ornamentaţiune (Fig. 8).

La Piatra domnesce verdele şi roşul, atât la ólele-discurĭ cât şi la cărămiḑile întrebuinţate, cu carĭ colorĭ complementare s'aŭ făcut în mod armonios desemnurĭ variate.

E regretabil că nu scim cum se presintă lucrul la restul numeróselor bisericĭ făcute de Ştefan-cel-Mare, de óre-ce tóte aŭ fost cu timpul tencuite şi văruite, ast-fel că îmbrăcate ca şi cu o cămaşă streină, nu scim care e starea şi natura adevĕratuluĭ lor vestmînt.

Ólele-discurĭ de la Hârlăŭ, Botoşanĭ şi Dorohoiŭ şi cele identice din Sucéva aŭ următórele caractere, faţă cu cele de la Sf. Nicolae din Iaşĭ.

ALTE DISCURĬ CU FIGURĬ DIN:	Diametrul anterior	Diametrul posterior	Inălţimea totală	Bordura superióră		Bordura inferióră		GREUTATEA
				Inălţime	Lăţime	Inălţime	Lăţime	
								Kilogr.
Biserica din Dorohoiŭ, Botoşanĭ şi Hârlăŭ.	0 205	0.125	0.165	0.010	0.015	0.130	0.015	1.315
Biserica Sf. Nicolae din Iaşi.	0.160	0.135	0.105	0.010	0.010	0.085	0.012	1.275

Cum aŭ fost fixate în păreţĭ aceste óle? Se vede acésta din tăietura ideală făcută de d-l Băicoianu, pe acéstă frumósă acuarelă, care represintă ceea ce se află zugrăvit pe peretele interior, d'asupra uşiĭ de intrare, a bisericiĭ Sf. Gheorghe din Hârlăŭ.

Pictura, după d-l Băicoianu, nu e din timpul luĭ Ştefan cel-Mare! Se vede acésta şi din faptul părţiĭ zidite la uşa de intrare, care e o lucrare posterióră. D-sa o pune cam pe la finele seculuiuĭ XVII. Are mare dreptate. Ea trebue să fie totuşĭ anterióră dateĭ de 1691, pe care am găsit-o însemnată pe o decoraţie interióră, cu pumnalul, de Pan Poniatowski.

Se maĭ vede că multe óle pórtă câte o bucată de cărămidă prinsă în concavitatea funduluĭ lor cu fórte mult var gras, aşà că, graţie acestor cărămiḑĭ, se adaugă ca o códă óleĭ. Ast-fel ele aŭ putut fi fixate maĭ sigur în zid.

Am spus că discurile acestea eraŭ aşezate adesea în triunghiurĭ saŭ în brâie.

Din causa acesteĭ disposiţiunĭ resultaŭ golurĭ carĭ trebuiaŭ umplute.

Ele aŭ fost umplute în modul următor la Hârlăŭ (1).

Se făceà în teracotă o figurină înaltă în total de 10 cm. Piciorul ce urmà să fie zidit aveà cam 4—5 cm., partea exterióră visibilă şi diferit colorată şi smălţuită, are forma uneĭ florĭ triunghiulare cam de 7 cm. pe latura. Din mijlocul eĭ se înalţă un con înalt de 4—4½ cm.

Cu acestea se umpleaŭ fórte bine golurile dintre discurĭ (Fig. 9).

La biserica Catedrală din Sucéva s'aŭ găsit figurine de acestea, făcênd transiţiune cu ólele-discurĭ. Unele sunt simple, cu un picior înalt de 5—6 cm. şi cu un diametru la basă de 4 cm., care se subţiéză spre discul superior.

Partea visibilă a acestor discurĭ erà destul de mare, cam de 10 cm. de diametru, cu partea centrală maĭ afundată şi fără ridicătură.

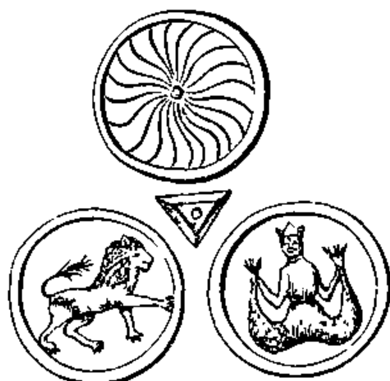

Fig. 9. Modul cum sunt dispuse discurile faţă cu figurina triangulară.

O alta, perfect smălţuită în verde malachit, are aceeaşĭ înălţime a piciorului, dar ea e cu mult maĭ grósă, cu un diametru de 5 cm. Diametrul disculuĭ trebue să fi fost între 18—20 cm. El presintă la partea centrală o ridicătură, care puteà fi o sferulă saŭ un con ca cel descris maĭ sus.

Acestea cred că serviaŭ direct pentru ornamentare ca şi ólele-discurĭ de maĭ sus. Probabil că piciorul lor nefixându-se bine de tot în zid s'aŭ modificat în urmă pentru a le da forma ce găsim de la Hârlăŭ până la Dorohoiŭ.

La aceste ultime bisericĭ, ólele-discurĭ aŭ cincĭ figurĭ diferite, separate alternativ, prin un disc-stea (rosace). Acestea pórtă la partea cen-

(1) De asemenea la Popăuţĭ şi Dorohoiŭ. La Borzescĭ şi Piatra-Némţu nu e tot ast-fel, dar numaĭ ólele-discurĭ.

trală un bumburuz, o mică ridicătură înconjurată de o suprafaţă rotundă, purtând raḑe curbe invers aruncate decât raḑele marĭ ce le încunjură. Acestea, dacă privim pe cele cuprinse în partea superióră a disculuĭ, aŭ concavitatea spre drépta.

Figurile sunt următórele:

Un cap de boŭ, cu o stea cu 6 raḑe între córne şi cu semi-luna la drépta cornuluĭ din drépta. Corpul animaluluĭ, fórte redus şi disproporţionat, e figurat la drépta capuluĭ şi până sub bot. Se vĕd bine

Fig 10. Figurile de pe ólele-discurĭ aflate la Hârlăŭ, Botoşanĭ şi Dorohoiŭ.

códa şi patru mamelóne, carĭ par a fi indicând piciórele animaluluĭ. Ca soclu pare că e o ridicătură, o stâncă, un munte — póte Carpaţiĭ, noştri, — dar e aşà de rĕŭ făcut, că s'ar puté luà şi drept o chivără saŭ o bonetă frigiană (Fig. 10).

Acestea sunt puse drept pe linia mediană de sus în jos a disculuĭ.

De ambele părţĭ ale acesteia, la drépta şi la stânga, stă câte o persónă care, cu mânile întinse în direcţia grupuluĭ central, pare a-l indicà atenţiuniĭ privitoruluĭ (No. 8).

Cea din stânga, după faldurii verticalĭ mult maĭ bine indicaţĭ aĭ îmbrăcămintei ce acoperă jumătatea de jos a corpuluĭ, pare a fi o femee.

A doua figură e aprópe la fel, cu deosebire că grupul central este dus maĭ la drépta părţiĭ mijlociĭ a disculuĭ.

De asemenea pe când la drépta grupuluĭ central bărbatul e la fel la stânga figura femeiĭ e înlocuită cu ornamente (fiorituri), carĭ complectéză bine cadrul total al disculuĭ, fără a presintà ce-và special atenţiuniĭ nóstre (No. 2).

E de notat că nu odată, prin urmare nu cu acelaşĭ calapod ele aŭ fost făcute. Ólele-discurĭ, de la biserica din Dorohoiŭ sunt ca execuţiune cu mult superióre celor de la Hârlăŭ. La acestea din urmă córnele bouluĭ sunt aprópe unite prin vârfurile lor.

O figură fórte expresivă şi relativ maĭ bine lucrată este următórea. Ea represintă un corp de femee care, în loc de picióre, are două codĭ de pesce întórse în semi-cerc, cu vârfurile în sus şi ajungênd până la basa corónei ce pórtă pe cap.

Mânile sunt dispuse de ambele părţĭ ale corpuluĭ, ca la óre-carĭ Idolĭ din extremul orient. Ele ţin strînse codile sub partea de unde acestea se desfac în cincĭ părţĭ.

Coróna e simplă, la mijloc dréptă şi cu cruce de-asupra, la partea anterióră; laturile sunt înălţate şi par că represintă tot câte o cruce vĕdută pe laturĭ, după micile sferule ce sémĕnă cu cele ce termină crucea anterióră de la mijloc. Totul e bine proporţionat şi pe vestmînt nu se observă decât cingătórea.

Codile pesceluĭ saŭ delfinuluĭ sunt presărate cu nisce ridicăturĭ rotunde pentru a imità probabil solziĭ.

Pe un alt disc se găsesce leul heraldic cu ghiare puternice şi cu códa terminată în evantaliŭ şi întórsă pe spate. Figura acésta lasă mult de dorit ca execuţiune. La cea din Hârlăŭ cóma leuluĭ se distinge maĭ clar.

Ce-và maĭ bine e executată ultima figură. Ea represintă un ce complex. Corpul principal pare a fi acela al cerbuluĭ. Odobescu susţine că e a unuĭ carnasier. Códa e ridicată în sus şi terminată printr'o umflătură fără formă precisă. Trupul e aripat. Aripa de de-asupra e pusă ca un stég. Are şépte pene, saŭ separaţiunĭ marĭ. Capul e de om şi pare a fi de femee. La gât se vede un triplu cerc, un soiŭ de faldure, saŭ o salbă, făcută din bucăţĭ de metal, ca brăţările vechĭ. Capul este acoperit de o corónă, care la mijloc e lucrată ca şi cea de la femeia cu codile de pesce, tot cu crucea la mijloc, dar laturile sunt mult maĭ desvoltate şi pare că voesc a imità córnele cerbuluĭ. Laturea din drépta are patru şi cea din stânga pare a nu avé decât treĭ

micĭ ramurĭ. Basa rotundă a corónei presintă proeminențe imitând pietrele scumpe cu carĭ erà ornată.

E de observat că organele sexuale sunt representate ca mărime într'un mod fórte disproporționat față cu corpul animaluluĭ.

Relativ la aceste óle-discurĭ, cu figurĭ, în literatură găsesc numaĭ următórele indicațiunĭ.

Părintele Melchisedec ne spune că:

«Biserica Domnéscă de la Hărlău a fost ornată pe din afară cu teracote smălțuite, de diferite forme și colorĭ; dar ignoranța le-a acoperit cu tencuiéla . . . » (1).

De asemenea găsim în monumentala lucrare a luĭ Odobescu relativă la tesaurul de la Pietrósa:

. . . «Ils portent presque tous des figures en relief et l'émail qui les recouvre est de plusieurs couleurs, depuis le jaune pale, le jaune foncé, nuance d'ocre jaune, jusqu'aux differents verts, vert pale, vert de bouteille, vert turquoise; il y en a aussi où l'émail est de couleur brune. . . . » (2).

Acestea sunt colorile ce se observă la discurile de pe la tóte bisericile luĭ Ștefan și de la catredala din Suceva, dar nu speciale și tóte aflătóre la Dorohoiŭ, după cum pare că i le-a indicat d-l architect Lecomte de Noüy care ĭ-a atras atențiunea asupra acesteĭ cestiunĭ.

D-l Romstorfer menționéză și d-sa în mod fórte sumar pe acelea ce a putut observà la Suceva. D-sa susține că aceste discurĭ-óle, cel puțin la Mirăuțĭ, aŭ fost smălțuite pe loc, din causa cantitățiĭ marĭ de sgură specială smalțuluĭ ce a găsit în vecinătatea bisericiĭ (3).

In ce ordine fost-aŭ puse aceste óle-discurĭ în jurul bisericiĭ când s'aŭ alcătuit brâele?

D-l Architect Băicoianu ne spune următórele relativ la biserica din Hârlăŭ: «că ele eraŭ de diferite nuanțe; ast-fel aceleașĭ se găsesc făcute în galben, verde și castaniŭ».

«In ce privesce ordinea, dice D-sa în o epistolă ce mi a trimis în 1899, nu cred să fi avut vre-una privilegiul și pe de altă parte e greŭ de a indicà punctul de plecare; dacă se iea axa bisericiĭ, de-asupra ușiĭ de intrare se vĕd douĕ identice alăturia dar de colóre diferită.

(1) *Notițe istorice și archeologice* de Melchisedec, Episcopul Romanuluĭ. Bucuresci 1885, pag. 290.

(2) A. Odobescu, *Le trésor de Pétrossa*. Paris. 1889—1900, pag. 509.

(1) Carl A. Romstorfer, *Die Forschungsarbeiten am alten Wojewodenschlosse in Suczawa* (1895—1897). Czernowitz. 1897, pag. 14.

Presupun că pretutindenea colórea a presidat la punerea ordineĭ lor.»

De sigur colórea, de óre-ce e vorba de un efect optic, va fi avut preferinţă; probabil că ele póte aŭ fost puse în neregulă; dar din momentul ce cu fie-care din ele se aveà colórea dorită ,cred că o ordine a trebuit să fie păstrată cel puţin la un punct anumit al bisericiĭ.

Chiar faptul că sunt două discurĭ cu figurĭ identice în axul anterior al bisericiĭ, dar de colóre diferită, më face a crede că seriile se desfăşuraŭ în acelaşĭ fel la drépta şi la stânga.

La biserica din Dorohoiŭ, ordinea în care ele sunt puse e următórea (după d-l Moruzzi, fostul Prefect al judeţuluĭ):

... Cerbul cu aripĭ, capul de boŭ cu femeia, leul, cerbul cu aripĭ, stéua, leul, delfiniĭ, capul de boŭ cu două femeĭ...

Decĭ nicĭ de acì, dacă ólele aŭ fost bine observate, nu se vede regula după care cred că aŭ fost ele puse.

Să trecem acum la ólele-discurĭ ce am găsit încă aparţinênd Sf. Nicolae din Iaşĭ. (St. XXVII).

Aţĭ vëḑut că ele sunt mult maĭ micĭ şi că figurile se deosebesc puţin.

Să vedem acum ce represintă şi aceste ultime figurĭ.

Recunosc de la început, că nu am decât patru óle ca motive diferite. Câte aŭ fost aceste motive? Tot şése ca la Hârlăŭ şi Dorohoiŭ. Pentru acésta m'am adresat d-luĭ Lecomte du Noüy, restauratorul acestuĭ monument, dar fără a puté aflà exact câte motive aŭ fost şi în ce ordine.

Trebue să recunosc cu părere de rëŭ, că atuncĭ când facem restaurărĭ de asemenea natură, când e vorba de aceste documente istorice, adevërate pergamente pe ceramică, se pare că nu se pune prea multă seriositate spre a se sci ce şi cum aŭ fost dispuse şi a se face la fel.

Am căutat să vĕd cum se găsesc ele puse acum în biserica Sf. Nicolae reclădită. S'a constatat (d-l profesor G. Longinescu), că primul brâŭ ce întâlnim de jos în sus, d'asupra uşiĭ de intrare, începênd de la stânga la drépta, conţine:

Grifon — impletitură — pescĭ — cerb — pescĭ — cerb — leŭ — împletitură — leŭ — împletitură — cerb — pescĭ — cerb — pescĭ — grifon — cerb — împletitură — leŭ...

Decĭ nicĭ o ordine. Resultă însă că nu se află nicĭ un cap de boŭ, decĭ nicĭ un zimbru.

Lăsând de o parte zimbrul, care pare că nu există, să vedem cum se presintă cele-lalte motive.

Óla cu împletitură, care jócă aicia rolul óleĭ cu rosacea de la Hârlăŭ, e fórte bine executată. Ea represintă un cerc în care s'a înscris

4 liniĭ drepte, paralele câte două și perpendiculare pe cele-lalte. Resultă un pătrat la mijloc și liniile sunt unite prin o curbă, făcênd în afară de cerc patru arcurĭ.

Leul e aprópe la fel cu cel descris maĭ sus; are aceeașĭ atitudine; ghiarele sunt maĭ lungĭ, códa maĭ arcată și fără ramificațiunĭ, gura deschisă ast-fel că se vede limba.

In spațiul liber dintre membrele anterióre, se vede o figură, care póte fi semnul lucrătoruluĭ. Ea póte fi represintată prin un D cu un O la mijloc, puse în mod aprópe transvers: ⴲ, saŭ e aceeașĭ figură ca la pescĭ, dar maĭ rĕŭ executată.

Fig 11. A cincea ólă-disc aflată la biserica Sf. Niculae din Iașĭ. Fotografia e făcută după un model reprodus, de óre-ce nu am maĭ putut aflà nicăerĭ unul vechiŭ.

Cerbul este mult maĭ bine făcut: animalul are și copitele cu unghiile lucrate cu îngrijire; códa este scurtă, gura deschisă, ast-fel că se vede limba; pe cap pórtă urechile și două perechĭ de córne, unele cu cincĭ ramurĭ laterale.

Grifonul e făcut la corp și la ghiare cam ca leul: capul cu cioc și urechĭ, cu ochiul în evidență și cu patru rândurĭ de micĭ proeminențe în șireagurĭ la gât; aripele sunt pline, presărate cu aceleașĭ proeminențe pe ele; ele sunt îndoite de la jumătatea lor în mod pronunțat

şi sub acéstă îndoitură se vede eşind din ele în afară o mică aripióră laterală la ambele, şi numaĭ la cea din drépta, superióră în figură, şi o altă aripióră dedesubt.

Figura cu pesciĭ o descriŭ după una nouă, de óre-ce, cu tótă persistenţa ce am pus, mĭ-a fost peste putinţă a maĭ găsì vre-una din cele vechĭ. Acest fapt e cu atât maĭ regretabil, de óre-ce acéstă figură diferă mult de cea aflătóre la Hârlăŭ (Fig. 11).

Partea centrală aicĭ e un om cu mustaţă şi fără barbă. Capul e înconjurat de nisce raḑe, dintre carĭ cele treĭ superióre cu mult maĭ marĭ.

El are o cingĕtóre şi o haină simplă cu faldurĭ verticale.

Fig. 12. Capul de boŭ de pe ólele-discurĭ de la Treì-Ierarchĭ, din Iaşĭ.

Pesciĭ saŭ delfiniĭ sunt bine făcuţĭ. Eĭ aŭ capul şi cu gura deschisă; par'că muşcă din haina omuluĭ. Ochiul şi solziĭ sunt bine făcuţĭ.

Aŭ o aripióră de-asupra capuluĭ, alta pe spinare şi una la burtă. Códa pare a fi divisată în 6 părţĭ. Mânile sunt întinse maĭ drept, ţinênd la fel codile. Subt bustul omuluĭ, probabil pentru a umplé golul, e o figură geometrică fórte bine executată.

La Sucéva, în museul ce se crează acum, am găsit acest grifon făcut maĭ mare, identic mărimiĭ cu ólele-discurĭ de la Hârlăŭ.

Fig. 13. Vulturul de pe ólele-discurĭ de la Treĭ-Ierarchĭ din Iaşĭ.

Graţie d-luĭ Vladimir Mironescu, architect şi pictor din Iaşĭ, născut şi de loc din Bucovina, aflu că între *hârburile*, lepĕdate cu ocasiunea aşà numiteĭ *restaurărĭ* a Sf. Nicolae din Iaşĭ, a găsit o teracotă smălţuită, de formă patrată care, după d-sa, erà pusă în ocniţele bisericiĭ. Ea represintă pe un călăreţ moldovean, cu un busdugan ţintuit în mâna stângă şi cu drépta ţinênd frâul caluluĭ. Tarniţa pare a fi de lemn.

Este absolut trist, e revoltătóre chiar, acéstă profanare a trecutuluĭ nos-

tru. Nimenĭ nu scie nimic de tóte acestea. Nicĭ o schiţă, nicĭ o fotografie, nicĭ o notă, necum un studiŭ, asupra acestor importante obiecte.

Ceea ce se face cu aşà numita restauraţiune a monumentelor nóstre e de necredut!

Comisiunea monumentelor istorice, la ea e scăparea; prin urmare intereséză-se cât maĭ curând de aceste lucrurĭ pe viitor.

Tot aicĭ e, cred, necesar să adaug că şi la Treĭ-Ierarchĭ în Iaşĭ s'aŭ găsit ast-fel de discurĭ, dar cu mult maĭ marĭ. Două din ele s'aŭ adus la Societatea de basalt de la Cotrocenĭ, graţie căreia am putut a le studià. Unde aŭ fost puse la biserică, câte aŭ fost, mister! Acestea sunt din timpul luĭ Vasile Lupu (Fig. 12 şi 13).

Ca execuţiune sunt făcute în gresă şi în mod admirabil. După ce aŭ fost angobate cu o văpseà specială, spre a acoperi roşul greseĭ, aŭ fost smălţuite, cu o diferinţă de nuanţă fórte bine reuşită.

Prima represintă, perfect executat, capul de boŭ, cu o stea cu cincĭ, raḑe între córne, cu o ghirlandă sub bot, care se ridică sub ambele. urechĭ şi cu câte o panglică, fluturând de fie-care lature.

A doua represintă acvila, stând dréptă şi cu aripele desfăcute. De-asupra capuluĭ e o corónă, iar în ghiară ţine un topuz şi o sabie.

Vasile Lupu, unise ambele steme ale ţĕrilor surorĭ în sigiliile sale decĭ şi pe monumentul zidit de el.

Iată constantele acestor discurĭ în gresă, cu mult superióre, ca execuţiune, celor de pe timpul luĭ Ştefan-cel-Mare.

		CAPUL DE ZIMBRU	ACVILA
Diametrul feţeĭ anterióre	exterior	0,m254	0,m250
	interior	0,m220	0,m222
Lăţimea bordureĭ anterióre		0,m017	0,m014
Diametrul feţeĭ posterióre	exterior	0,m242	0,m237
	interior	0,m200	10 cercurĭ concentrice
Lăţimea bordureĭ posterióre		0,m021	—
Grosimea plăciĭ		0,m035	0,m034
Greutatea plăciĭ		1,kgr 995	2,kgr068

Trecem acum la partea cea maĭ importantă. Ce însemnătate aŭ figurile de pe aceste óle? Sunt ele pur şi simplu numaĭ motive de ornamentaţiune saŭ sunt puse cu un scop, adecă represintă ele o idee, o credinţă religiósă orĭ politică, sunt ele referitóre la óre-carĭ fapte istorice?

Pentru mine, Domnilor, nu rĕmâne îndoiélă, că pe timpul luĭ Ştefan-cel-Mare nu se puneà ce-và fără a fi fost bine cugetat şi fără să aibă o vĕdită însemnătate.

Aceste figurĭ sunt, cred, adevĕrate chrisóve, adevĕrate pergamente, lăsate pe ceramică, în loc de piele orĭ hârtie. Cred că aŭ o însemnătate capitală.

Ele pot avé un înţeles religios. Ele pot avé un înţeles patriotic, din punctul de vedere al ţĕrilor locuite de Românĭ. Ele pot avé un înţeles administrativ, indicând părţile din carĭ se alcătuià ţéra, peste care domnià marele Voevod.

Să vedem acum ce conclusiunĭ putem stabilì în urma studiuluĭ acestor figurĭ. Natural că în mare parte suntem în plin domeniŭ al ipoteselor, până când pe alte căĭ, saŭ studiind maĭ complet restul bisericilor din epoca luĭ Ştefan, se va puté stabilì adevĕrul.

Care din aceste figurĭ presintă ce-và maĭ cunoscut nouĕ şi care ar puté să ne servéscă ca punct de plecare?

Din tóte aceste figurĭ, douĕ ne sunt cunoscute, în ce privesce Moldova.

Sunt, Domnilor Colegĭ, aceste douĕ óle-discurĭ, carĭ aŭ pe ele ce-và în raport cu emblema Moldoveĭ, şi anume: capul de boŭ.

Capul de boŭ de la Egiptienĭ şi de la maĭ multe popóre asiatice a servit ca ornament simbolic.

Se găsesc, adesea chiar în Dacia, obiecte cu cap de boŭ, fără ca acestea să ne spună că avem a face cu stema Moldoveĭ.

Regretatul Al. Odobescu, maĭ de mult, ne-a atras atenţiunea în studiul sĕŭ: *Capul de boŭ întrebuinţat ca ornament simbolic în anticitate* (1).

Acolo găsim următórele:

La 1799, în préjma târguluĭ Sân-Miclăuşul-cel-mare, din comitatul Torontaluluĭ, în partea cea maĭ nordică a Banatuluĭ Temişóreĭ, nisce

---

(1) Al. I. Odobescu, *Capul de boŭ întrebuinţat ca ornament simbolic în anticitate* în Archiva Societăţiĭ sciinţifice şi literare din Iaşĭ. Tom III, anul 1890—91, pag. 385.

Vedĭ şi *Eraldica veche a Românilor. Stemele ţărilor în faţa religiunilor Daco-Romane. Cabirismul şi mitraismul* de Ghenadie, Episcop Râmniculuĭ-Noul Severin. Bucurescĭ 1894.

ţĕranĭ aŭ descoperit o însemnată comóră cu 24 vase de aur, între carĭ e o solniţă cu cap de boŭ.

La 1883, la Poroina, aprópe de Turnu-Severin, s'a descoperit un fórte important Rhyton cu cap de boŭ.

Acestea sunt din timpul Goţilor şi Hunilor. Aŭ aceeaşĭ semnificaţiune, cultul bouluĭ producĕtor, ca şi la Egipteni. Capetele de metal galben din mormîntul de la Bekhamara, saŭ acel cap de vacă, admirabil ca execuţiune, găsit de Schliemann, în mormintele archaice ale regilor Miceneĭ, datând dinaintea răsboiuluĭ Troieĭ, aŭ aceeaşĭ însemnare.

Şi dacă insist asupra acestuĭ lucru, e că în figurile nóstre nu e bourul, bos Urus, zimbrul cum i s'a ḑis în secolul al XIX cu deosebire. E chiar curios că pe tóte peceţile vechĭ şi pe monedele nóstre capul pare maĭ mult a fi de boŭ decât de bour.

Capetele acestea de pe ólele-discurĭ, carĭ sunt tot de boŭ şi nu aŭ nimic de la bour ca şi cele ce se află pe tóte monedele moldovenescĭ, mĕ fac a crede că sunt lucrate de meşterĭ străinĭ, carĭ nu aveaŭ nicĭ o noţiune despre acéstă fiară.

După o notiţă găsită în Uricarul, se pare că · «Uricile şi dresurile cele maĭ vechĭ ale luĭ Bogdan II—1373, Iuga—1400, Alexandru—1402 şi ale luĭ Ştefan V—1458, pórtă în sigiliul lor capul bărbos al bouruluĭ cu stea între córne, la care cap maĭ în urmă, din nedibăcia artiştilor ce nu cunosceaŭ fiinţa unuĭ bour, ci numaĭ pe boul domestic, barba o prefăcură într'un fel de ornament arăbesc» (1).

T. Codrescu susţine că la Piatra s'a găsit o monedă de la Ştefan-cel-Mare, avênd pe o parte: Bourul înconjurat de doĭ delfinĭ, care pare că formă faţa întocmaĭ ca a uneĭ monede de argint, cu efigia luĭ Marcu Aureliŭ, adoptată de Antoniŭ la 161, după Christ, ca represintând Dacia.

Cum vom puté sci dar, când e casul în care capul de boŭ indică ce-và relativ la Moldova?

E atuncĭ când el e învestit şi de alte atribute ale stemeĭ Moldoveĭ.

In figurile de la Hârlăŭ, în aceea cu o singură persónă alăturea de capul de boŭ, se aflà între córnele acestuia o stea cu 6 raḑe, iar în a doua figură, cea cu două persóne, se află aceeaşĭ stea şi o semi-lună la drépta cornuluĭ drept.

In peceţile de pe timpul luĭ Ştefan-cel-Mare, capul de boŭ e la fel, are stema cu cincĭ raḑe între córne şi sórele cu luna la drépta şi la stânga botuluĭ. In tóte monedele moldovenescĭ înainte şi după Ştefan-cel-Mare, stema moldavă e făcută la fel.

(1) *Uricarul*, vol. IX (1887), pag. 106.

Iată o pecete din studiul luĭ V. A. Urechiă (1).

Găsim însă unde-và capul de boŭ la fel cu cel de pe aceste discurĭ, cu corpul sĕŭ întors tot ast-fel şi representat tot atât de rudimentar?

Da, cunosc două casurĭ. Unul cu o dată precisă. Iată fotografia uneĭ

Fig. 14. Figura de pe scaunul de piétră aflător în grădina bisericiĭ episcopale din Sucéva.

pietre ce se pusese la 1438 în zidurile Cetăţiĭ Albe. Ea e reprodusă în lucrarea d-luĭ Z. Arbure (2). (St. XXVIII şi Fig. 14).

Acolo se vede figura principală, cam la fel cu cea de pe óle, cu singura deosebire că corpul e pus la stânga în loc de drépta capuluĭ şi că semi-luna şi sórele sunt puse de-asupra capuluĭ.

---

(1) *Comisiunea însărcinată de Minist. de Interne cu cercetarea stemelor regatuluĭ şi ale judeţelor.* (V. A. Urechiă). 1891 Ianuarie.

(2) *Basarabia* în *secolul XIX* de Zamfir Arbure. Bucurescĭ 1899.

E de observat că şi aicea stéua dintre córne are şése raḑe, ca pe discurile de la Hârlăŭ.

Decĭ modul acesta de a represintà ast-fel boul saŭ bourul datà încă înainte de Ştefan-cel-Mare, şi cu siguranţă din 1438. (Fig. 15 şi 16.)

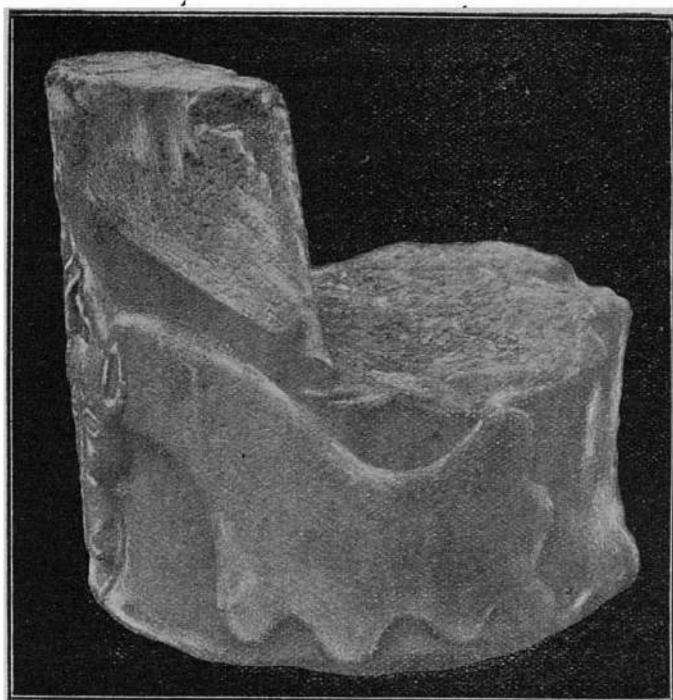

Fig. 15. Partea laterală a aceleiaşĭ figuri.

Am găsit o piétră la fel în grădina bisericiĭ catedrale din Sucéva. Ea are forma rudimentară a unuĭ scaun. Sunt sigur că acéstă formă e datorită întâmplăriĭ, dar că ea a aparţinut uneĭ colóne ornamentate. Ea are o mare importanţă, fiind aprópe la fel cu cea de la Cetatea Albă şi mult asemĕnătóre cu cele de pe ólele-discurĭ. Daŭ aicĭ douĕ vederĭ relative la acéstă sculptură.?

Decĭ ambele aceste figurĭ de pe aceste discurĭ sunt embleme ale Moldoveĭ. De ce însă sunt ele înconjurate cu elemente ce nu se găsesc în alte peceţĭ, monede, etc.

Iată, spre exemplu, piétra angulară de la intrarea principală a cetăţiĭ din Sucéva, care se aflā în museul din acel oraş. Pe ea se vede că

*

între córnele boului e o stea cu cincĭ radụe şi cu o semi-lună, iar la drépta botuluĭ o rosetă făcută din 5 trefle (sórele), pe când la stânga e tot semi-luna.

Cu siguranţă acéstă piétră a fost lucrată şi zidită după mórtea mareluĭ eroŭ, şi după ce Moldova recunoscuse şi ea suzeranitatea Porţiĭ otomane. De aceea se pusese semi-luna între córne.

Aceste anexe aŭ fost scóse în urmă şi în mod simetric înlocuite cu câte o stea cu 6 radụe, în actuala marcă a Bucovineĭ, care cu capul bouruluĭ—mult maĭ clasic făcut—pe un fond albastru-roş, servesce de

Fig. 16 Piétra de la cheia bolţiĭ intrăriĭ marĭ de la Cetatea Suceveĭ.

emblemă Bucovineĭ în armoaria Austrieĭ (1); s'a păstrat decĭ stéua exaradiată, ca cea de la Cetatea Albă şi de pe discurĭ.

Rĕmâne totuşĭ întrebarea, de ce două mărcĭ diferite pentru Moldova?

Două pot fi presupunerile maĭ fundate. Multă vreme Moldova, póte prin o reminiscenţă a importanţeĭ ce a jucat-o pe timp Republica Bârladuluĭ, a fost împărţită, din punctul de vedere administrativ, în două părţĭ şi acéstă împărţire se păstrézä în popor până în present: *Ţéra de sus* şi *Ţéra de jos*.

Nu se represintă óre prin aceste două mărcĭ emblemele acestor două provinciĭ principale din timpul domnieĭ luĭ Ştefan? Dar care din ele represintă Ţéra de sus, şi care pe cea de jos?; acésta cu greŭ se póte

(1) Meyer, *Konversations-Lexicon*. Vol. XII.

spune. Totuşĭ să maĭ cercăm şi o altă ipotesă. Ştefan cucerise la un moment Muntenia, de fapt el a luat acesteĭ ţĕrĭ o parte din judeţul Putna (căcĭ Vrancea aparţineà Moldoveĭ înainte de 1445, cum a probat-o Melchisedec) (1), partea de sud a Covurluiuluĭ şi Cahulul cu Chilia. Zidì chiar în Râmnicul-Sărat o biserică la 1474, făcênd decĭ

Fig. 17. Medalia militară a luĭ Cuza-Vodă.

act de domnie. Nu cum-và una din aceste figurĭ representà Moldova tótă: Ţéra de sus şi de jos la un loc, şi cea-laltă, partea de jos de tot, Ţéra nouă răpită de la Muntenia de sub domnia Basarabilor?

(1) *Notiţe istorice şi archeologice.* Bucurescĭ 1885, pag. 97.

Ce ne-ar face să credem acest lucru? Muntenia se supusese Turcieĭ încă de sub Mircea, pe când Moldova sub Ştefan-cel-Mare erà neatârnată din noŭ.

Semnul suveranităţiĭ turcescĭ erà afirmat prin punerea semi-luneĭ în blazonul ţĕriĭ. Din cele două figurĭ în discuţie, numaĭ aceea care are capul de boŭ între două persóne are semi-luna. Ea pare decĭ a representà partea ţĕriĭ cucerite, adevĕrata ţéră de jos.

Maĭ avem vre-un indiciŭ? Da. Marca Basarabilor, o cunóscem cu deosebire din studiul d-luĭ Hasdeŭ.

Ca să indice Ştefan cucerirea sa, alipirea acestor părţĭ ale ţĕriĭ, ce ar fi trebuit să facă?

Ceea ce s'a făcut chiar în timpul nostru de Alexandru Cuza, când a creat medalia: *Pro virtute militari*, la 24 Maiŭ 1860, punênd pe o faţă Acvila (Vulturul) cu coróna şi crucea în gură, spada şi buzduganul în ghiare, iar în mijlocul medalieĭ, pe pieptul Acvileĭ, capul de bour (Zimbrul) cu o steà cu 5 raḑe între córne şi fără semi-lună, cu atât maĭ mult că medalia urmà să fie dată eroilor din Délul Spireĭ de la 1848, carĭ împuşcase în cetele de sub stégul cu semi-luna (1). (Fig. 17.)

Atuncĭ ar resultà că şi Ştefan-cel-Mare a luat cadrul Basarabilor, cum erà în acel timp, ceea ce resultă din pecetia luĭ Vlad-Ţepeş şi la mijloc a înlocuit pomul cu emblema Moldoveĭ.

Cele două persóne ar representà pe S-ţiĭ Impĕraţĭ Constantin şi Elena.

In acest cas ar maĭ resultà că înfloriturile şi persóna ce încadréză capul de boŭ, ce ar representà Moldova veche, ar fi puse ca ornament şi ca o influenţă a mărciĭ nouĕ asupra celeĭ vechĭ.

S-ţiĭ Constantin şi Elena de la Basarabĭ trecuse aşà de mult în usul Munteniеĭ, încât ajunsese ast-fel, ca şi alte familiĭ decât descendenţiĭ Basarabilor să le împrumute cadrul şi să scótă din mijloc capetele, pentru a le înlocuì cu cifra lor (2), mănţinênd însă bradul.

Ca exemplu o pecetie a luĭ Dumitrache Becherescu, pe o scrisóre de la 1806, din Oltenia.

Se pare însă că în acest cas avem pe Adam şi Eva în locul Im-

---

(1) *Stégul şi stema Românieĭ*, de Col. Năsturel, în «Albina», anul IV, pag. 256. Bucurescĭ, 1900—1901.

(2) De la Négoe Basarab Voevod (act din 7026 Octomvrie 29—1517), cele două figurĭ cu pomul în mijloc, cu saŭ fără două stele, sórele şi semi-luna saŭ acvila cu crucea în gură sunt tot-deauna în marca Munteniеĭ.

Ele representă pe Impĕratul Constantin şi soţia sa Elena. Nu ar avé punctul lor de plecare în Adam şi Eva, care representă originea némuluĭ omenesc, în casul de faţă originea némuluĭ nostru?

pĕratuluĭ Bizanţiuluĭ şi al soţieĭ sale. Arborele de la mijloc a rĕmas însă.

Să vedem maĭ sunt casurĭ în carĭ stema Moldoveĭ, de alt-fel aşà de uniformă, să se fi schimbat?

Rĕspundem afirmativ.

V. A. Urechiă ne spune: «Acéstă fixitate a stemeĭ Moldoveĭ n'a fost un moment alterată decât prin deşteptarea în sufletul a câtor-và Domnĭ a unuĭ noŭ ideal teritorial. Nu scim dacă Ştefan-cel-Mare, bunăóră — apucând un moment prin răsboiŭ tronul luĭ Radu Vodă — a introdus în sigiliul sĕŭ stema munteană, dar acésta o făcù Vasile Lupu, când dînsul se declară un moment Domn al Moldoveĭ şi Valachieĭ.» (1)

De exemplu pecetea luĭ Duca Vvod după ce fu Domn şi al Valachieĭ.

Acéstă *Moldovă de jos* a existat chiar politicesce în timpul când ceĭ doĭ fiĭ aĭ luĭ Alexandru-cel-Bun, Iliaş şi Ştefan îşĭ împărţiră ţéra la 1432.

Numaĭ după 1444 «cu suirea pe tron a luĭ Ştefan, creatorul prosperităţiĭ Cetăţeĭ Albe Moldovene, existenţa uneĭ formaţiunĭ teritoriale în Moldova de jos dispare», ne spune d-l Iorga. (2)

Dispare politicesce, dar rămâne probabil din punctul de vedere administrativ, de óre-ce sub Ştefan-cel-Mare aveà reşedinţa la Bêrlad *vornicul de ţéra de jos.*

De alt-fel o despărţire pare a fi existat tot sub acest Domn, chiar din punctul de vedere «Domnesc», adecă al suveranităţiĭ.

Ast-fel biserica Precista, cea maĭ veche din oraşul Bacăŭ, este zidită la 1491: «Evseviosul şi iubitorul de Christos *Io Alexandru Voevod*, fiul luĭ Ştefan Voevod, Domnitorul Moldoveĭ, a zidit acest templu, după cum spune inscripţia.

Şi la mânăstirea Bistriţa din judeţul Némţuluĭ există un tetravanghel pe care stă scris:

«Acest tetravanghel l-a cumpĕrat Dorin pitariul cu 20 zloţĭ (aurĭ), şi l-a dat sie şi soţieĭ sale şi părinţilor sĕĭ, în ḑilele luĭ *Alexandru Voevod,* în anul 7000 (1492)», adecă cu 12 anĭ înaintea morţiĭ mareluĭ Ştefan!!

La acéstă mânăstire a şi fost îngropat, după Gr. Ureche, Alexandru Voevod la 25 Iulie 1496, lângă strămoşul sĕŭ Alexandru-cel-Bun, ctitorul mânăstiriĭ la 1420 şi îngropat acolo la 1432.

Cu drept cuvînt părintele Melchisedec ḑice:

«Alexandru Voevod, de care se amintesce acì ca un Domn aparte, este Alexandru, fiul cel maĭ mare al mareluĭ Ştefan, care se vede că

---

(1) V. A. Urechiă, *Comisia însărcinată de Ministerul de Interne cu cercetarea stemelor Regatuluĭ şi ale judeţelor.* 1891 Ianuarie.

(2) *Studiĭ istorice asupra Chilieĭ şi Cetăţeĭ Albe.* Bucuresci 1900, pag. 190.

erà investit de tatăl sĕŭ cu óre-carĭ atribute domnescĭ în o parte a ţĕriĭ, anume o parte despre Ungaria». (1)

O a treia figură, mi se pare a avé mare însemnătate şi o semnificaţiune clară.

E vorba de femeia încoronată şi terminată cu două codĭ de pesce saŭ de delfin.

In acest cas, iarăşĭ este o legătură cu stema Moldoveĭ, care pórtă

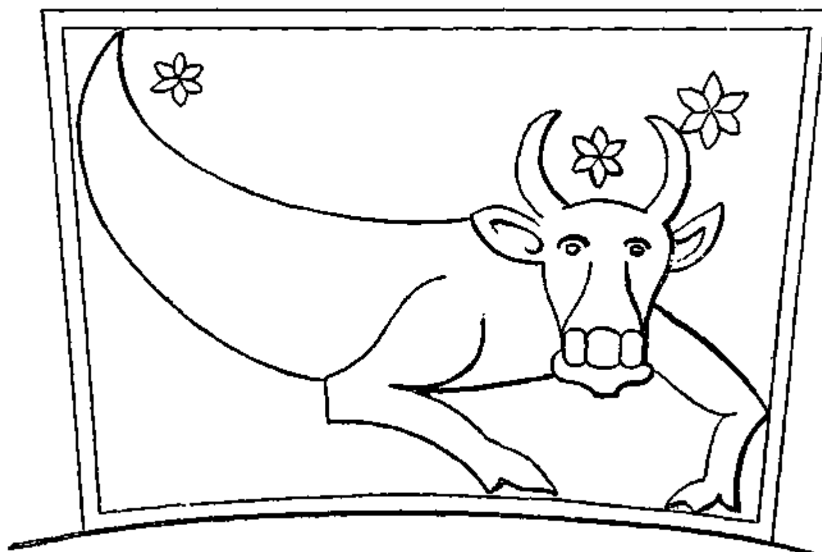

Fig. 18. Figura săpată în piétră de la bolta intrăriĭ bisericiĭ din Vatra Moldoviţeĭ.

doĭ delfinĭ, ca indicaţiune a suveranităţiĭ sale asupra Măriĭ Negre, când aveà tótă Basarabia, până la gurile Nistruluĭ.

Presenţa a două codĭ, în locul a doĭ delfinĭ, s'ar puté explicà şi prin simetria figuriĭ. Capul încoronat pe o figură cu două codĭ cred că indică Cetatea Albă (Achermanul) şi Chilia, din care prima maĭ ales, care erà pentru ţĕră un punct strategic şi economic de prima importanţă, a fost una din slăbiciunile mareluĭ eroŭ. Aceste cetăţĭ perdute la 1484 Ştefan nu a încetat niciodată de a căutà să le recucerescă. Ca dovadă de cât preţ a pus tot-deauna Moldova pe stăpânirea măriĭ la gurile Dunăreĭ, maĭ avem o importantă sculptură pe partea care constitue cheia bolţiĭ de la biserica din Vatra Moldoviţeĭ, zidită la 1531 de Petru Rareş. (2)

(1) *Notiţe istorice şi archeologice adunate de pe la 48 mănăstirĭ şi bisericĭ antice din Moldova*, de Melchisedec, Episcopul Romanuluĭ. Bucurescĭ 1885, pag. 71.

(2) *Die Moldauisch-Bizantinische Baukunst*, von Carl. A. Romstorfer. Viena 1896, f. 8, fig. 124.

Şi aicea stéua dintre córne este exaradiată *şi boul terminat în cóđă de delfin.* Petru Rareş suprimă cu totul semi-luna, pentru a arătà neatârnarea ţěriĭ sale. (Fig. 18 şi 19.)

Dacă primele douě figurĭ ne arată ţéra de sus şi de jos, saŭ Moldova şi partea luată de la Muntenia; dacă a treia ne arată sangiacul Bugeaculuĭ, cucerit pe rând de la Tătarĭ, de la Muntenĭ, saŭ de la Turcĭ, să vedem acum ce ar puté să ne maĭ indice şi restul.

O figură caracteristică e leul. Acesta cu certitudine e leul heraldic.

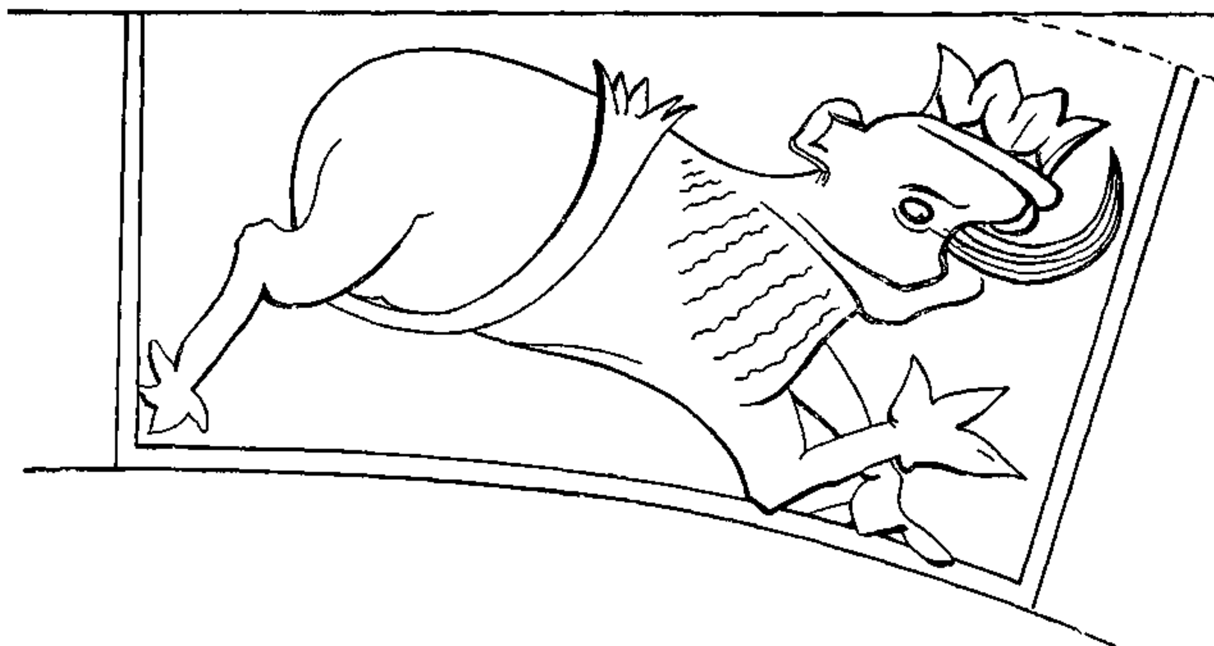

Fig. 19. Leul ornamental de la intrarea din biserica Vatra Moldoviţeĭ.

Ce însemnătate póte avé el?

Leul se găsesce alăturea cu capul de zimbru, pe o medalie de la 1840 a luĭ M. Sturdza. (1)

Acésta e însă de dată recentă.

Leul e simbolul vigilenţeĭ, puteriĭ, generosităţiĭ şi suveranităţiĭ.

Perşiĭ, Veneţieniĭ şi Belgiĭ aŭ luat leul ca simbol. Din ţěrile vecine,

(1) D. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien.* Viena 1874.

Voevodatul Rusesc, adecă Galiţia orientală în care se află cuprinsă Pocuţia, îl aveà represintat încoronat. (1)

La Românĭ e cunoscut leul oltean, cu picióréle de dindărăt şeḑênd pe o corónă şi avênd între labele anteriόre o stea.

Leul de pe aceste discurĭ însă e absolut leul heraldic:

‹Il est représenté rampant et de profil, ne montrant qu'un oeil et une oreille; sa langue, qui sort de sa gueule, est recourbée et arrondie à l'extrémité; sa queue levée droite, un peu ondée, a le bout touffu et retourné vers le dos . (2)

Leul dar în casul de faţă ar puté să arate puterea suveranităţiĭ corónei saŭ naţiuniĭ.

Ar fi trebuit póte să reiésă acésta şi din aşezarea spre exemplu a ólelor-discurĭ, ceea ce nu am putut constatà.

Dar dacă avem două regiunĭ în Moldova şi în plus Bugeacul, şi de óre-ce Pocuţia, începênd de la Alexandru-cel-Bun, erà când amanetată Moldovenilor, când cucerită de eĭ, în care ţéră aŭ avut şi cetăţĭ permanente, óre nu putem admite ideia represintăriĭ dominaţiuniĭ române asupra acesteĭ părţĭ? E o întrebare la care viitorul va rĕspunde. Ea are cu atât maĭ mult dreptul a fi pusă, de óre-ce puterea luĭ Ştefan crescuse aşà de mult, în cât nu mult în urmă, la 1499, impuse un tractat umilitor Poloniei, de păreà că ea ar fi căḑut în vasalitatea Moldoveĭ. (3)

Un singur lucru maĭ rĕmâne posibil, dacă nu admitem acéstă semnificaţiune a leuluĭ polon, şi anume: figurile acestea nu arată provinciĭ ale Moldoveĭ, dar ţĕrĭ locuite de Românĭ. Ideia ar fi şi maĭ măréţă: acest leŭ ar represintà Oltenia, dacă nu cum-và Oltenia alipită Munteniei, pe care la un moment Ştefan a considerat-o ca cucerită.

Leul încoronat, cu limba extrem de scósă din gură şi cu labele transformate în florĭ de crin, se găsesce tot la bolta de la biserica din Vatra Moldoviţeĭ. Acéstă figură pare a arătà maĭ mult semnul puteriĭ domnitóre a luĭ Petru Rareş, şi se resimte de influenţa occidentuluĭ care, prin o ramură a Caseĭ de Anjou, ajunsese a pune crinul în blazonul şi monedele Ungare din secolul XIII şi XIV.

Rĕmâne acum să vedem ce ar însemnà Cerbul cu capul de om încoronat şi cu aripĭ.

---

(1) Ruskie Województwo, cunoscut ca ast-fel înainte de 1342, cu capitala Lwow (Lemberg). Veḑĭ *Herbarz Polski* de Iana Nep. Bobrowitza. W Lipscu, 1839—46. Tom. I, pag. 171 — 2.

(2) P. Larousse, *Grand Dictionnaire universel.*

(3) A. D. Xenopol.

Să notăm de la început, că în brâiele de la Hârlăŭ-Dorohoiŭ lipsesce cu totul grifonul. Acésta óre fiind-că ar fi însemnat el acelaşĭ lucru?

Cerbul indică o regiune de munte, dovadă stema chiar la noĭ a judeţuluĭ Gorj cu cerbul şi a judeţuluĭ Némţ din Moldova, care e constituită din o căprióră.

Cerb înaripat e ce-và mitologic.

Ce ar puté însemnà el ?

Iată ce crede Odobescu:

«..... nous y voyons le corps puissant d'un carnassier mâle, armé d'une queue qui se redresse et s'épanouit en tête de dragon; sur ses reins se déploient de larges ailes. Le cou du quadrupède port fièrement une tête humaine imberbe, surmontée d'une large couronne chevronée et fleurdelisée. Cet être fantastique ne peut *simuler que l'emblème ou l'écusson d'une localité des environs, d'une population avoisinnée ou d'une famille nobiliaire de sang royal.* La haute Moldavie est une de ces régions où des nations de races diverses ont vécu et dominé tour à tour. Les Tartares y devinrent souvent les maîtres des Roumains et des Ruthènes, qui forment le fond de la population. *Nous pensons que le quadrupède androcéphale n'est là qu'une réminiscence de la domination des Asiatiques*». (1)

Prin urmare Odobescu admite posibilitatea ca acest androcefal să represinte o localitate saŭ o populaţiune. Că acésta ar fi maĭ aprópe saŭ maĭ departe e indiferent. Odobescu crede că e o localitate saŭ populaţiune vecină, de óre-ce el nu scià că aceste ornamente nu sunt speciale Dorohoiuluĭ, şi de óre-ce eŭ sunt convins că nu a cunoscut şi restul discurilor de la aceeaşĭ biserică.

In ce privesce ideia că ar fi semnul uneĭ dominaţiunĭ asiatice asupra părţiĭ de nord a Moldoveĭ, eŭ cred că acéstă părere trebue înlăturată hotărîtor, de óre-ce nu Ştefan-cel-Mare ar fi înscris pe bisericile sale ast-fel de fapte.

Nu dominaţiunea hordelor străine asupra ţěriĭ inscrià Ştefan-cel-Mare pe monumentele sale, ci din contra domnireaMoldovenilor asupra altor regiunĭ, ocupate tocmaĭ de un popor de origine asiatică.

Noĭ scim un fapt positiv, că la 1468 Ştefan-cel-Mare, bătênd pe Mateiŭ Corvin, luă Ciceiul lângă Someş, la nordul Transilvanieĭ, sub munţiĭ Rodneĭ şi Cetatea de Baltă (Küküllövàr) lângă Târnava, cum şi Balvanul, dincolo de ţinutul Secuilor propriŭ ḑis.

Nu cum-và acéstă stemă indică pe a acestor cetăţı ?

---

(1) A. Odobesco, *Le Trésor de Pétrossa.* Paris 1889—1900, pag. 509.

E o simplă întrebare. Dacă pentru Cetatea Albă s'a coronat figura alegorică a Bugeaculuĭ, cum de nu s'ar fi coronat capul figuriĭ alegorice a cuceririĭ din ţéra Secuilor de la care se luase Cetatea de Baltă şi Ciceiul. Şi să nu uităm că Cetatea de Baltă erà în inima Ardéluluĭ şi că chiar la 1490, la mórtea luĭ Mateiŭ Corvin, Impĕratul Maximilian I dă chiar depline puterĭ luĭ Ştefan în Transilvania.

Ajungem decĭ la partea cea maĭ dificilă şi anume la icóna grifonuluĭ.

La biserica Sf. Nicolae din Iaşĭ nu avem cerbul aripat şi cu corónă. Avem cerbul cu două perechĭ de córne şi grifonul.

Şi de óre-ce acestea sunt represintate ast-fel numaĭ la Sf. Nicolae, a căruĭ zidire precedá cele treĭ bisericĭ de la Hârlăŭ, Botoşanĭ şi Dorohoiŭ, cu cel puţin un an, óre nu aŭ fost ele contopite în una singură şi anume în cerbul aripat şi încoronat?

Putem susţiné acest lucru, cu tóte că sciŭ că: Au moyen âge, le grifon est un élément décoratif important dans l'architecture religieuse.» (1)

Dar în Herodot se vorbesce de munţĭ înalţĭ, stâncoşĭ şi nestrăbătuţĭ, din dosul cărora locuiaŭ teribiliĭ grifonĭ ce păziaŭ comorĭ de aur.

D-l Hasdeŭ susţineà pe Nadejdin, care arată că aceĭ munţĭ sunt Carpaţiĭ şi comorile eraŭ regiunile aurifere din Transilvania.

D-sa dă figura acestuĭ grifon (2), cum s'a găsit sculptat pe ruinele Persopoleĭ în Asia şi cu deosebire cel dacic, după cum a fost descoperit în Bucovina de d-l Panaiteanu-Bardasare pe o cutie şi după cum îl conservă până în present familia Gryf din Polonia ca marcă nobilitară.

Nu cum-và dar grifonul, care în vechime însemnà ţéra Ardéluluĭ căreia aparţineà cea Secuiéscă, represintà regiunea în centrul căreia se află Cetatea de Baltă; pe când cerbul represintà Ciceiul, situat în regiunea cea maĭ muntósă, sub pólele munţilor Rodneĭ!

Un studiŭ aprofundat al bisericilor zidite înainte de 1490 şi în urmă s'ar puté să desluşéscă acéstă cestiune atât de importantă, de óre-ce cu siguranţă pe timpul luĭ Ştefan nu se puneaŭ ast-fel de ornamente fără un scop hotărît.

Am căutat chiar a vedé dacă în vechile steme ale Secuilor nu am află ce-và care să ne lumineze.

Mulţumesc călduros alesuluĭ nostru coleg d-l Dr. At. Marienescu, care cu o mare plăcere şi-a dat multă ostenélă spre a află ce-và în acest sens.

(1) *Nouveau Larousse illustré*. Paris. Tome IV.

(2) *Columna luĭ Traian*. 1872, pag. 305.— *Istoria critică a Românilor* de B. P. Hasdeŭ. Bucurescĭ 1874. Vol. I, pag. 208.

D-sa 'mĭ scrie între altele: Am studiat în cărţĭ referitóre la Secuĭ, între altele, ce se cuprinde în museul secuesc din «Szepsi-Szent-György» din Ardél. Se înşiră obiecte vechĭ de porţelan, de fer şi de lemn, giuvaere vechĭ şi documente şi se laudă sculpturile de lemn de pe porţile Secuilor, dar despre desemn nu e pomenire.

Tot ast-fel despre *Iconographia Hungarica:* «Am cetit-o întrégă, dar ce doresci nu am aflat.

D-sa a consultat pe d-l Dr. Szádeczky Lajos, profesor de Istorie la Universitatea din Cluş. . .

..... Să mĕ informeze de unde aşĭ puté aflà descrierea şi desemnarea armelor cetăţilor Csicso şi Cetatea de Baltă ... mĭ-a rĕspuns că nicăerĭ nu se află acésta.»

Acest profesor îĭ recomandă totuşĭ opul: *A magyar hadtörténelmi emlékek* (Memoriĭ din istoria de răsboiŭ maghiară) de Dr. Szendrei János, făcută cu ocasiunea exposiţiuniĭ milenare.

Fig. 20. Moneda Regeluĭ Ungarieĭ Bella IV

O indic la rândul meŭ celor ce cunosc limba maghiară şi vor avé timpul şi bunătatea să se ocupe cu acéstă cestiune.

Nu credeţĭ însă că nu am găsit niciĭ o probă.

Din contră este una destul de precisă şi e scósă din domeniul numismaticeĭ.

In importanta lucrare pe care o posedă Academia:

Notitia Hungaricae Rei Numariae, ab origine ad praesens tempus, autore Stephano Schoenvisner, Presb. sec. R. Univers. Pestanae Bibliothecario. Budae. Literis ac sumptibus typographiae eiusdem R. Universitatis. MDCCCI – găsesc pe monedele Regeluĭ Bela IV (1235—70) următórea indicaţiune:

Monetae Belae IV, Regis, ab Anno 1235—1270. (Fig. 20.)

Tab. II. No. 53. In medio autem Gryphus gradiens». (1)

(1) Sunt dator totuşĭ a reproduce şi „următórele rânduri:

«Quoniam ergo, inquis fine, in hac Belae IV moneta Gryphus est? Ajo: Saeculi morem fuisse, ut in monetis alia inter signa saepe etiam animalia diversi generis, vera et fabulosa, exprimerentur, Agni, Gryphi, Sphinges, Dracones, Leones, Aquilae, Columbae, etc., nullo certo sensu, sed causa varietatis tantum, quoniam illis temporibus quovis fere anno novam placuit signare monetam, veteri abolita, propter camerae lucrum, de quo nobis in hoc opere alibi agendum erit. Pag. 136.

Decĭ dacă grifonul a fost ca stemă, *orĭ cât de trecĕtor*, de ce ne-am mirà ca Ştefan să-l fi luat tot pentru a represintà Cetatea de Baltă, care este situată în mijlocul ţĕriĭ de sub dominaţiunea lor.

D-l profesor Creţu îmĭ comunică că în *Dicţionarul enciclopedic unguresc*, zis *Pallas*, *actualmente chiar*, marca judeţuluĭ Târnava-mică (Kis-Küküllö), unde se află ruinele Cetăţiĭ de Baltă, *e un grifon* cu un strugure în ghiare, ceea ce indică avuţia în viĭ, în present, a regiuniĭ.

Maĭ este un argument de óre-care însemnătate, luat de pe figurile găsite pe un vas în Ungaria la Osztropataka în 1790, de provenienţă romană. (Fig. 21.)

Fig. 21. Vasul gásit la Osztropataka în Ungaria.

Pe el se află în relief tocmaĭ ambele aceste doуĕ figurĭ. Se vede uşor grifonul sfâşiind un cerb. La stânga grifonuluĭ e un cap cu ghirlandă şi barbă, la drépta cerbuluĭ altul spân saŭ ras. (1)

Grifonul luĭ Herodot pe un vas roman găsit în regiunea indicată de el nu e fără importanţă.

Ce póte spune acel relief?

Se scie că multă vreme, după ce Romaniĭ la 107 s'aŭ stabilit în Dacia şĭ în special în inima eĭ (în Transilvania de astădĭ), eĭ aŭ avut a luptà încă în multe rândurĭ cu Daciĭ rĕmaşĭ nesupuşĭ complet din părţile nordice ale acesteĭ regiunĭ.

Nu cum-và pe acest vas stă scris faptul isbândeĭ asupra regiuniĭ celeĭ de la Nord — munţiĭ Rodneĭ — unde Daciĭ îşĭ păstraŭ încă quasi independenţa? Cerbul ar fi tocmaĭ stema aceleĭ părţĭ în care în urmă, pe de-aîntregul saŭ pe urmele unuĭ oraş dac, s'a zidit Cetatea Ciceiul. (2)

---

(1) A. Odobesco, *Le Trésor de Pétrossa*. Paris 1900. Deuxième partie, pag. 102.

(2) Graţie d-luĭ Bârseanu, distinsul profesor de la Braşov, am fost pus în cunoscinţa importanteĭ monografiĭ ungare, relativă la comitatul Szolnok-Doboka, în care se

Acestea sunt, Domnilor Colegĭ, cele ce voiam a vĕ comunicà. Sciŭ că

află Ciceiul. Mulţumesc atât d-luĭ Bârseanu cât şi d-luĭ Dr. Teodor Mihali, Directorul Băncii Someşana din Dej, care a avut extrema bunăvoinţă a-mĭ comunicà lucrarea în cestiune.

Cred necesar a scóte din capitolul Ciceiuluĭ partea care ne intereséză maĭ mult, şi care nu e tocmaĭ cunoscută la noĭ.

«In jurnalul «Vasárnapi Ujság din 1866. No. 35, găsim o ilustraţiune represintând castelul Ciceiul, cum se găsià în anul acela. Pe atuncĭ eraŭ încă visibile *două ziduri cu ferestre gotice*, din carĭ astădĭ nicĭ urme n'aŭ rĕmas.

Astădĭ ajungând pe culmea délului, afară de un zid, a căruĭ parte inferióră este prăbuşită, nu vedem nicĭ o altă rĕmăşiţă de clădire. Dilele acestuĭ zid sunt asemenea numĕrate, maĭ curând saŭ maĭ târdiŭ se va prăbuşì şi cu el castelul va dispăré complet.

Castelul probabil a fost în legătură cu Măgura, care se află în spre apus şi cu fortificaţiunea care probabil a existat de-asupra comuneĭ Csicso-Ujfalu, ale căreĭ fundamente şi şanţurĭ şi astădĭ se pot în parte distinge.

Ajunşi la pólele ziduluĭ se desvelesce înaintea ochilor noştrĭ o priveliştе mărétă. Vedem şesul lat al Someşuluĭ, şi în jur o mare parte a judeţuluĭ, în dile senine ochiul străbate până la Bistriţa şi Cluj. In 1866 erà sub ruine un nuc mare, maĭ departe câţi-va prunĭ şi merĭ, ultimele rĕmăşiţe din fosta grădină a castelului, astădĭ şi urmele acestora aŭ perit. Căutând în partea de miadă-dĭ a castelului fântâna tăiată în stâncă, care odinióră a descoperit-o Francisc Pataky, iar Carol Torma a desfundat-o în parte, nu putem da de urmele eĭ.

Să urmărim cum a fost castelul Ciceiul? cât loc a ocupat pe culme? ar fi astădĭ zădarnic, forma déluluĭ s'a schimbat sub ciocane, carĭ furniséză pentru ţinuturĭ considerabile pietre de móră.

Când a fost zidit castelul Ciceiuluĭ nu se poate stabilì cu siguranţă. Primul care l-a posedat ca feud erà contele de Zonuk (Szolnok), căruia iĭ aparţineà şi cetatea Bálványos. Când comitatul Zonuk a trecut în puterea voevodilor ardelenĭ, devenì Ciceiul cetate de voevodĭ. In secolul al XIV se găsiaŭ în mânile voevodilor ardelenĭ, Ciceiul, Bálványos, Leta, Cetatea-de-baltă (Küküllövár, (Kockelburg), Gurghiul (Görgény) şi Deva.

In basa relaţiunilor, carĭ resultaŭ în urma declaraţiunilor de credinţa făcută de către hospodariĭ românĭ regilor ungurĭ, aceştia din urmă resplătiaŭ credinţă către corónă prin darurĭ maĭ marĭ. Aşà s'a dat voivodilor Muntenĭ în maĭ multe rîndurĭ Făgăraşul, Amlaşul, Joajul-de-jos ca proprietate personală, decĭ fără ca aceste moşiĭ să fi aparţinut (voivodatuluĭ) Munteniei. Aceste darurĭ aveaŭ de scop ca voivodiĭ în cas de rescóle interne saŭ de invaziunĭ turcescĭ să se pótă refugià pe teritorul regal; aceste moşiĭ să puteau reluà în cas când voivodiĭ dădeaŭ probe de nesupunere, d. e. Matias redă în anul 1471 Făgăraşul luĭ Petru Geréb, pe care îl luase din cause nescunoscute, iar în anul 1472 atât Făgăraşul cât şi Amlaşul îl dăruesce Saşilor, carĭ aveaŭ drepturĭ maĭ marĭ asupra acestor ţinuturĭ, precum se dice în documentul de donaţiune.

In modul acesta s'a dăruit Ciceiul de către regele Matias voivoduluĭ Moldoveĭ Ştefan. Antecedentele acesteĭ dăruiri sunt următórele:

In anul 1467 regele Matias pornesce cu rĕsboiŭ în contra voivoduluĭ Moldoveĭ,

nu aduc mai nimic noŭ, dar sper a stimulà pe specialiştiĭ la o lucrare în direcţiunea indicată,—acesta e ţelul ce am urmărit.

Veţĭ ertà că am făcut acéstă incursiune în domeniĭ puţin cunoscute

pentru că acesta a depus omagiĭ de credinţă regeluĭ Poloniei şi a sprijinit rĕscóla din Transilvania contra luĭ Matias şi chiar a ameninţat hotarele Ardélului, din care causă Petru Aron s'a refugiat la Matias cerêndu-ĭ ajutor pentru revindicarea corónei sale.

La finea luĭ Octomvrie în anul 1467, Matias pornì cu comandanţiĭ sĕĭ Michail Ország, Michail Csupor, Ioan Pongrácz, Stefan Báthori, Nicolaie Bánfy spre înfrînarea luĭ Stefan; trecând strimtorile Oituzuluĭ şi Ghimeşuluĭ oştirile sunt întâmpinate la târgul Roman de soliĭ voivoduluĭ, oferind în numele luĭ pace, însă regele neavênd încredere în promisiunile de credinţă ale voivoduluĭ, conduce oştirea până la Baia (Moldovei), unde Ştefan din noŭ oferă pace şi promite credinţă regeluĭ.

In timpul când aceste se petreceaŭ un Secuiŭ din Ardeal, care fusese în Moldova din causa uneĭ afacerĭ de moştenire a nevesteĭ sale, descopere regeluĭ că o oştire cam de 12 000 Românĭ vine în contra luĭ; regele îşĭ aşeză óstea în posiţie de bătaie, însă locuitoriĭ românĭ aprind oraşul la sosirea armateĭ voivoduluĭ, în piaţă se încinge o luptă sângerósă între Româniĭ năvălitorĭ şi Ungurĭ, patru césurĭ durézā lupta de stradă în care şi *Matias este rănit de către un Român care*, ajuns în dosul luĭ, *îĭ lovesce cu baltagul.*

După luptă Matias se reîntórce, iar vodă Stefan trimite drept semn de devotament o parte din prada făcută regeluĭ Polon Kazimir.

Kazimir îşĭ exprimă printr-o scrisóre adresată luĭ Matias nemulţumirea pentru amestecul săŭ în afacerea moldovénă, de óre-ce acésta este supusă polonă. Matias în rĕspunsul sĕŭ din anul 1468 ḑice următórele: Moldova este a regilor maghiarĭ, ceea ce dovedesce posesiunea neîntreruptă a predecesorilor sĕĭ, şi acea că voivoḑiĭ moldoveni au servit în tot-deauna regiĭ maghiarĭ şi ţinutul acesta n'a avut alt voivod decât pe acela care l'a trimis şi întărit regele maghiar; aşà s'aŭ întâmplat lucrurile în timpul luĭ Ioan Hunyady, care deşì erà numaĭ demnitar, totuşĭ a numit după plac voivoḑĭ moldovenĭ, fără să fi întâmpinat vre-o dată contraḑicerĭ.

In anul acesta Ştefan ne maĭ putênd să se apere în de ajuns contra năvălirilor turcescĭ, depune omagiĭ de credinţă regeluĭ, care îĭ dăruesce Ciceiul şi Cetatea-de-baltă (Küküllövár) ca semn al graţieĭ sale.

Alţĭ scriitorĭ, ca Verancsics, pun dăruirea Ciceiuluĭ şi cetăţiĭ Târnaveĭ luĭ Ştefan în anul 1484, în anul acesta sultanul Bayazid iea voivoduluĭ Moldoveĭ două cetăţĭ Chilia şi Akermanul, *Matias pentru a despăgubì pe voivod de perderea suferită îĭ dăruesce cele două cetăţĭ ardelene.*

Acésta este însă lucru secundar, principalul este că voivoḑiĭ Moldoveĭ aŭ stăpânit cu titlul de drept cetatea Ciceiul.

Ştefan vodă domnul Ciceiuluĭ a murit în anul 1504, urmaşiĭ l-aŭ numit «*cel-mare*» în urma rĕsbóielor, carĭ aşà ḑicând în tot timpul domnieĭ sale le-a purtat contra Turcilor carĭ din ce mergeà deveniaŭ maĭ puternicĭ.

Ştefan a dat multă atenţiune cetăţiĭ sale Ciceiul, care în aceste timpurĭ a fost una *din cele maĭ frumóse cetăţĭ din Ardél. Când petreceà la Ciceiŭ, trăià şi ţineà curte ca şi ceĭ-lalţĭ domnitorĭ Ardelenĭ. Stăpânirea cetăţiĭ o semnificaŭ blasóne aşezate de-asupra porţilor şi stégurĭ cu blasóne înfipte pe turnurile bastilelor. O placă*

mie. Curiositatea e germenele progresuluĭ şi pe cât lucrarea acésta a fost făcută în momentele mele de odihnă, nu are a supĕrà pe nimenĭ. Sunt admirator al specialiştilor, dar găsesc că cel ce se odihnesce, lucrând cu plăcere în o specialitate diferită de a sa, se întórce maĭ cu bucurie în urmă la lucrările sale de predilecţiune.

cu un ast-fel de blason a ajuns, după dărâmarea cetăţiĭ (în secolul XVI) la Felörre şi a fost clădită în amvonul bisericiĭ reformate din localitatea acésta. Pe placă se vede un scut cu capul de zimbru între semilună şi stele.

Ştefan-cel-Mare a avut doĭ fiĭ, dintre carĭ cel maĭ mic Bogdan l-a urmat pe scaunul domnesc al Moldoveĭ, de óre-ce cel maĭ mare Petru Rareş a fost ilegitim. Ladislaus II confirmà în anul 1505 pe Bogdan ca proprietar al cetăţiĭ Ciceiul.

Sub domnia luĭ Bogdan începe relaţiunea de dependenţă a Moldoveĭ de Ungaria să slăbéscă, Bogdan promite Turculuĭ un bir anual de 4.000 galbenĭ, 4.000 soldaţi românĭ, carĭ formézá avant-garda osteĭ sultanuluĭ.

Din timpul acesta Turciĭ consideră Moldova de un ţinut vasal şi numiră pe devotatul Bogdan Cara Bogdan.

In aniĭ următorĭ relaţiunele se turbură şi maĭ mult. Desastrul de la Mohács rescólă tótă ţeara de la résărit şi până la apus. Regiĭ iară se întrec uniĭ pe alţiĭ, aŭ nevoe de Moldovenĭ, carĭ când pe unul când pe altul îl asigură de credinţa lor.

Dejà Ladislau II în anul 1525 s'a aliat cu voevodul Moldoveĭ, dându-ĭ din contribuţiunile Bistriţenilor 1.000 de galbenĭ, pentru asigurarea Moldoveĭ contra Turcilor, Vodă Petru Rareş a şi recunoscut primirea aceste̦ĭ sume printr'o chitanţă dată Bistriţenilor. Acuma stărue în parte Ferdinand şi Zapolya de a-şĭ asigurà sprijinul Voevoduluĭ. Petru maĭ mult înclină pentru Zapolya, care *iĭ dăruesce Ciceiul, Bálványos şi Cetatea-de-baltă, promiţându-ĭ Bistriţa şi valea Rodneĭ pentru serviciile carĭ iĭ va aduce.*

Acéstă promisiune a regeluĭ a revoltat pe Bistriţenĭ şi se opun făţiş Voivoduluĭ. Acesta trimite în anul 1529 3 Sept. şi 30 Oct. scrisorĭ ameninţătóre acestora, în carĭ să numesce Dei graţia dominus regni Moldavensis» iar pe regele Ioan Serenissimus dominus Iohannes rex Hungariae, dominus noster Clementissimus , îndemnând pe Bistriţenĭ la supunere, alt-fel le va distruge viile lor, iar pe orăşenĭ cu mic cu mare iĭ va trece prin sabie.

In anul 1538 Suleiman intrà cu mare oştire în Moldova, Rareş pe care boeriĭ vor să-l deà pe mâna Sultanuluĭ părăsesce pe ascuns ţeara, Nevasta şi copiĭ iĭ trimiseră din vreme la Ciceiŭ asigurându-ĭ ast-fel, dar dînsul fără nicĭ o escortă plecă singur călare şi ajunge cu mare greutate la cetatea Ciceiŭ, aşteptând acolo schimbarea relaţiunilor.

Noul voevod Ştefan Lăcustă se adresează Sultanuluĭ ca acesta să céră extradarea luĭ Petru de la regele Ioan. Regele Ioan numaĭ în modul acesta póte liniştì pe Sultan, că pornesce în anul 1538 cu Frater Gheorghe Martinuzzi în contra cetăţiĭ Ciceiu ca să prindă pe Petru. *Asediarea durézăpatru lunĭ, Petru se apĕrà cu multă tenacitate,* însă din causa lipseĭ de alimente trebue să se predeà. Pentru apĕrarea luĭ Martinuzzi s'a luat o pază unguréscă, iar Petru fu extradat Sultanuluĭ, în anul 1540, care il ridică din noŭ pe tronul Moldoveĭ.

Cetatea Ciceiul formézá în contractul de căsătorie a luĭ Zapolya cu prinţesa regală

Academia, în fasa sa actuală, primesce maĭ cu predilecţiune lucrărĭ relative la istorie; mĭ-am făcut şi eŭ datoria pe cât am putut.

Găsesc chiar, că nu trebuià să trécă sesiunea nóstră generală din anul curgĕtor, fără a se fi vorbit cât de puţin despre marele eroŭ Moldovean.

Maĭ am o scusă. Am avut fericirea a înlocuì la acéstă Academie pe I. Ghica. D-l Secretar General, în cuvîntarea binevoitóre cu care m'a primit, ne-a spus: că Ghica puteà ḑice: *homo sum et humani nihil a me alienum puto.*

Năzuesc şi eŭ dar, spre a-l înlocuì pe deplin, a-l imità pe cât pot, dorind însă ca persóne competinte să cerceteze ceea ce se póte scóte precis din elementele ce v'am presintat.

Nu pot terminà, totuşĭ, aceste puţine observaţiunĭ relativ la câte-và amănunte din înălţătórea Domnie a mareluĭ Ştefan, acum când némul se gătesce să serbătoreze memoria sa sfîntă, decât constatând cu fericire că ţĕrile surorĭ constituesc astăḑĭ un Regat, şi că poporul român e un popor plin de viéţă, cult şi deştept, conscient pretutindenĭ de menirea sa.

Vieţuim, Domnilor, cel maĭ frumos timp ce a fost dat némuluĭ de la înfiinţarea ţĕrilor române.

Avem pe tron un eroŭ, un priceput şi un organisator, care stă sus între aĭ sĕĭ şi sus în inimile şi iubirea nóstră.

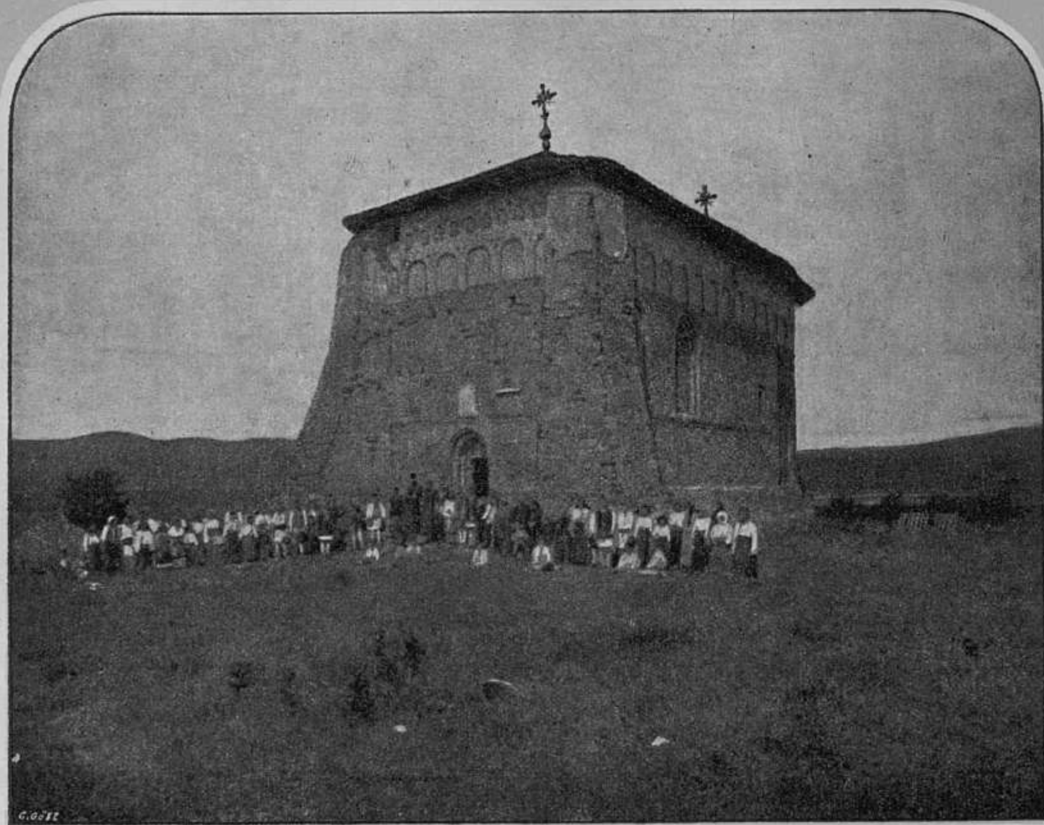
Căutând cu toţiĭ,

Să fie vecĭnic în inimile nóstre vie memoria sfîntă a luĭ Ştefan-cel-Mare,

Fie ca viitórea aniversare, de 500 anĭ, să o serbeze strănepoţiĭ noştri ast-fel cum o dorim cu toţiĭ; atuncĭ şi Academia va fi de fapt ceea ce aḑĭ a realisat numaĭ sub o formă vremelnică.

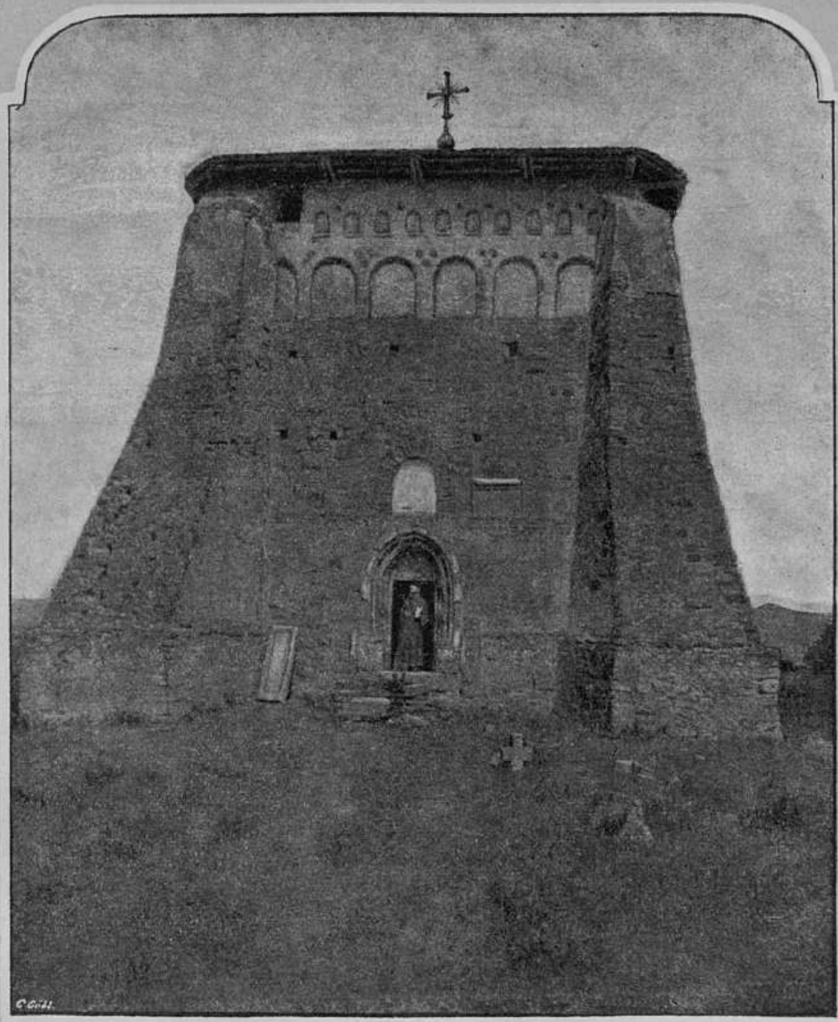
---

polonă Isabella dar de logodnă, proprietatea regineĭ. Petru se reîntórce în anul 1542 în Ardél, asediéză Ciceiul dar fără succes. Ciceiul n'a maĭ ajuns pe mâna voivoḑilor Moldovenĭ, căcĭ Martinuzzi, guvernatorul reginei Isabella în Ardél, *dărâmă cetatea în anul 1544.* O parte din pietre aŭ fost duse şi ast-fel în anul *1656 falnicul cuib de şoimĭ ajunse dejà ruină....*». Veḑĭ: *Szolnok-Dobokavarmegve Monographiàja. Tom II, A vármegye községeinek részletes története. Tagányi Károly, Dr. Réthy László és saját kutatása adatgyűjtése alapján irta Kádár József. Deésen 1900.* Pag. 379—386.

Biserica din Borzescĭ.

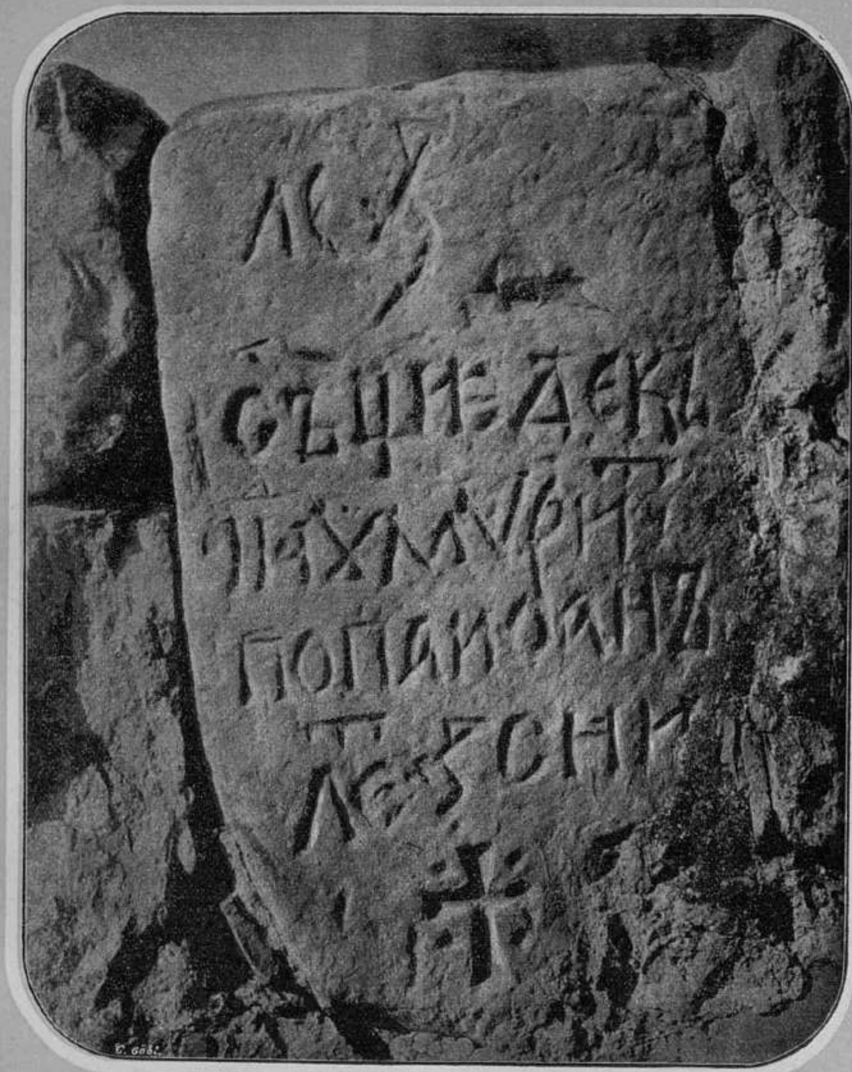

Fațada bisericiĭ din Borzescĭ, cu ceĭ doĭ stâlpĭ zidițĭ pe la începutul secoluluĭ XIX.

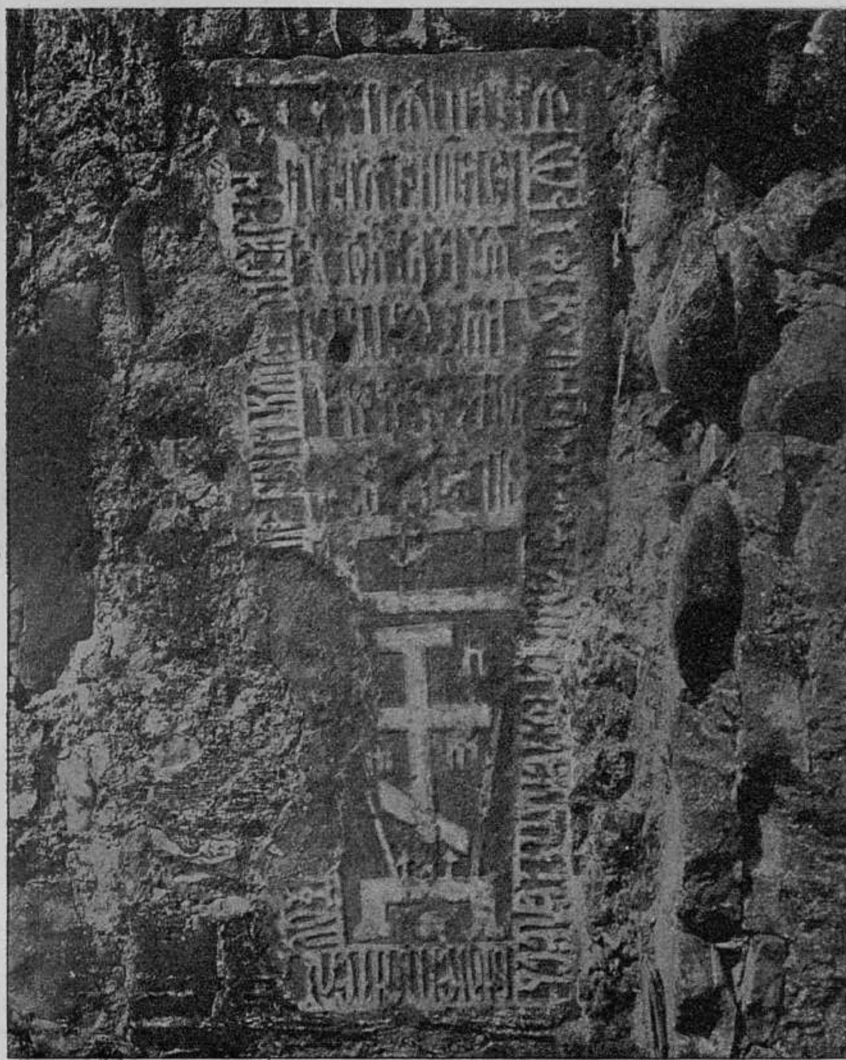
Inscripțiunea bisericiĭ din Borzescĭ.

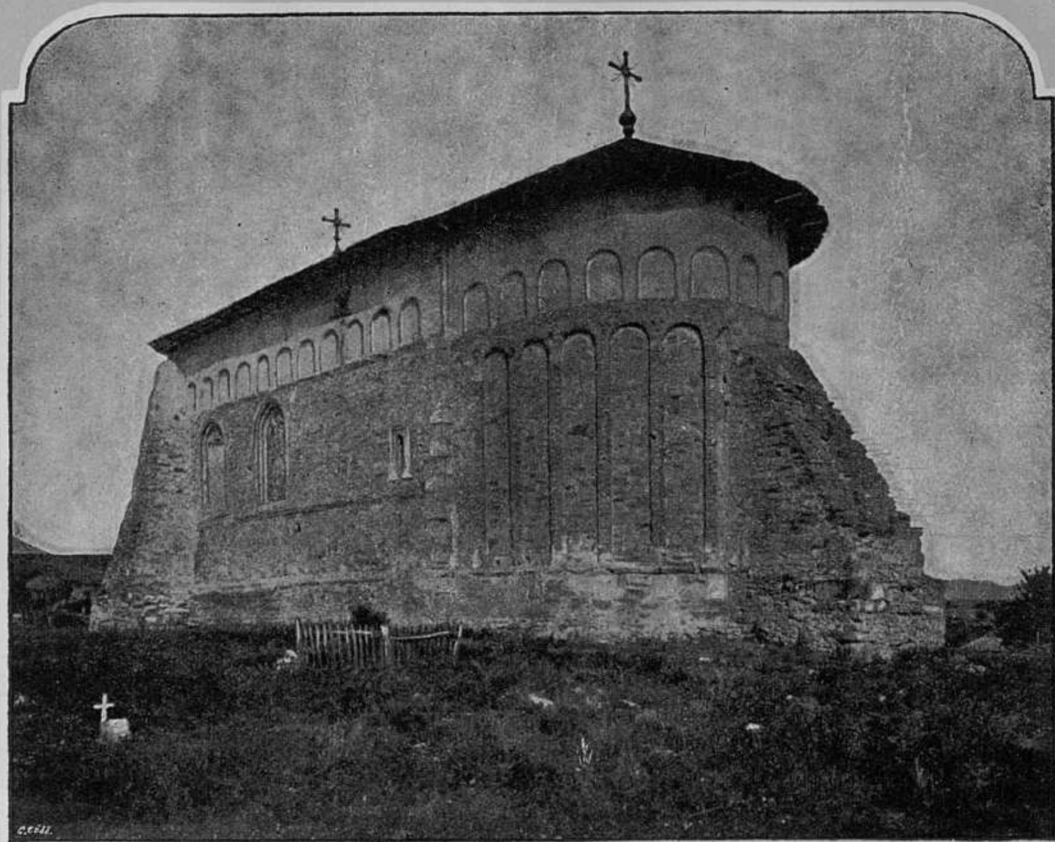
Una din pietrele mormîntale cu carĭ s'aŭ zidit stâlpiĭ bisericiĭ.

Altă piétră zidită în stâlpĭ.

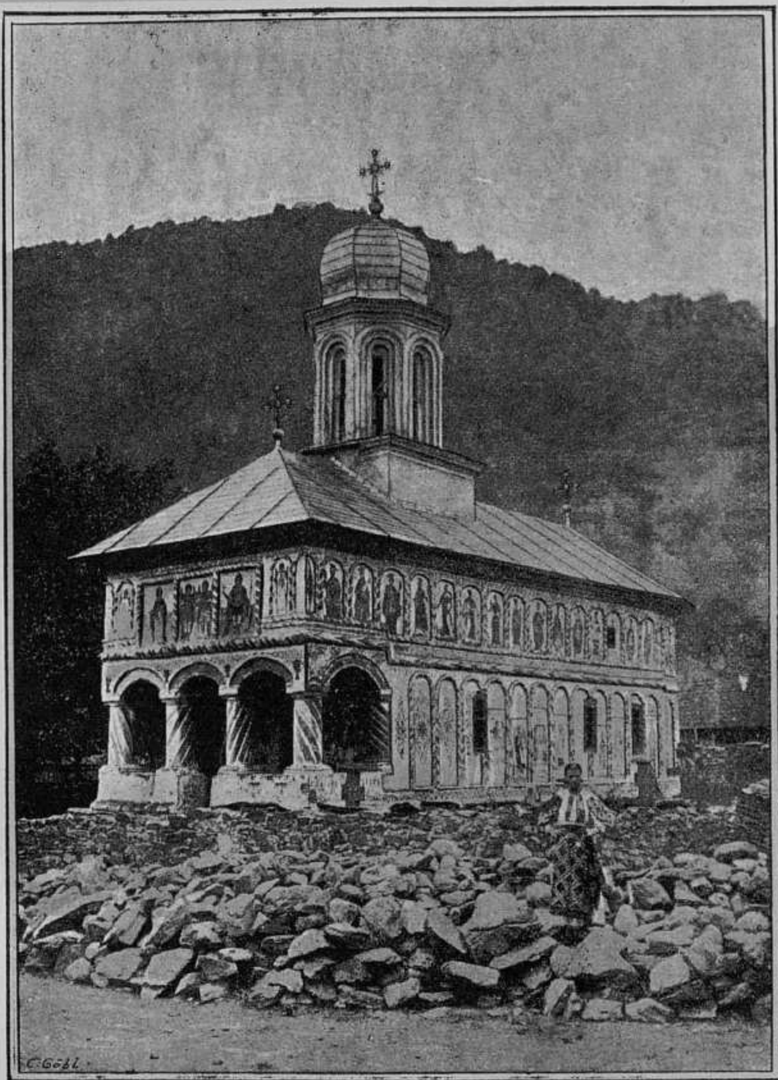

Piétră mormîntală zidită în stâlpiĭ bisericiĭ.

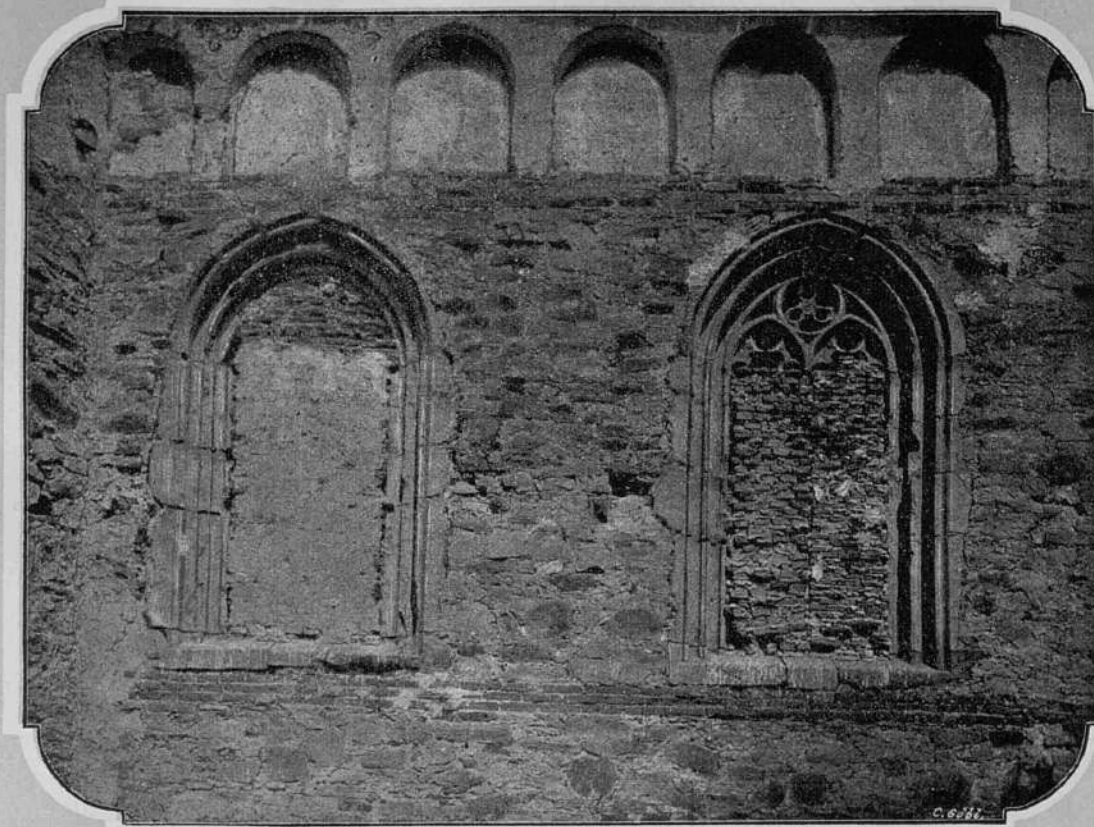

Biserica de la Borzesci.

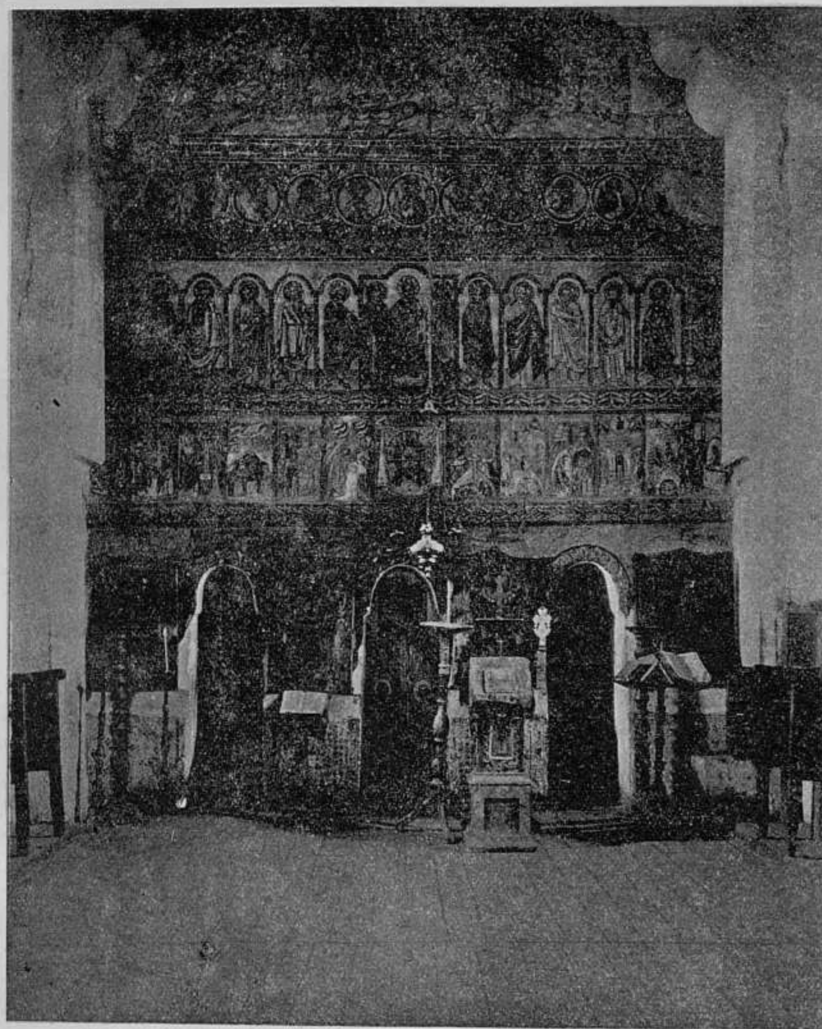

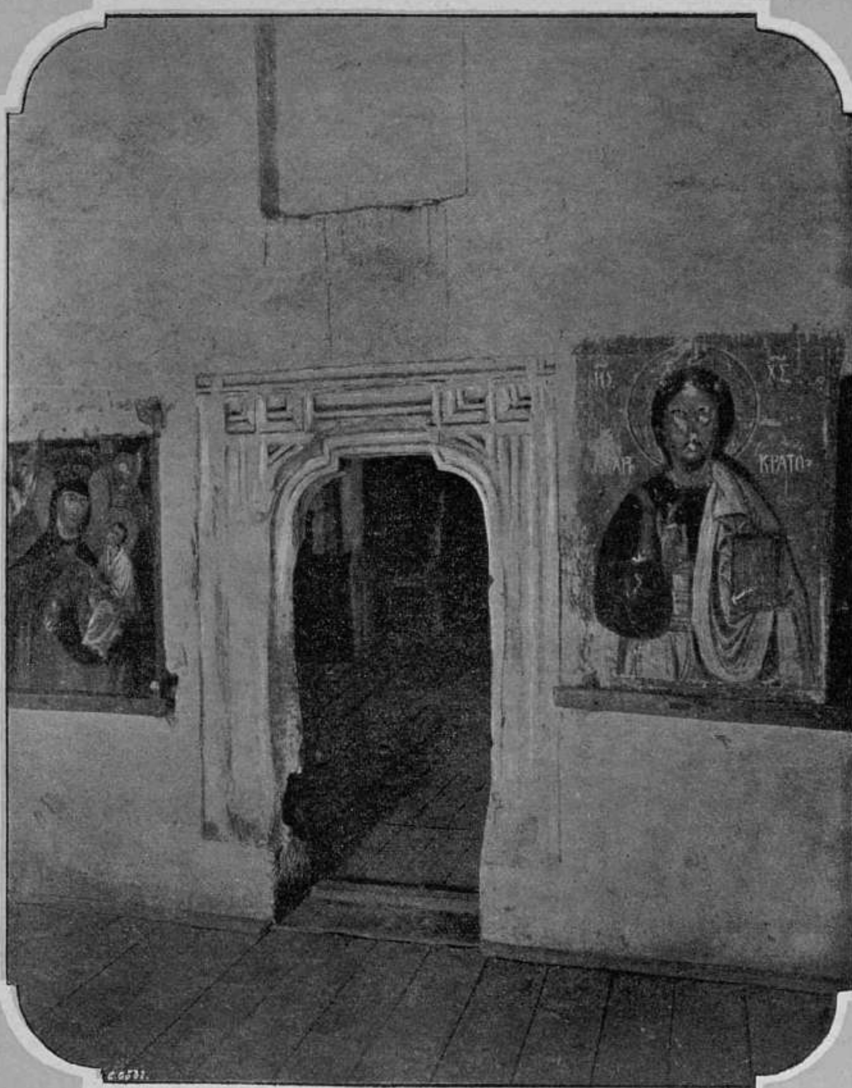
Biserica de la Câinenĭ, Argeş.

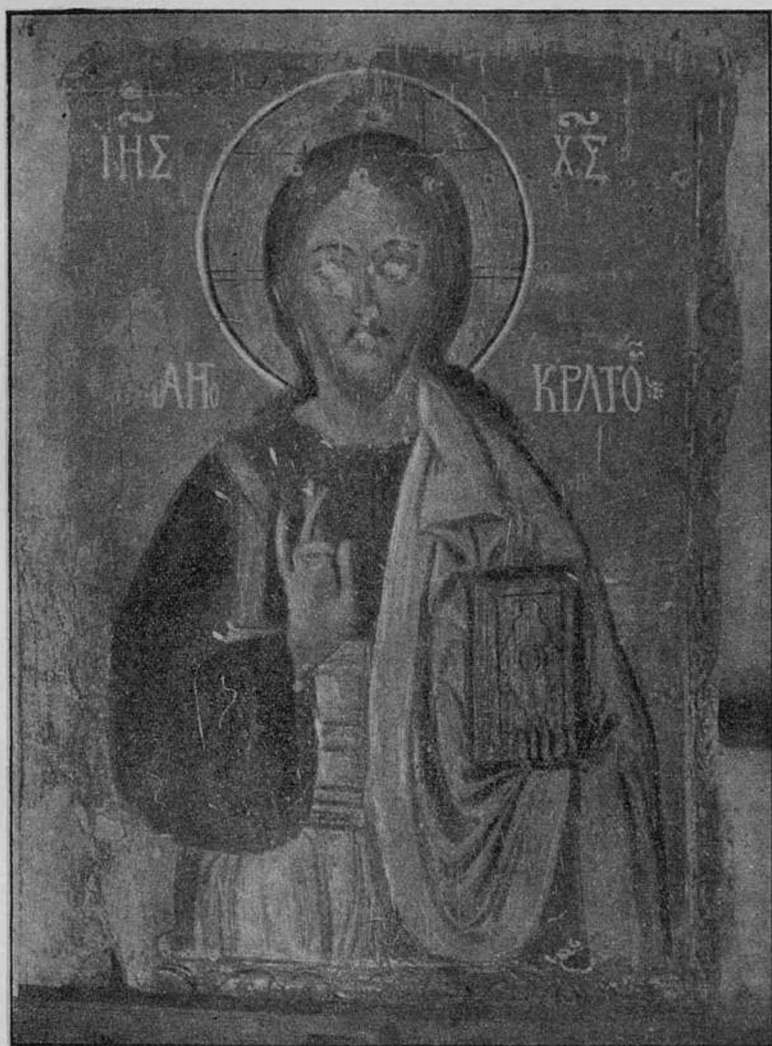
Ferestrele de la biserica din Borzescĭ.

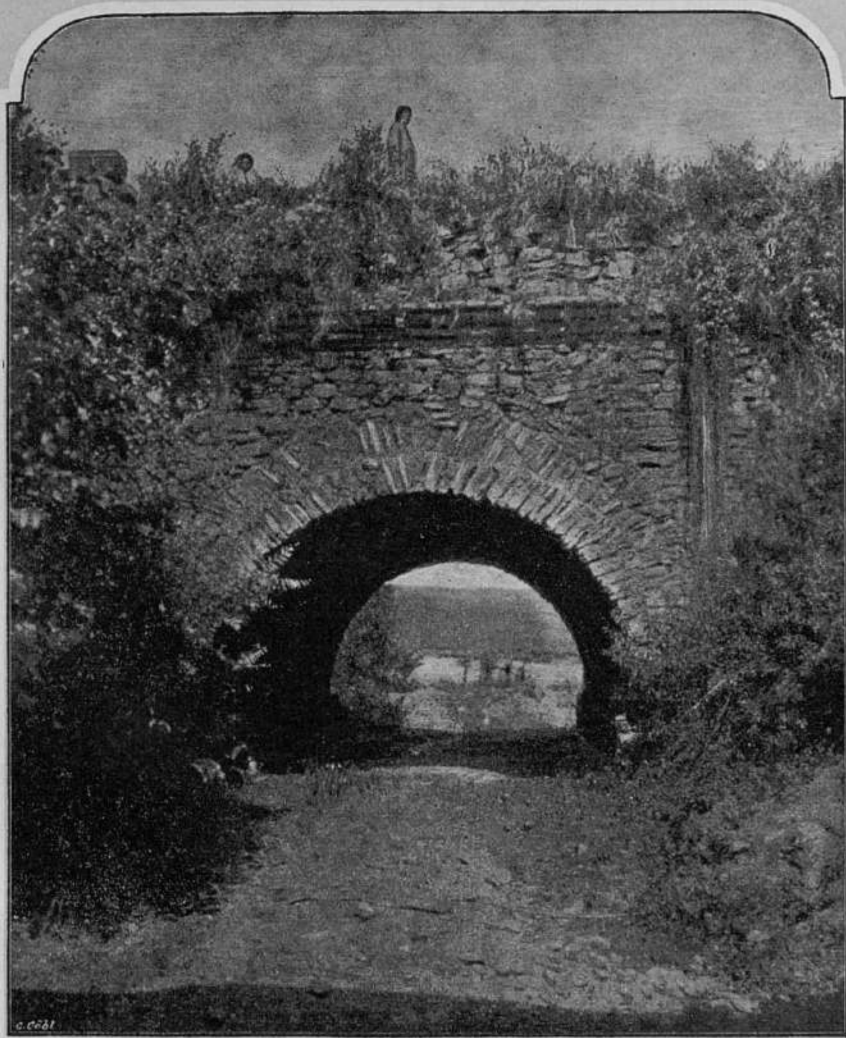
Catapetézma bisericiĭ din Borzescĭ.

Uşa de la despărţirea bisericiĭ din Borzescĭ.

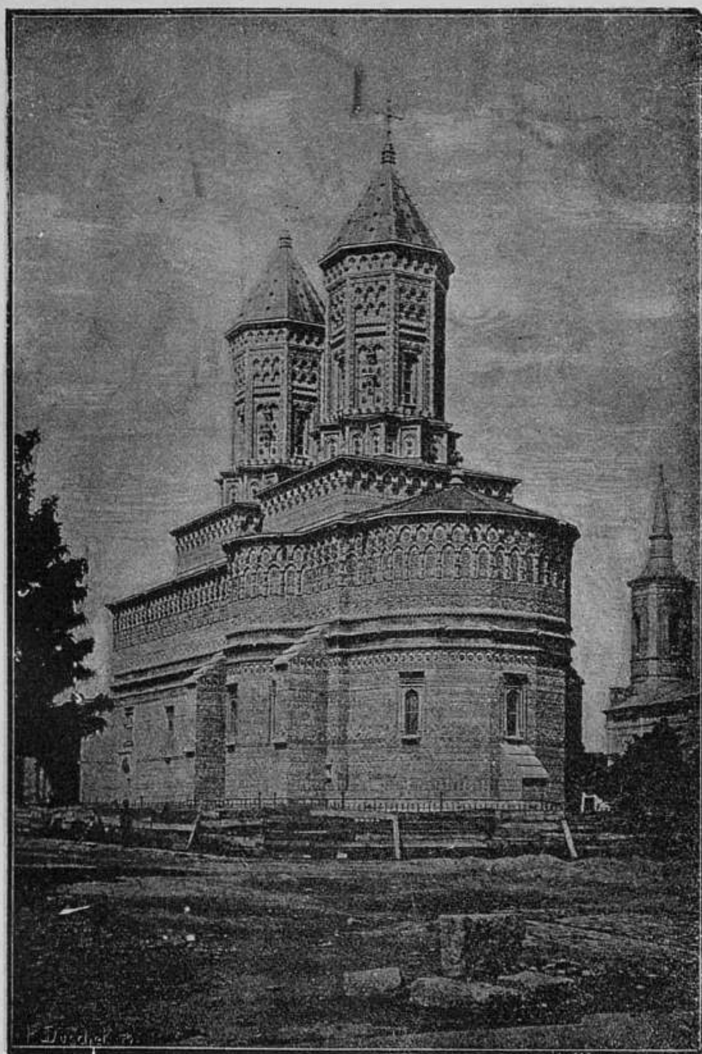
Icónă, zugrăvită cu vâpseă cu apă, din Borzescĭ.

Podul luĭ Ştefan-cel-Mare de lângă Borzescĭ, înainte de reparaţiune.

Mânăstirea Curtea-de-Argeș.

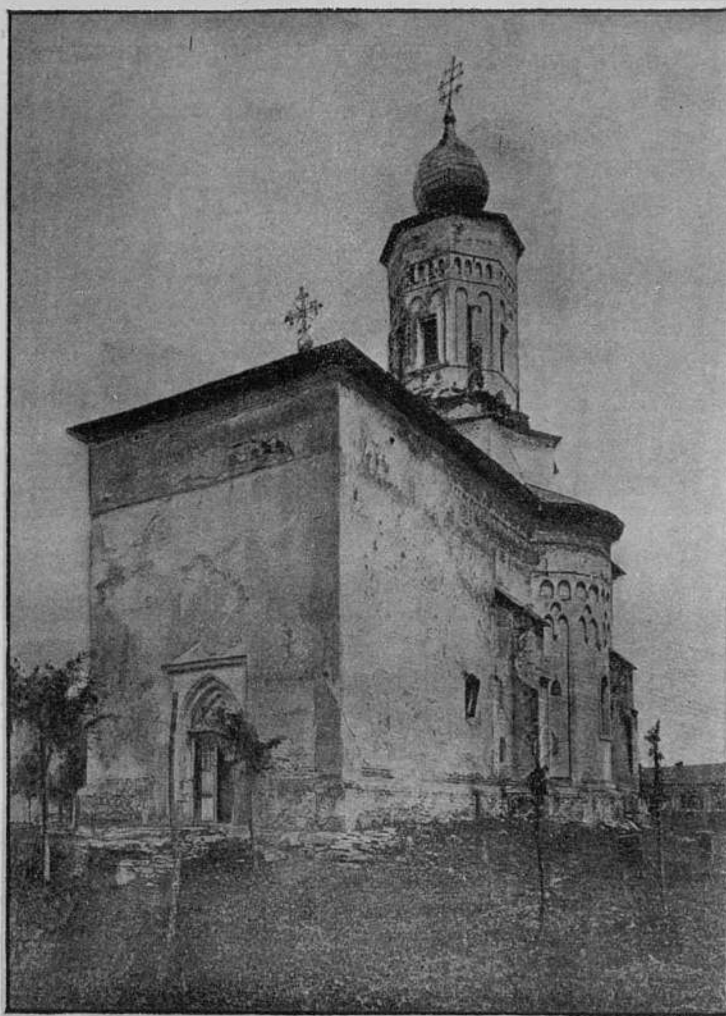

Biserica sf. Treĭ Ierarchĭ din Iașĭ.

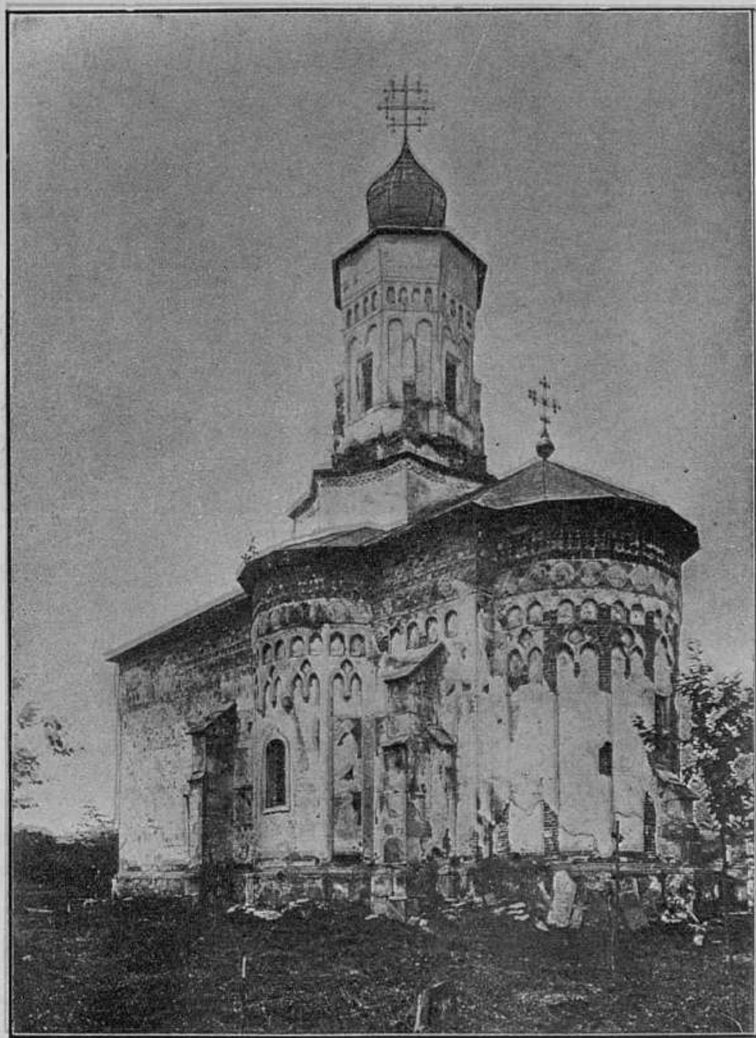

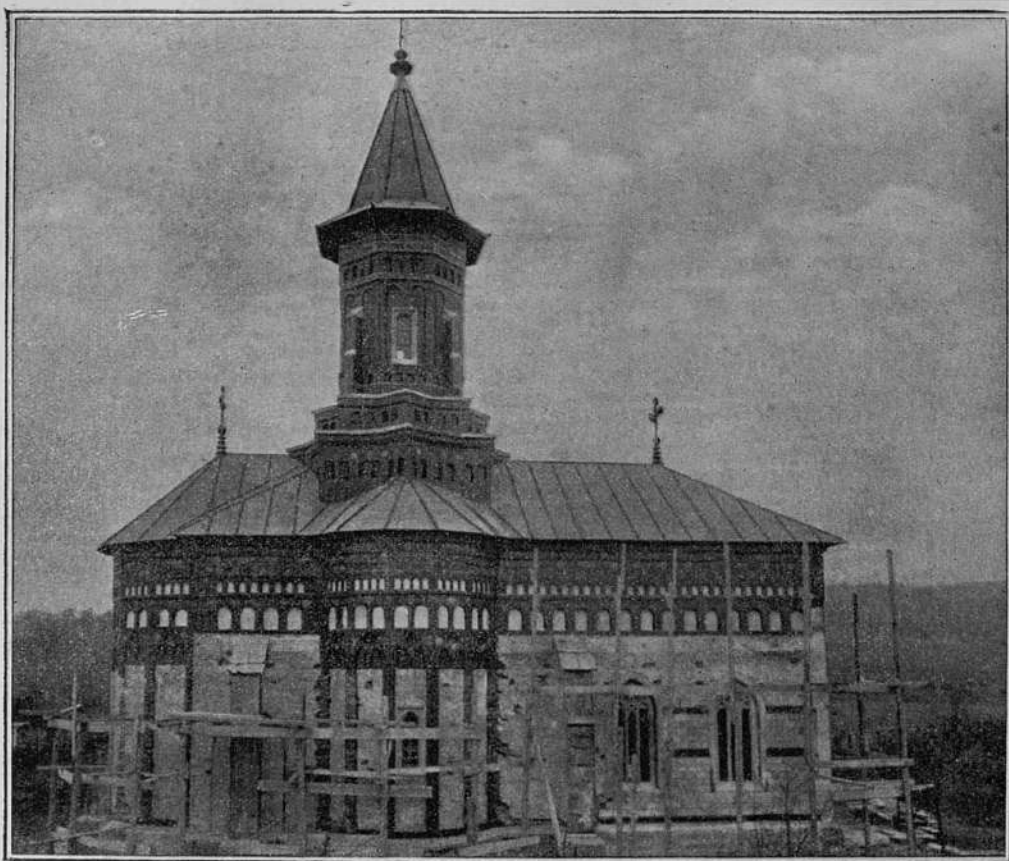
Biserica Mirăuţiĭ din Sucéva, după restauraţia eĭ de d-l Romstorfer.

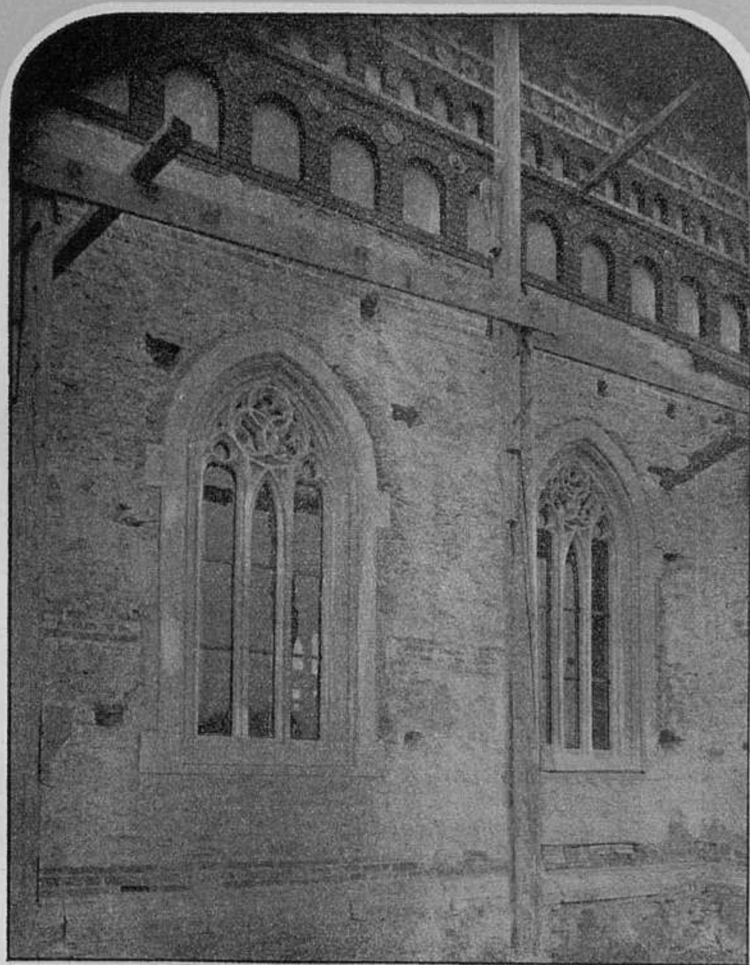
Biserica Sf. Gheorghe din Hârlăŭ, înainte de restaurație.

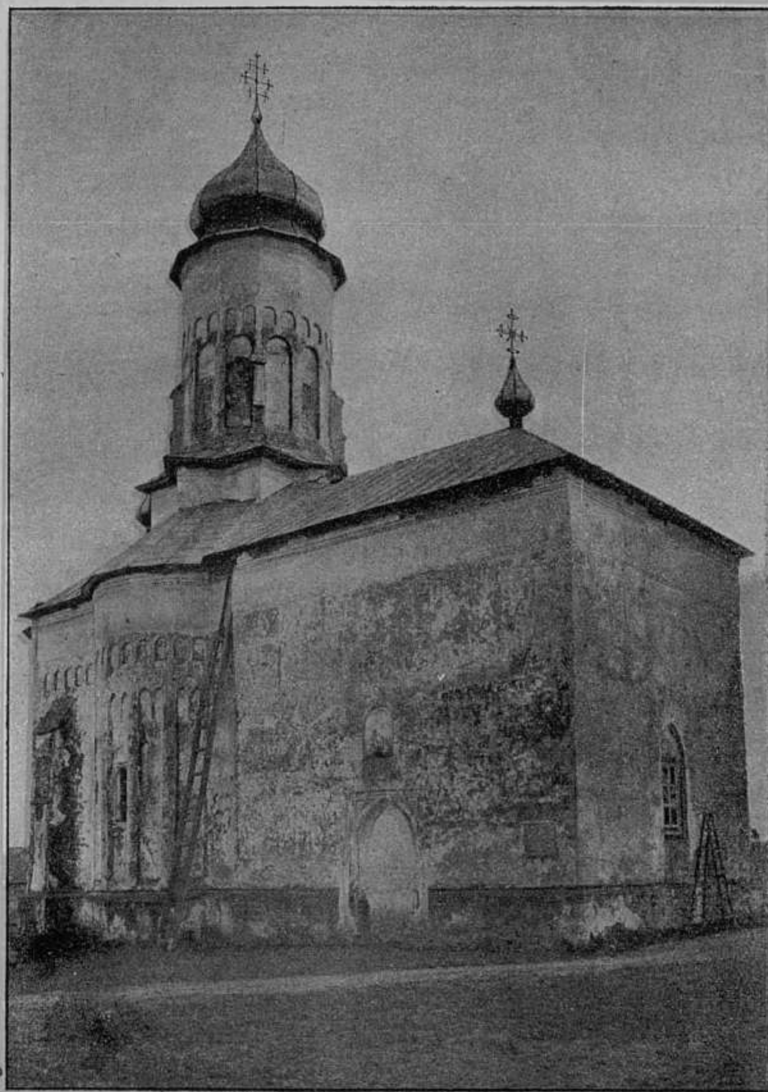
Altă vedere, Altarul, a aceleiașĭ biserică.

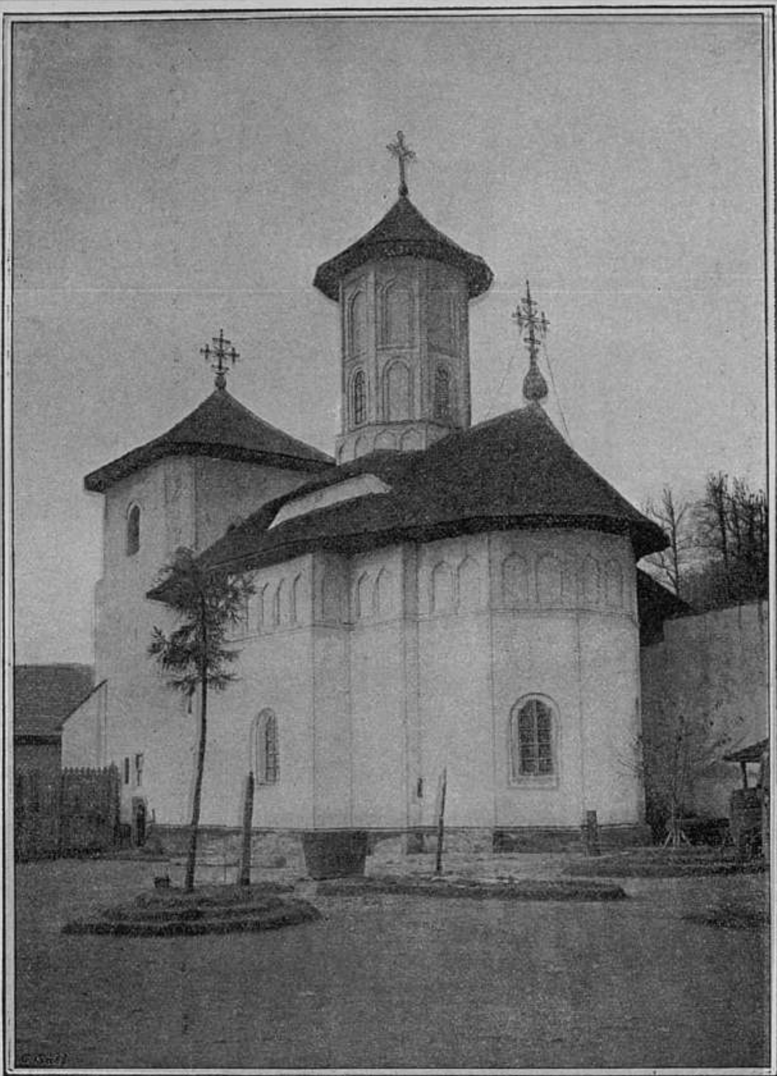
Biserica Sf. Gheorghe din Hârlău după restaurație.

Amănunte de la biserica Sf. Gheorghe din Hârlăŭ.

Biserica Sf. Nicolae (Popăuţiĭ) de la Botoşanĭ.

Biserica de la Bisericanĭ din județul Némțuluĭ.

Biserica Sf. Ilie din comuna Sf. Ilie.

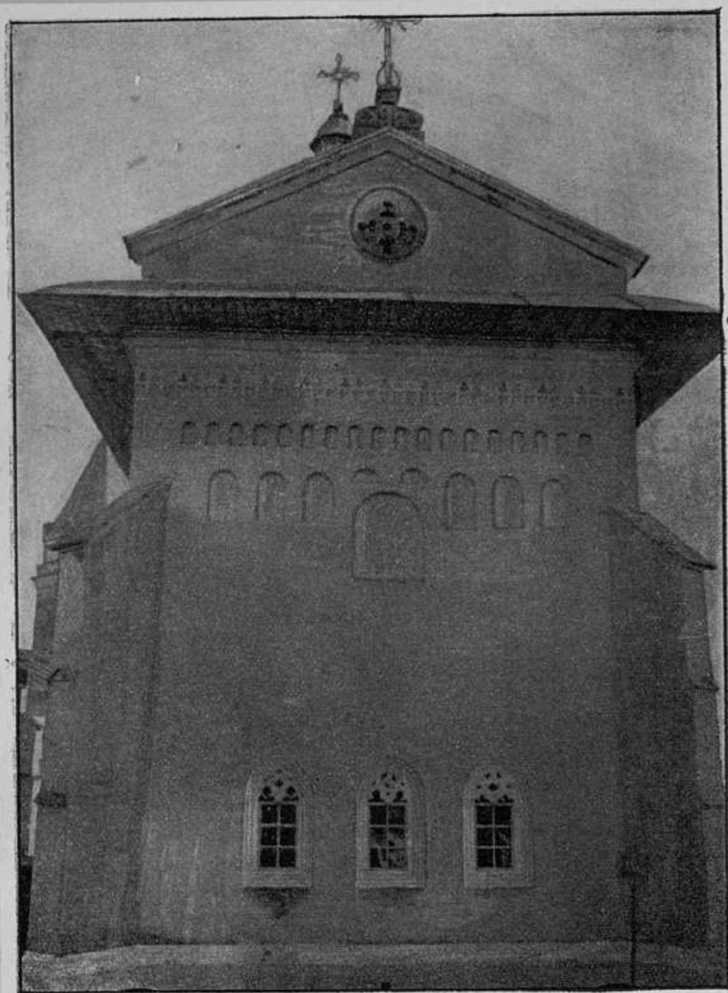
Biserica de la Rădĕuţĭ din Bucovina.

Ólele-discurĭ, găsite la brâiele bisericilor făcute de Ștefan-cel-Mare la Hârlăŭ, Botoșanĭ și Dorohoiŭ.

Biserica de la Mânăstirea Némţuluĭ, zidită de Ştefan-cel-Mare.

Patru óle-discurĭ, din cele aflate la biserica sf. Niculae din Iașĭ.
Fotografia e făcută după modelele vechĭ.

Piétra pusă la 1438 în zidurile Cetăţii Albe saŭ Achermanuĭ.

Analele Acad(L. B.

Analele Academieĭ Române. L. B.

Documente nouĕ, în mare parte românescĭ, relative la Petru Şchiopul şi Michaiŭ-Vitĕzul, de *N. Iorga* . . . . . 1.—

Indice alfabetic al volumelor XI—XX din *Anale*, pentru 1888—1898 . . . 2.—

Tom. XXI.— Desbaterile Academieĭ în 1898—99 . . . . . 5.—

» *XXI.— Memoriile Secţiuniĭ Istorice* . . . . . 6.—

Manuscripte din bibliotecĭ străine relative la istoria Românilor (Al doilea memoriŭ). De *N. Iorga* . . . . . 1.—

Socotelile Braşovuluĭ şi scrisorĭ românescĭ către Sfat în secolul al XVII-lea, de *N. Iorga* 1,60

Socotelile Sibiiuluĭ, de *N. Iorga* . . . . . —,30

Cronicele muntene. Intâiul memoriŭ. Cronicele din secolul al XVII-lea, de *N. Iorga* 1,60

Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istorieĭ, de *A. D. Xenopol* . . . . . —,15

Edilitatea sub domnia luĭ Caragea, de *V. A. Urechiă* 1,60

» *XXII.*—Desbaterile Academieĭ în 1899—1900 . . . . . 6.—

» *XXII.—Memoriile Secţiuniĭ Istorice* . . . . . 3.—

Romaniĭ şi Maghiariĭ înaintea istorieĭ, de *A. D. Xenopol* . . . . . —,25

Portretul luĭ Miron Costin, de *S. Fl. Marian* . . . . . —,50

Portul barbeĭ şi pĕruluĭ la Romanĭ, de *Ion Kalinderu* . . . . . —,50

Ḑece Maiŭ. — Cuvîntare, de *D. A. Sturdza* . . . . . —,60

Din domnia luĭ Ioan Caragea, 1812—1818, de *V. A. Urechiă* . . 1,60

» *XXIII.*—Desbaterile Academieĭ în 1900—1901 . . . . . 5.—

» *XXIII.—Memoriile Secţiuniĭ Istorice* . . . . . 4.—

Atanasie Comnen Ipsilant, de *C. Erbiceanu* . . . . . —,20

Societatea sub I. G. Caragea, de *V. A. Urechiă* 1,60

Ioan Circa de Gambutz, ca episcop al Marmaţieĭ Dositeiŭ Circa, 1660—1730, de *Ioan Puşcariŭ* . . . . . —,20

Din domnia luĭ Alexandru Calimach, de *V. A. Urechiă* 1,60

Portul perucilor şi bărbieriĭ la Romanĭ, de *Ion Kalinderu* . . —,20

Originea Câmpulungeană a luĭ Gavril, Mitropolitul Kievuluĭ, de *T. V. Stefanelli* . . . . . —,20

» *XXIV.*—Desbaterile Academieĭ în 1901—1902 . . . . . 6.—

» *XXIV.—Memoriile Secţiuniĭ Istorice* . . . . . 3.—

Două acte oficiale necunoscute de pe timpul Impĕratuluĭ Bizantin Isaac II Angel, privitóre la Româniĭ din Peninsula Balcanică spre finele secoluluĭ XII, de *C. Erbiceanu* . . . . . —,40

Teoria probeĭ (în sciinţa modernă), de *Petre Popescu* . . . . . —,50

Privirĭ istorice şi literare asupra epoceĭ fanariotice, de *C. Erbiceanu* . . . . . —,40

Din luptele pentru nĕm: Rĕsturnarea luĭ Vasile Lupu. Studiŭ istoric, de *I. Tanoviceanu* . . . . . —,30

«China supusă», manuscript grecesc cu acest titlu. Descriere şi extracte, de *C. Erbiceanu* . . . . . —,20

Luteranismul, calvinismul şi întroducerea limbiĭ române în bisericile din Ardĕl, de *Dr. At. M. Marienescu* . . . . . —,30

Originea Voevodatuluĭ la Românĭ, de *Ioan Bogdan* . . . . . —,20

România sub raportul moral, de *I. Tanoviceanu* . . . . . —,80

» *XXV.*—Desbaterile Academieĭ în 1902—1903 5,50

» *XXVI.*—Desbaterile Academieĭ în 1903—1904 . . . . . *(Sub presă.)*

» *XXVI.—Memoriile Secţiuniĭ Istorice* . . . . . *(Sub presă.)*

Regele Carol I şi Instrucţiunea publică. Cuvîntare de Ḑece Maiŭ 1903, de *D. A. Sturdza* . . . . . —,20

Despre Cneji Românĭ, de *I. Bogdan* . . . . . —,40

Din viaţa romană: Podóbele, toaleta şi petrecerile uneĭ elegante, de *Ion Kalinderu* . . . . . —,50

Un chrisov al luĭ Mircea-cel-Bătrân din 10 Iunie, de *Ioan Bogdan* —,20

Iliriĭ, macedo-româniĭ şi albanesiĭ. Disertaţiune istorică, de *Dr. Atanasie M. Marienescu* . . . . . —,60

Episcopia Strehaieĭ în aniĭ 1673—1688. Notă istorică, de *I. Bianu.* —,20

Nicopole 1396—1877—1902. — Cuvîntare rostită de CAROL I Regele Românieĭ.

Din viaţa romană: Societatea înaltă pe vremea luĭ Pliniŭ-cel-tînĕr, de *Ion Kalinderu* . . . . . 1.—